

Bistand og Menneskerettigheter:

Den norske bistanden til Mosambik i perioden 1975-1990.

Morten Aasen

Masteroppgave i historie

Høsten 2014

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Humanistisk fakultet

Universitetet i Oslo

Forord

Arbeidet med denne oppgaven har gitt meg en verdifull innsikt i den norske bistandspolitikken. I denne anledning vil jeg gjerne takke min veileder Helge Ø. Pharo for gode råd og innsiktsfulle diskusjoner, samt verdifull bistand underveis. Videre vil jeg gjerne takke de ansatte ved Christian Michelsens Institutt i Bergen for den hjelpen de ga meg med å finne frem relevant litteratur til oppgaven. Jeg vil gjerne rette en stor takk til min studievenn Catharina Backer for all støtte og veiledning under arbeidet med oppgaven. Jeg vil også takke gode venner i Norge, Sør-Afrika og Mosambik for innsiktsfulle diskusjoner, kritiske kommentarer og gode råd. Til slutt vil jeg rette en stor takk til min samboer Sarah, ettersom oppgaven neppe hadde blitt gjennomført uten din støtte og tålmodighet.

Morten Aasen,

Oslo, 2014.

Innholdsfortegnelse

Forkortelser i teksten	4
Innledning.....	5
Bakgrunn for oppgaven	5
Problemstillinger og avgrensninger.....	10
Hva er menneskerettigheter?	11
Verdensanskuelse	12
Kilder, Litteratur og metode	13
Disposisjon.....	17
Norge og Menneskerettighetene	18
Norsk menneskerettighetspolitikk	18
Menneskerettigheter i bistanden.....	22
Brudd i bistanden	26
Avslutning.....	33
Bakgrunnen: Norge og Mosambik.....	34
Norges og Portugals kolonipolitikk.....	34
Norges bidrag til frigjøringsbevegelsene.....	36
Mosambik som norsk hovedsamarbeidsland.....	40
Den kalde krigen i det sørlige Afrika.....	45
Norge og bistanden under den kalde krigen	47
Avslutning	53
Norsk bistand og menneskerettigheter i Mosambik.....	54
Menneskerettighetsbrudd i Mosambik.....	54
Storingsrepresentanten som ville fjerne Mosambik.....	61
Den sørafrikanske faktoren	64
Bistand til et land i krig.....	65
Avslutning	68
Kampen mot apartheid	69
Angrepene fra Rhodesia	71
Kampen mot apartheid i Sør-Afrika.....	74
Norske reaksjoner	76
Avslutning	80
Konklusjon	82
Litteratur:	87

Forkortelser i teksten

ANC	African National Congress
CMI	Christian Michelsens Institutt
EFTA	European Free Trade Association
FN	De Forente Nasjoner
FNLA	Frente Nacional de Libertacao de Angola
FRELIMO	Frente da Libertacao de Mocambique
KSSE	Konferansen for Sikkerhet og Samarbeid i Europa
MONAP	Mozambique Nordic Agricultural Program
MPLA	Movimento Popular de Libertacao de Angola
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
PIDE	Policia Internacional e de Defesa do Estado
RENAMO	Resistencia Nacional Mocambicana
SADCC	Southern African Development Coordination Conference
SADF	South African Defence Forces
SNASP	Servico Nacional de Seguranca Popular
SWAPO	South West Africa People`s Organisation
UNITA	Uniao Nacional para Independencia Total de Angola
ZANU	Zimbabwe African National Union
ZAPU	Zimbabwe African People`s Union

Innledning

Bakgrunn for oppgaven

Oppgaven handler om forholdet og spenningen mellom bistand og menneskerettigheter i norsk utenrikspolitikk. Norge startet med bistand til den tredje verden med India-hjelpen allerede i 1952. På 1960-tallet spredte den norske bistanden seg til de nylig uavhengige afrikanske statene. Som et lite land med små midler måtte Norge konsentrere seg om enkelte land. Norge besluttet å gi bistand til land i Øst-Afrika og Sør-Asia. Årsaken til dette kan forklares med at man hadde et behov for å konsentrere bistanden til et bestemt geografisk område. Også nordisk samarbeid veide tungt. I 1961 fikk Ministerkomiteen for samordning av bistanden til utviklingslandene i oppdrag å finne frem til felles prosjekter for de nordiske landene i Afrika. Landene som ble valgt ut til å motta utviklingshjelp ble kalt hovedsamarbeidsland. I 1975 hadde Norge syv slike hovedsamarbeidsland fordelt på Øst-Afrika og Sør-Asia.¹

Menneskerettighetene kom reelt inn i bistanden på et sent tidspunkt. På tross av at menneskerettigheter hadde vært en del av bistandstenkingen allerede på 1960-tallet, fikk ikke dette noen større betydning før på slutten 1970-tallet. Menneskerettighetene fikk på dette tidspunktet også økt oppmerksomhet internasjonalt, og spesielt med Jimmy Carter som president i USA (1976-1980). Norge kom med en egen stortingsmelding om menneskerettigheter i 1977, og i 1979 ble det norske menneskerettighetsprosjektet opprettet. I 1985 byttet menneskerettighetsprosjektet navn til Institutt for menneskerettigheter.² Her var Asbjørn Eide direktør i perioden 1987-1998. Han har skrevet flere bøker om internasjonale konflikter og menneskerettigheter, og har vært kjent som en av Norges fremste eksperter på menneskerettighetsspørsmål.³ Menneskerettigheter skulle vise seg å bli et vanskelig tema i bistandspolitikken, og det skulle vise seg at menneskerettighetene ble brutt i de fleste av Norges hovedsamarbeidsland. Norge var imidlertid forsiktig med å kritisere hovedsamarbeidslandene for fraværet av sivile og politiske rettigheter.

¹ Simensen, Jarle 2003. *Norsk utviklingshjelps historie 1: 1952-1975: Norge møter den tredje verden*, Bergen, s. 118 og 119.

² Ruud, Arild Engelsen og Kirsten Alsaker Kjerland 2003. *Norsk utviklingshjelps historie 2: 1975-1989: Vekst, velvilje og utfordringer*, Bergen, s. 252

³ Liland, Frode og Kirsten Alsaker Kjerland 2003. *Norsk utviklingshjelps historie 3: 1989-2002 På bred front*, Bergen, s. 114

Stortingsmelding nr. 93 (1976-77), *Om Norge og det internasjonale menneskerettighetsvern*, ble fremmet av Arbeiderpartiregjeringen under ledelse av Oddvar Nordli. Dette var den første stortingsmeldingen i Norge som tok for seg menneskerettigheter. Stortingsmeldingen skulle være en veiledning for norske myndigheter når det gjaldt hvordan Norge skulle forholde seg til nye internasjonale konvensjoner og avtaler på området menneskerettigheter.⁴ I sin hovedoppgave har Anne Elin Kleva pekt på at det norske menneskerettighetsarbeidet var langt fra uproblematisk, og at norske myndigheter måtte ta hensyn til en rekke momenter med sitt menneskerettighetsarbeid:

Menneskerettspolitikken innebar også vanskelige avveiningsspørsmål. For det første kunne kritikk mot enkeltstater for menneskerettighetsbrudd virke mot sin hensikt. For det andre kunne det innebære skadevirkninger for andre norske interesser. Til sist var regjeringen redd for at et for sterkt fokus på menneskerettighetene kunne få dem til å oppfattes som selvgode og moraliserende i møte med andre land, fordi regjeringen innså at Norge var privilegerte.⁵

Dette kan settes i sammenheng med Norges politikk overfor hovedsamarbeidslandene. Det var særlig vanskelig å fordømme de nylig avkoloniserte landene for brudd på sivile og politiske rettigheter. Ved siden av frykten for å skade norske interesser, fantes det en motvilje mot å ta opp menneskerettighetsspørsmål med de nye selvstendige statene i Afrika, som både Stortinget og opinionen følte en sympati med.

Det har ofte vært slik at de som har arbeidet for en forbedring av menneskerettighetene i den tredje verden har blitt beskyldt for kulturimperialisme. Dette kan forklares med at land i den tredje verden så på menneskerettigheter som vestlige verdier som de har blitt påtvunget. Skepsisen til vestlige verdier kan spores tilbake til kolonitiden da vestlige land brukte hardhendte metoder for å få innbyggerne i de koloniserte områdene til å adoptere vestlige verdier og levestil.⁶ Bård-Andres Andreassen hevder i boken *Menneskerettigheter i Norges hovedsamarbeidsland* fra 1985 at:

Nå er det ofte ambisiøse ledere i den tredje verden som bruker liknende hardhendte midler for å sikre og utvide sin makt. Ofte er det nettopp disse lederne som hevder at

⁴ Kleva, Anne Elin 2007. *Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa 1975-1989. Øst versus Vest: Konferansediplomati om menneskerettigheten. Norge i grenselandet mellom realpolitikk og idealisme*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, s. 106

⁵ Kleva, 2007, s. 106

⁶ Andreassen, Bård-Anders 1985. *Menneskerettighetene i Norges hovedsamarbeidsland 1985*, Oslo, s. 21

menneskerettigheter er et vestlig produkt. Folk i andre land har samme behov for rettsikkerhet, sivile og politiske rettigheter som oss, men i slike land kan gjennomføringsprosessen være annerledes i kulturer hvor institusjonene er sterkt forskjellige fra våre.⁷

En bistandsmelding fra 1984 var den første til å ta opp forholdet mellom bistand og menneskerettigheter. I denne meldingen heter det at grove og vedvarende brudd på menneskerettighetene kan føre til at samarbeidet med det aktuelle landet «vil bli tatt opp til vurdering».⁸ Stortingsmeldingen var svært forsiktig med å konkretisere hva den mente med å ta opp bistanden til vurdering. Den sier ikke at Norge uten videre skal avbryte bistanden til land som bryter menneskerettighetene, samtidig kan det også tolkes dithen.

Norge har gjerne blitt ansett for å være en pådriver i det internasjonale menneskerettighetsarbeidet, på lik linje med de såkalte «likesinnede landene» som Sverige, Danmark, Nederland og Canada.⁹ I boken *Norges Utenrikspolitikk* hevder Svein Gjerdåker at myndighetene i en stat kan føre en aktiv menneskerettighetspolitikk internasjonalt ved å bruke en rekke tiltak. Tiltakene som nevnes er: at en stat kan holde konfidensielle samtaler med de landene som bryter med slike rettigheter, trappe ned eller stanse u-hjelp, boikotte våpensalg, innføre restriksjoner på kultur- og idrettsarrangementer, kalle hjem diplomatisk personell, bryte diplomatiske forbindelser samt innføre handelssanksjoner. Videre hevdet han at enkelte også vil legge til støtte til legale og illegale opposisjonelle grupper, støtte til væpnede opposisjonelle grupper og militær intervensjon.¹⁰ Norge førte en slik aktiv menneskerettighetspolitikk overfor Sør-Afrikas apartheidregime. Norske myndigheter boikottet våpensalg, innførte handelsrestriksjoner og ga støtte til illegale opposisjonelle grupper i Sør-Afrika. I tillegg ga Norge økonomisk bistand til væpnede grupper som kjempet mot apartheidregimet. I denne oppgaven skal vi se at Norge ikke førte en lignende politikk overfor hovedsamarbeidslandene. Det kom ingen verbal fordømmelse, avvikling av bistand eller støtte til opposisjonelle grupper i hovedsamarbeidslandene som begikk brudd på menneskerettighetene.

⁷ Andreassen, 1985, s. 21 og 22

⁸ Ruud og Kjerland, 2003, s. 252 og 253

⁹ Gjerdåker, Svein 1997. «Norsk menneskerettspolitik», i Thorbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbø og Svein Gjerdåker (red.): *Norges Utenrikspolitikk*, Oslo, s. 221

¹⁰ Gjerdåker, 1997, s. 222

Norge tok avstand fra apartheid og kolonialisme på 1950-tallet. Alliansepartnerne Frankrike og Portugal måtte tåle kritikk fra Norge for sin kolonipolitikk i Afrika.¹¹ Dette fikk særlig betydning for Portugal som nektet å gi sine kolonier noen form for selvstyre selv om resten av Afrika ble avkolonisert i et raskt tempo på 1960-tallet. Norge åpnet for å gi økonomisk støtte til frigjøringsbevegelsene i de portugisiske koloniene i stortingsmelding nr. 29 fra 1972.¹² Da de portugisiske koloniene i Afrika oppnådde selvstendighet i 1975, ble Norge i økende grad opptatt av å støtte disse landene i kampen mot apartheid i Rhodesia og Sør-Afrika. Ulike frigjøringsbevegelser i de to landene mottok økonomisk støtte fra Norge i kampen mot de to apartheidregimene.

Jeg har valgt å se nærmere på forholdet mellom menneskerettigheter og bistand i forhold til kampen mot apartheid. Frontlinjestatene var de landene som grenset mot Sør-Afrika, og som ble utsatt for destabilisering av apartheid-regimet i Pretoria. Disse landene fikk til gjengjeld økonomisk bistand fra flere vestlige land, deriblant Norge. En av frontlinjestatene som mottok norsk bistand, var Mosambik. Landet ble selvstendig fra Portugal i 1975, og hadde et sterkt behov for bistand. Frigjøringsbevegelsen FRELIMO (Frente da Libertacao de Mocambique¹³) som hadde mottatt norsk bistand siden 1969, tok over makten i den nylig avkoloniserte staten. Som tidligere nevnt kom norske myndigheter med en stortingsmelding om menneskerettigheter i 1977. Det samme året ble Mosambik inkludert på listen over Norges hovedsamarbeidsland. På 1970-tallet ble den norske opinionen mer opptatt av internasjonale spørsmål, og ved siden av militærjuntaen i Argentina, rasepolitikken som ble ført av Sør-Afrika, militærkuppet i Chile, og sovjetinvasjonen av Afghanistan, var også valget av Mosambik som norsk hovedsamarbeidsland, et sentralt spørsmål i den norske utenriksdebatten.¹⁴ Mye av årsaken til debatten om Mosambik, skyldtes at Mosambik var en ettpartistat som ble styrt av det marxistiske FRELIMO. Det var særlig Høyre som hadde problemer med at Norge skulle støtte et marxistisk regime som begikk brudd på sivile og politiske rettigheter.¹⁵

Oppgaven tar for seg forholdet mellom bistand og menneskerettigheter, og da spesielt i tilfellet Mosambik. Som frontlinjestat fikk Mosambik betydelig økonomisk støtte fra Norge og de andre skandinaviske landene, og senere også fra Storbritannia og USA.

¹¹ Riste, Olav 2001. *Norway's Foreign Relations- a history*, Oslo, s. 256

¹² Stortingsmelding nr. 29 1972 s. 9

¹³ FRELIMO- Fronten for frigjøringen av Mosambik

¹⁴ Gjerdåker, 1997, s 226

¹⁵ Ruud og Kjerland, 2003, s. 245

Menneskerettighetene ble sjeldent tatt opp med mottakerlandene, og menneskerettighetene i bistanden kom ikke med på dagsorden før på 1980-tallet. På dette tidspunktet ble korrupte regimer med liten respekt for demokrati og menneskerettigheter sett på som et hinder for utvikling. Det skulle allikevel vise seg at Norge hadde en tendens til å gi bistand til land hvor det fantes nød, uavhengig av mottakerlandets oppførsel.¹⁶ I Norge var det lenge et styrende prinsipp at nedskjæring i bistand ikke skulle være en negativ sanksjon mot land som begikk brudd på menneskerettighetene. Bistanden skulle heller brukes som et positivt virkemiddel for å styrke disse rettighetene.¹⁷ I Mosambik raste det borgerkrig på 1980-tallet mellom FRELIMO-regjeringen og opprørsbevegelsen RENAMO (Resistencia Nacional Mocambicana) som ble støttet av Rhodesia og Sør-Afrika. Under denne krigen ble det begått grove brudd på sivile og politiske rettigheter fra begge sider. Ettersom Mosambik altså var et av Norges hovedsamarbeidsland, vil jeg se nærmere på dette landet i forhold til menneskerettighetsbrudd i perioden 1975-1990.

Oppgaven trekker frem de viktigste punktene i norsk menneskerettighetspolitikk under denne perioden oppgaven behandler. Oppgaven tar først og fremst for seg Mosambik, men jeg kommer også til å trekke inn andre land der det er nødvendig. Det har tidligere vært lite forskning på menneskerettighetenes plass i bistanden. Samtidig finnes det enda mindre forskning på forholdet mellom bistand og menneskerettigheter i kampen som ble ført mot apartheid. Bistanden fra Norge til den tredje verden var svært omfattende i perioden 1975 og 1990. Det finnes mye litteratur om bistand, samtidig finnes det lite eksplisitt om forholdet mellom bistand og menneskerettigheter. Jeg har primært konstruert fremstillingen på en analyse av primærkildene, med hjelp av det jeg har funnet av relevant litteratur. Når det gjelder den relativt sparsomme litteraturen, er boken *Menneskerettighetene i Norges hovedsamarbeidsland 1985* av Bård-Anders Andreassen et unntak. Boken diskuterer menneskerettighetsbrudd i hovedsamarbeidslandene, og kommer med konkrete råd til norske myndigheter om hvilken politikk de burde føre overfor land som begår brudd på menneskerettighetene. Boken diskuterer nettopp forholdet mellom bistand og menneskerettigheter.

¹⁶ Selbervik, Hilde 2008. "The Norwegian-Tanzanian aid relationship in the 1990s: still trapped in a Samaritan's Dilemma?" i Helge Ø. Pharo og Monika Fraser (red.): *The Aid Rush: Aid regimes in Northern Europe during the cold war*, Oslo, s. 181

¹⁷ Sørbo, Gunnar M. 1997. «Norsk bistandspolitikk» i Thorbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbo og Svein Gjerdaaker (red.): *Norges utenrikspolitikk*, Oslo, s. 250

Problemstillinger og avgrensninger

Menneskerettigheter og bistand er et omfattende tema. Oppgaven tar for seg bistanden som ble gitt til det sørlige Afrika for å svekke apartheid. Bistanden til frontlinjestatene er et omfattende tema og jeg har derfor valgt å avgrense dette til ett land: Mosambik. Den norske bistanden, betyr bistand som ble gitt av norske myndigheter gjennom Norad eller Utenriksdepartementet. Frivillige organisasjoner og andre ikke-statlige organisasjoner faller derfor utenfor denne oppgaven. Oppgaven er ytterligere avgrenset ved at den fokuserer på bistand innenfor en menneskerettslig kontekst. Oppgaven er konsentrert om sivile og politiske rettigheter, og dermed vil en del av menneskerettighetene fra FNs Verdenserklæring falle utenfor. Når det gjelder brudd på sivile og politiske rettigheter gjelder dette bruk av tortur, henrettelser og frihetsberøvelse.

Jeg vil først og fremst analysere menneskerettighetsbruddene som ble utført av mosambikiske myndigheter mellom 1975 og 1990. Jeg har valgt å starte i 1975 ettersom Mosambik oppnådde uavhengighet fra Portugal dette året. Jeg har valgt å avslutte min periode i 1990 da viktige endringer i det sørlige Afrika til slutt førte til at apartheid falt. Frederik Willem de Klerk tok over som president i Sør-Afrika i 1989. Dette førte til endringer i Sør-Afrika, og i 1990 ble Nelson Mandela løslatt fra fengsel, Namibia oppnådde selvstendighet og Sør-Afrika avsluttet sin støtte til RENAMO, som igjen førte til at bevegelsen måtte forhandle med FRELIMO om en fredelig løsning på borgerkrigen i Mosambik.¹⁸ Som vi skal se fantes det omfattende menneskerettighetsbrudd i Mosambik under denne perioden. Hva visste norske myndigheter om menneskerettighetsbrudd i Mosambik? Hva gjorde norske myndigheter når de fant ut om menneskerettighetsbrudd i Mosambik? Ble samarbeidet tatt opp til vurdering med de landene som begikk brudd på menneskerettighetene? Hvorfor fjernet ikke Norge bistand til Mosambik og andre hovedsamarbeidsland som begikk brudd på sivile og politiske rettigheter?

Oppgaven tar for seg kampen mot apartheid ettersom dette var en medvirkende årsak til at norske myndigheter forholdt seg relativt passive til menneskerettighetsbrudd i Mosambik. En ytterligere problemstilling blir dermed: hva var forholdet mellom synet på menneskerettighetsbruddene i Mosambik og kampen mot apartheid? Kampen mot apartheid var i realiteten en kamp for menneskerettigheter, men graden av engasjementet for menneskerettigheter var, som vi skal se, avhengig av konteksten. Bruddene på sivile og

¹⁸ Newitt, Malyn 2002. «Mozambique» i Patrick Chabal: *A history of postcolonial lusophone Africa*, London, s. 220.

politiske rettigheter i Rhodesia og Sør-Afrika ble veldokumentert av internasjonal presse, mens bruddene på de samme rettighetene i frontlinjestatene sjeldent kom frem i lyset. At apartheid var et forkastelig system kunne det meste av verden enes om. Frontlinjestatene på sin side, ga beskyttelse til frigjøringsbevegelsene ANC, PAC og SWAPO, og ble utsatt for angrep fra Sør-Afrika. Dermed fikk de også internasjonal sympati, og som et resultat fikk frontlinjestatene økonomisk bistand for å stå imot presset fra Sør-Afrika.

Hva er menneskerettigheter?

Ettersom menneskerettighetene i Mosambik, og Norges forhold til brudd på disse rettighetene, skal diskuteres i denne oppgaven er det nødvendig med en forklaring om hva menneskerettigheter innebærer. Menneskerettigheter er bokstavelig talt rettigheter man har som menneske. Dette er rettigheter som alle mennesker har, og man slutter ikke å være menneske uansett hva man gjør, eller hvor dårlig man oppfører seg.¹⁹ Det må allikevel understrekes at jeg ikke kommer til å legge vekt på alle de rettighetene man har som menneske i oppgaven. I denne oppgaven har jeg valgt å legge vekt Verdenserklæringen om menneskerettigheter utarbeidet av FN fra 1948, da de fleste land i verden har ratifisert denne. Verdenserklæringen inneholder en liste over rettigheter som er universelle, og som alle mennesker har uansett hvor i verden de måtte bo. Denne deklarasjonen dekker det meste av individuelle rettigheter, og jeg har derfor valgt ut enkelte artikler i denne erklæringen, som jeg skal legge vekt på.

Når det gjelder menneskerettighetsbrudd kommer jeg til å legge vekt på brudd på sivile og politiske rettigheter. Jeg har derfor valgt å fokusere på FNs *konvensjon om sivile og politiske rettigheter* fra 1966. I denne konvensjonen finner vi artikkel 6 hvor det heter: *Ethvert menneske har en iboende rett til livet. Denne rett skal beskyttes ved lov. Ingen skal vilkårlig berøves livet.* Artikkel 7 handler om bruken av tortur og slår fast: *Ingen må underkastes tortur eller grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff. Det er særdeles forbudt å la noen være gjenstand for medisinske eller vitenskapelige eksperimenter uten hans samtykke.* Artikkel 9 slår fast at: *Enhver har rett til personlig frihet og sikkerhet.*²⁰ Det er disse artiklene jeg kommer til å fokusere på. Og når det er snakk om menneskerettigheter i denne oppgaven, er det disse artiklene det vises til.

¹⁹ Donnelly, Jack 2003. *Universal Human Rights: in theory and practice*, New York, s.10

²⁰ Sølberg, Erik 2003. *Politikk og menneskerettigheter*, Bergen, s. 336 og 337

Verdensanskuelse

Når det gjelder spenningen mellom bistand og menneskerettigheter har jeg valgt å se nærmere på teorien om «verdensanskuelse». Judith Goldstein og Robert Keohane hevder at ideer ofte er viktige og avgjørende faktorer for myndighetenes valg av politikk:

Our argument is that ideas influence policy when the principled or casual beliefs they embody provide road maps that increase actors' clarity about goals or endsmeans relationship, when they affect outcomes of strategic situations in which there is no unique equilibrium, and when they become embedded in political institutions.²¹

Ettersom den politiske ledelsen i Norge ikke ga noen spesifikke instruksjoner om hvordan utenrikstjenesten skulle håndtere menneskerettighetsbrudd, ble det opp til de ansatte ved ambassadene og utenrikstjenesten å utforme slike politiske beslutninger. Disse beslutningene tok hensyn til de norske egeninteressene, og den politikken beslutningstakerne trodde var i samsvar med det norske verdensbildet, og den politikken Norge ville føre. Norge hadde politiske interesser når det gjaldt både bistand og menneskerettigheter, men som vi skal se i oppgaven er dette forholdet langt fra uproblematisk. Thorbjørn L. Knutsen hevder at regjeringen er ansvarlig for den norske utenrikspolitikken, men at det er utenriksministeren som er ansvarlig for å utforme denne politikken. Utenriksministeren gjør imidlertid ikke denne jobben alene, ettersom han har ansatte i Utenriksdepartementet som kan gi ham råd og veiledning.²² Dermed kan de ansatte i Utenriksdepartementet spille en viktig rolle i utformingen av den norske politikken. Dersom en aktør velger en spesifikk ide kan dette reflektere denne aktørens interesse.²³

Mye av u-hjelpen til den tredje verden ga magre resultater, og engasjementet kom til tider i konflikt med andre hensyn. Problemene ble gjerne størst når USA så sine interesser i den kalde krigen truet, og når den aktive linjen utfordret

²¹ Goldstein, Judith og Robert O. Keohane 1993. «Ideas and foreign policy: an analytical framework» i Judith Goldstein og Robert O. Keohane (red.) *Ideas and foreign policy: beliefs, institutions and political change*, Ithaca og London, s. 3

²² Knutsen, Thorbjørn L. 1997. «Norsk utenrikspolitikk som forskningsfelt» i Thorbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbo og Svein Gjerdaaker (red.) *Norges utenrikspolitikk*. Oslo, s. 22

²³ Goldstein og Keohane, 1993, s. 11

næringsvirksomhet og arbeidsplasser hjemme. Det var gjerne slik at Norge ville påvirke, men ikke påvirkes.²⁴

Slik oppsummerer historiker Rolf Tamnes det norske engasjementet internasjonalt. Som vi skal se i denne oppgaven, hadde Norge til tider sterke meninger om en rekke politiske konflikter og situasjoner rundt om i verden. Dette gjaldt særlig avkolonisering, apartheidregimet i Sør-Afrika, og bistandspolitikken. Det økte internasjonale engasjementet kom etter at Norge ble en oljenasjon. Norge ville gjerne bidra med bistand til den tredje verden. Dette engasjementet kom imidlertid ofte i konflikt med norske interesser, og det skapte problemer i forhold allierte land som USA. Samtidig eksisterte det en konkurranse mellom de nordiske landene om å være en pådriver internasjonalt, og de nordiske landene var gjerne på samme side i internasjonale fora som FN. Norge ville gjerne være et foregangsland som kunne påvirke andre, men ikke bli påvirket selv. Tamnes argumenterer for at norske myndigheter forsto andre land og folk etter norske forestillinger om utvikling. «Det rike landet i nord søkte å forme verden i sitt eget bilde.»²⁵ Norge likte derfor lite at andre land hevet en moralsk pekefinger mot norske forhold, og Norge vernet samtidig om sine interesser som skipsfart og oljeeksport.²⁶ Som vi skal se havnet den norske engasjement politikken ofte i konflikt med andre interesser og hensyn i den norske utenrikspolitikken.

Kilder, Litteratur og metode

Det meste av mine kilder i denne oppgaven er hentet fra Utenriksdepartementets arkiv og stortingsforhandlingene. Det trykte stortingsmaterialet finnes systematisk ordnet i Stortingets arkiv, noe som har gjort det enkelt å finne frem i materialet. Når det gjelder kildene fra Utenriksdepartementet, består dette for det meste av korrespondanse mellom konsulatet i Maputo og Utenriksdepartementet. Her er det særlig rapporter fra den norske ambassadøren i Tanzania, Niels L. Dahl, og ambassadøren i Zimbabwe, Knut Taraldset som er av interesse. De var begge sideakkreditert til Maputo, og sendte rapporter til Utenriksdepartementet om situasjonen i Mosambik etter besøk de foretok. Det finnes også rapporter som er sendt inn av andre ansatte ved Utenriksdepartementet. Det finnes relativt lite i disse kildene om beslutningsprosesser, og jeg har derfor valgt å basere meg på det som kommer frem i denne korrespondansen og sammenlignet dette med det som er skrevet i litteraturen. De viktigste aktørene er de ansatte ved utenrikstjenesten som har rapportert om situasjonen i Mosambik til

²⁴ Tamnes, Rolf 1997. *Oljealder 1965-1995*, Oslo, s. 339

²⁵ Tamnes, 1997, s. 344-346

²⁶ Tamnes, 1997, s. 347

Utenriksdepartementet i Oslo. Beslutningene ble fattet i samspillet mellom utenriksledelsen i Oslo, med sporadiske innspill fra Stortinget og pressen.

Når det gjelder rapporter fra de ansatte i utenriktjenesten er det viktig å tenke over at disse rapportene kan være mangelfulle og ufullstendige. Dette er fordi de ansatte i utenriktjenesten kan ha skrevet rapportene en stund etter deres tjenestereiser, og at de dermed har glemt verdifull informasjon i rapporten. Med tanke på at utenriktjenesten har representert Norge ved sine besøk til Mosambik, har de nok blitt tatt imot av mosambikiske representanter for regjeringen, og det kan være trolig at de dermed ikke har fått med seg den faktiske situasjonen i Mosambik, fordi regjeringen i Mosambik ikke har vært villig til å gi norske ambassadeansatte innsyn. Det er også usikkert om norske diplomater har brydd seg om å spørre etter menneskerettighetssituasjonen. De kan også ha blitt påvirket av representanter fra andre land som har hatt en interesse av å male et mer positivt bilde av situasjonen i Mosambik. Jeg har derfor valgt å benytte meg av rapportene fra CMI om menneskerettighetssituasjonen i Mosambik, ettersom dette er forskningsarbeid. Videre har jeg sammenlignet disse rapportene fra CMI med rapporter fra utenriktjenesten.

Enkelte norske politikere var viktige aktører, både som medlemmer av regjeringen og som stortingsrepresentanter. Mye av debatten rundt menneskerettighetene i samarbeidslandene har foregått i Stortinget. Kildene sier allikevel ingenting direkte om hvem som var de faktiske beslutningstakerne. Det kommer ikke tydelig frem i kildene hvem som bestemte den norske politikken overfor Mosambik, og de andre samarbeidslandene. Dermed er det rimelig å gå ut ifra at representantene i Norad og Utenriksdepartementet utformet politikken slik de har forstått at regjeringen og Stortinget har vil ha den.

Når det gjelder den norske bistanden finnes det mye litteratur som jeg også har benyttet meg av. Når det gjelder menneskerettighetenes plass i bistanden i forhold til kampen mot apartheid finnes det nesten ingenting, og litteraturen jeg har benyttet meg av er først og fremst litteratur som omhandler bistand generelt, eller bistand og menneskerettigheter. I arbeidet med oppgaven har følgende bøker har vært av særlig betydning:

Norsk utviklingshjelps historie 1: 1952-1975: Norge møter den tredje verden, av Jarle Simensen. Boken gir en innføring i den første perioden av den norske utviklingshjelpen. Jeg har benyttet meg av boken for å forklare starten på den norske bistanden til de afrikanske statene. Boken skildrer lite om menneskerettigheter for perioden den handler om. Dette kan ha en sammenheng at menneskerettighetene ikke ble hyppig diskutert i denne perioden.

Norsk utviklingshjelps historie 2: Vekts, velvilje og utfordringer 1975-1989 av Arild Engelsen Ruud og Kirsten Alsaker Kjerland. Ettersom boken tar for seg den norske bistanden i den samme perioden som denne oppgaven beskriver, har denne boken gitt en viktig innsikt i den norske bistanden. Boken nevner lite om menneskerettighetssituasjonen i Mosambik, men også en god innføring i den norske politikken som ble ført overfor mottakerlandene i disse årene. Boken nevner en rekke eksempler på mottakerland som fikk bistand på tross av at de begikk brudd på sivile og politiske rettigheter. Boken skildrer også det norske engasjementet i kampen mot apartheid, men ikke menneskerettighetenes plass i denne kampen. Dermed har den vært en viktig bidragsyter til å kartlegge den norske bistandspolitikken i denne perioden.

Norsk utviklingshjelps historie 3: På bred front 1989-2002 av Frode Liland og Kirsten Alsaker Kjerland. Boken tar for seg bistandshistorien etter min periode, men jeg har allikevel benyttet meg av noe av stoffet. Boken gir en grundigere skildring av menneskerettighetene i den norske bistanden, men da etter 1989. Jeg har allikevel benyttet meg av enkelte sider i boken som har vært relevante for oppgaven. At denne boken går mer inn på forholdet mellom menneskerettigheter og bistand, enn de to foregående verkene, kan forklares med at det fantes en økende bevissthet i denne perioden for menneskerettigheter.

Impotent superpower, potent small states av Jan Egeland. Jeg har brukt boken for å belyse Egelands tanker om den norske menneskerettighetspolitikken. I boken hevder Egeland at små stater som Norge, har en større fordel enn stormaktene når det gjelder visse utenrikspolitiske områder som menneskerettigheter. Sammen med de andre skandinaviske landene, Canada og Nederland hadde Norge en gylden mulighet til å fremme menneskerettighetene internasjonalt. Disse landene var aktive på internasjonale arenaer for å fremme menneskerettigheter.

Menneskerettighetene i Norges hovedsamarbeidsland 1985 av Bård-Anders Andreassen, er allerede nevnt. Boken har gitt en nyttig innføring i problemene oppgaven tar opp, og da særlig menneskerettighetsbruddene som fant sted i Mosambik på 1980-tallet. Videre har jeg brukt senere utgaver i serien, og *Human rights in developing countries; a yearbook on countries receiving Norwegian aid 1986*, av Tor Skålnes og Jan Egeland, ble utgitt året etter og var en fortsettelse av rapporten som ble laget av Andreassen i 1985. Asbjørn Eide og Bård-Anders Andreassen utga deretter boken *Human rights in developing countries 1987/88: a yearbook on human rights in developing countries receiving Nordic aid* i 1988. Alle de tre bøkene som er utgitt av Christian Michelsens Institutt dokumenterer overgrep som fant sted i Mosambik, og har vært viktige for denne oppgaven. Bøkernes hovedformål har vært å dokumentere

menneskerettighetsbrudd i samarbeidslandene. Bøkene forteller derfor lite om den norske politikken overfor samarbeidslandene, og videre sier de lite om menneskerettighetenes plass i kampen mot apartheid.

A history of postcolonial Lusophone Africa av Patrick Chabal, har vært en viktig innføring i de historiske utviklingene i Mosambik i perioden denne oppgaven tar for seg. Boken gir en god skildring av Mosambiks uavhengighetskrig mot Portugal, og en god bakgrunn for de problemene Mosambik sto overfor som frontlinjestat. Boken skildrer den vanskelige situasjonen landet befant seg, samtidig som den gir en god innføring i hvordan Mosambik lyktes i å oppnå internasjonal sympati for sin kamp mot apartheid. Boken sier allikevel ingenting om den norske bistanden til landet, og jeg har for det meste brukt boken som et oppslagsverk når det gjelder uavhengighetskrigen mot Portugal, og borgerkrigen som herjet landet.

Norway and national liberation in Southern Africa av Tore Linné Eriksen, gir en grundig innføring i det norske bidraget til ulike frigjøringsbevegelser i det sørlige Afrika. Boken skildrer forholdet mellom Norge og FRELIMO under frigjøringskrigen, samtidig som den belyser problemene som oppsto mellom Norge og Portugal, og senere også mellom Norge og Sør-Afrika. Boken gir en grundig innføring i det norske engasjementet i kampen mot apartheid, men legger samtidig lite vekt på menneskerettighetene i samarbeidslandene.

Norges Utenrikspolitikk av Torbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbo og Svein Gjerdåker, har gitt en innføring i den internasjonale politikken som ble ført av Norge i denne perioden. Boken gir en grundig analyse av Norges menneskerettighetspolitikk, samtidig som den gir en innføring i den norske politikken som ble ført overfor Sør-Afrika. Boken skildrer også den norske bistandspolitikken i denne perioden, og har vært viktig for utformingen av oppgaven.

Oljealder: 1965-1995 av Rolf Tamnes, har gitt en god innføring i forskjellene som fantes mellom de ulike partiene på Stortinget, når det gjaldt å avvike bistand til regimer som ikke respekterte menneskerettighetene. Boken er sparsommelig på informasjon om temaet menneskerettigheter i bistanden, men har allikevel bidratt med verdifull informasjon. Debatten om Mosambik som hovedsamarbeidsland er skildret i denne boken.

Disposisjon

Kapitel 2 gir en grundigere forklaring på den norske politikken når det gjelder menneskerettigheter internasjonalt. Jeg vil her drøfte hva Norge faktisk gjorde, eller ikke gjorde, for å bedre menneskerettighetssituasjonen i mottakerlandene. Hva var norsk politikk overfor samarbeidsland som ikke respekterte sivile og politiske rettigheter? Ble det vurdert å avvike bistand til land som begikk brudd på menneskerettighetene?

Kapitel 3 gir en bakgrunnshistorie for forholdet mellom Norge og Mosambik. Her vil jeg fortelle om det norske bidraget til FRELIMO som frigjøringsbevegelse i deres kamp mot Portugal. Den økonomiske bistanden til FRELIMO og andre frigjøringsbevegelser førte til problemer for forholdet mellom Norge og Portugal. Videre vil jeg gjøre rede for Mosambik som hovedsamarbeidsland etter frigjøringen. Mosambik hadde vært koloni under et av Europas fattigste land, og behovet for bistand var utvilsomt stort etter Portugals tilbaketrekking. Landet ble utsatt for destabilisering av Rhodesia og Sør-Afrika, og Mosambik ble preget av en langvarig borgerkrig. Det sørlige Afrika ble også en skueplass for Den kalde krigen. Hvordan påvirket Den kalde krigen den norske bistanden?

Kapitel 4 tar for seg den norske bistanden og menneskerettighetsbruddene i Mosambik. I dette kapitlet vil jeg drøfte hva norske myndigheter visste om bruddene på sivile og politiske rettigheter i Mosambik. Jeg vil også drøfte de ulike årsakene til at det forekom brudd på menneskerettighetene i Mosambik, og om Norge vurderte å reagere på slike brudd.

Kapitel 5 går nærmere inn på kampen mot apartheid. Mosambik led som følge av destabiliseringspolitikken som ble ført fra Sør-Afrika. Kampen mot apartheid var selvfølgelig en kamp for menneskerettighetene i Sør-Afrika, men hva med menneskerettighetsbruddene i frontlinjestatene? Spørsmålet som melder seg er om norske myndigheter anså kampen mot apartheid som viktigere på den politiske agendaen enn menneskerettighetsbruddene i Mosambik og andre frontlinjestater. Min tese er at Norge fulgte sine overordnede politiske prioriteringer hva gjaldt avviklingen av koloniregimene og rasediskrimineringen på det afrikanske kontinentet. Dermed anså Norge kampen mot kolonimaktene, og kampen mot apartheid, som viktigere enn mangelen på sivile og politiske rettigheter i frontlinjestatene.

Kapitel 6 gir en oppsummering av de ulike kapitlene, og jeg vil trekke frem de viktigste momentene i oppgaven. Her vil jeg redegjøre for de viktigste funnene i oppgaven, og en konklusjon på problemstillingene.

Norge og Menneskerettighetene

Surely, it is worth recalling that history has shown that democracy and human rights cannot be imposed from outside, but have to be fought for, and institutionally protected by the civil society itself.²⁷ – Bård Anders Andreassen

Norsk menneskerettighetspolitikk

Etter den andre verdenskrig vokste det frem en økende interesse for menneskerettigheter internasjonalt. I 1948 ble menneskerettighetene anerkjent internasjonalt gjennom FNs verdenserklæring om menneskerettigheter. Den andre verdenskrigen ble avløst av den kalde krigen, og de to supermaktene USA og Sovjetunionen brukte menneskerettighetene som propaganda mot hverandre, samtidig som de begge var involverte i grove menneskerettighetsbrudd indirekte ved å støtte ulike regimer rundt om i verden, samt at de begge begikk direkte menneskerettighetsbrudd i ulike konfliktområder.²⁸

I FN la Norge en sterk vekt på demokrati og selvråderett, og hadde derfor sterke synspunkter på avkolonisering og apartheidpolitikken som ble ført i Sør-Afrika. Norges allierte viste en liten forståelse for Norges behov for å ta opp slike spørsmål, og la samtidig vekt på at Norge burde føre en politikk som var mer opptatt av økonomi og strategi.²⁹ Her må det nevnes at Storbritannia og USA måtte balansere mellom flere hensyn, og mente derfor at Norge gikk for langt når det gjaldt spørsmål om avkolonisering. Den norske politikken som ville fremme demokrati og menneskerettigheter var allikevel ikke rettet mot Sovjetunionen og Østblokklandene. I forhold til Øst-Europa spilte de norske utenrikspolitiske interessene inn, og i Norge var frykten stor for å provosere russerne med menneskerettighetsspørsmål. Under den kalde krigen var dermed den norske politikken overfor Østblokken preget av Norges eget behov for sikkerhet og forsvar.³⁰ Dermed førte Norge en strategisk politikk overfor Sovjetunionen ved å ikke ta opp spørsmål om demokrati og menneskerettigheter, fordi norske myndigheter fryktet at man dermed ville provosere russerne.

Et tydelig eksempel på dette kan man finne i Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa (KSSE) da det ble arbeidet med menneskerettigheter. Den norske regjeringen foretrakk «stille diplomati» fremfor konfrontasjoner, og nevnte sjeldent navn når det ble snakket om land som begikk brudd på menneskerettighetene. Dette var en linje som ble fulgt

²⁷ Nherere, Pearson og Marina D'Engelbronner-Kolff 1993. *The institutionalisation of human rights in Southern Africa*, Oslo, s. 201

²⁸ Freeman, Michael 2002. *Human Rights: An interdisciplinary approach*, Cambridge, s. 43

²⁹ Eriksen, 1981 s. 174 i Svein Gjerdaaker, 1997, s. 225

³⁰ Gjerdaaker, 1997. s. 225

av både Arbeiderpartiet og de borgerlige under arbeidet i KSSE, og viser at det fantes en konsensus om å føre en forsiktig linje. Denne politikken ble ført fordi man fryktet for å provosere russerne, og Norge førte denne forsiktige linjen gjennom 1980-tallet. Under arbeidet med menneskerettigheter i KSSE jobbet Norge aktivt for saker innenfor den menneskelige dimensjonen, men gjorde dette «i det stille».³¹

I boken *Impotent Superpower- Potent Small State*, argumenterer Jan Egeland for at Norge som en liten stat har et fortrinn når det gjelder å promotere menneskerettigheter på den internasjonale arenaen. Dette gjelder også for andre mindre vestlige land som i likhet med Norge ikke befinner seg i vanskelige og kompliserte utenriksspørsmål, noe som stormaktene gjerne gjør. Her trekker Egeland frem de skandinaviske landene samt Nederland og Canada. De mindre landene som Norge blir gjerne ikke forbundet med imperialisme, kolonialisme og intervensjonisme. I likhet med andre små vestlige nasjoner har Norge sterke tradisjoner og gode erfaringer med respekt for menneskerettighetene i eget land. Jan Egeland legger også vekt på at disse landene har til felles at de gir mye bistand, at de støttet kampen mot apartheid og avkoloniseringen av Afrika. Disse kriteriene gjør at disse landene kan føre langsiktige kampanjer internasjonalt for å fremme menneskerettighetene.³² På tross av den gylne muligheten Norge hadde for å fremme menneskerettighetene, ble slike spørsmål sjeldent tatt opp med land i den tredje verden som mottok bistand fra Norge.

Det stoppet allikevel ikke Norge fra å kritisere land i den tredje verden. Under Biafra-Krigen kom utenriksminister John Lyng med en sterk kritikk rettet mot de føderale myndighetene i Nigeria. Ved hjelp av NRK fikk Norge tv-sendte bilder av de store lidelsene sivilbefolkningen ble utsatt for, og det fantes en sterk sympati for Biafra i den norske befolkningen.³³ I Norge var det først og fremst kristne miljøer, med Kristelig Folkeparti i spissen, som presset norske myndigheter til å ta opp situasjonen med Nigeria. Kristelig Folkeparti ville også at Norge skulle anerkjenne Biafra som egen stat. Dette ble imidlertid avvist av Utenriksdepartementet.³⁴ Dermed kom norske reaksjoner til uttrykk også i den tredje verden hvor det fantes brudd på menneskerettighetene. Denne kritikken mot Nigeria kan allikevel ha vært et resultat av presset fra den kristne opinionen og av de som var forferdet av tv-bildene fra krigen.

³¹ Kleva, 2007, s. 108

³² Egeland, Jan 1988. *Impotent Superpower-Potent Small State*, Oslo, s. 5

³³ Riste, 2001, s. 259 og 260

³⁴ Tamnes, 1997, s. 352 og 353

Norsk kritikk når det gjaldt brudd på sivile og politiske rettigheter ble allikevel helst rettet mot egne allierte. Portugals kolonipolitikk er allerede nevnt, men også andre NATO-land ble kritisert av Norge for brudd på menneskerettighetene. I 1967 ble det utført et militærkupp i Hellas, og Norge kom med sterke fordømmelser. I NATO var det bare Danmark og Norge som kom med sterk kritikk av kuppet. Norske myndigheter besluttet å stanse våpenleveranser til landet, og avsto fra å bruke NATO-skytefeltet på Kreta. Det var allikevel helt utelukket å for Norge å støtte et forslag om å suspendere Hellas fra NATO-samarbeidet.³⁵ At Norge ikke ville kaste Hellas ut av NATO, betød ikke at norske myndigheter unnlot å kritisere den greske juntaen. Sammen med Sverige og Danmark, sørget Norge for at Hellas ble klaget inn for menneskerettighetskommisjonen i Europarådet.³⁶ Norske myndigheter var allikevel nølende til å gå til sak mot landet, og det var først og fremst Sverige som tok initiativet.

Saksbehandlere i Utenriksdepartementet måtte til slutt overtale utenriksminister Jon Lyng til å støtte det svenske initiativet. Norge var også motvillige til å støtte forslaget om å suspendere Hellas fra Europarådet. Også her var det Sverige som tok initiativet. Årsaken til at norske myndigheter var motvillige til å suspendere Hellas, var at Norge var redd for å senere måtte støtte et forslag om å suspendere Hellas fra NATO.³⁷ Norske utenrikspolitiske interesser spilte dermed inn, og norske myndigheter var forsiktige med å gå for langt i sin kritikk av Hellas. Årsaken til dette var at Norge ville unngå å havne i en situasjon hvor de måtte ta stilling til å ekskludere Hellas fra NATO.

På tross av den norske motviljen til å reise sak mot militærjuntaen, ble Norge ansett for å være en pådriver for menneskerettigheter takket være Hellas-saken. Motviljen viser allikevel hvordan norske myndigheter tok hensyn til utenrikspolitiske interesser. Norge kritiserte ikke Hellas i NATO, og videre var det helt uaktuelt å boikotte handelen med landet.³⁸

Suspensjonssaken endte med at Hellas trakk seg fra Europarådet før landet ble suspendert fra organisasjonen, og forholdet mellom Norge og Hellas ble ikke normalisert før demokratiet ble gjeninnført i 1974.³⁹

Det var ikke bare allierte av Norge som ble kritisert for brudd på menneskerettighetene. Under den kalde krigen kritiserte Norge gjentatte ganger både vestlige og sosialistiske land for brudd på menneskerettighetene. Kritikken mot Sør-Afrika er allerede nevnt, men også

³⁵ Tamnes, 1997, s. 358

³⁶ Gjerdåker, 1997, s. 229

³⁷ Gjerdåker, 1997, s. 229

³⁸ Gjerdåker, 1997, s. 230

³⁹ Tamnes, 1997, s. 359

Tsjekkoslovakia ble kritisert i 1968, og det ble rettet kritikk mot Chile etter kuppet i 1973. Det må allikevel nevnes at mye av denne kritikken kom som et resultat etter press fra opinionen i Norge, og ikke nødvendigvis etter norske styresmakters egne initiativ.⁴⁰

Det kunne imidlertid være vanskelig for Norge å føre en aktiv menneskerettighetspolitikk overfor egne allierte. I 1982 ble Tyrkia klaget inn for Den europeiske menneskerettiskommisjonen av de skandinaviske landene samt Nederland og Frankrike. Klagen mot Tyrkia kom to år etter kuppet. Hverken Nordli-regjeringen eller regjeringen til Brundtland var interessert i å sende inn en klage på det tyrkiske styret. Dette endret seg senere da Arbeiderpartiet kom i opposisjon. Willoch-regjeringen var heller ikke interessert i levere inn noen klage mot militærregimet i Tyrkia, men etter et sterk press fra opposisjonen måtte den ferske regjeringen levere inn en klage mot landet. Norske myndigheter forsøkte å forklare overfor Tyrkia at klagen ikke var ment som en fiendtlig handling, men at norske myndigheter ønsket å undersøke påstander om brudd på menneskerettighetene i landet.⁴¹

Dermed kan man se at Norge førte en forsiktig politikk overfor Tyrkia, og Svein Gjerdåker har pekt på de norske interessene som hindret en mer aktiv menneskerettighetspolitikk overfor landet. Det fantes nemlig en frykt for at Tyrkia ville bli ført nærmere de arabiske landene dersom landet ble presset fra vestlig hold. Både revolusjonen i Iran samt den sovjetiske invasjonen av Afghanistan var saker som gjorde Tyrkia viktig for NATO-alliansen.⁴² Tyrkia var altså en viktig alliert av Norge og NATO under Den kalde krigen, og norske myndigheter protesterte ikke da saken endte med forlik i 1985. Forliket fikk ingen slutt på overgrepene i Tyrkia, og den kurdiske minoriteten ble særlig hardt rammet i årene som fulgte. Kritikken av Tyrkia fortsatte fra den politiske venstresiden i Norge, og mye av kritikken ble rettet mot norske myndigheters våpensalg til landet.⁴³ På tross av at den norske kritikken gjerne rammet Norges egne allierte, var det allikevel viktig å ikke fremstå for kritisk. Hellas fikk nok mer kritikk enn det Tyrkia gjorde, og de to sakene ble håndtert ulikt av norske myndigheter, men fellesnevneren for begge sakene var at det aldri kom på tale å suspendere hverken Hellas eller Tyrkia fra NATO. Norske interesser veide tungt i enkelte saker, og dermed kunne det være vanskelig å føre en kritisk menneskerettighetspolitikk overfor regimer man var alliert med. Allikevel var det nettopp disse landene som fikk kritikk av Norge. Det ble sjeldent rettet kritikk mot land i den tredje verden som begikk overgrep. Kritikken som ble reist mot Norges

⁴⁰ Egeland, 1988, s. 44

⁴¹ Gjerdåker, 1997, s. 230 og 231

⁴² Gjerdåker, 1997, s. 231

⁴³ Tamnes, 1997, s. 361

allierte gikk allikevel sjeldent langt nok til at sakene fikk utenrikspolitiske konsekvenser for Norge.

I boken *Norges Utenrikspolitikk* fra 1995 argumenterer Svein Gjerdåker for at det er vanskelig å ta menneskerettigheter inn i utenrikspolitikken. Årsaken til dette er at utenrikspolitikkenes rolle er å fremme staters interesser, og dermed vil spørsmål om menneskerettigheter og demokrati komme til kort dersom statens egne økonomiske og strategiske interesser står i fare. Videre hevder Gjerdåker at det dermed finnes en konflikt mellom de som vil bruke utenrikspolitikken for å fremme staters egne interesser, og de som vil bruke utenrikspolitikken aktivt for å fremme en bedre menneskerettighetspolitikk internasjonalt.⁴⁴ Dermed vil en stats forsøk på å føre en aktiv menneskerettighetspolitikk internasjonalt, bli mindre aktiv dersom statens egne interesser blir berørt. For Norge ville det dermed være helt utelukket å føre en aktiv menneskerettighetspolitikk dersom denne politikken ville berøre Norges forhold til sine allierte i NATO. Norge gikk allikevel langt i sin fordømmelse av Portugals kolonipolitikk i Afrika, og norske myndigheter gikk langt da de ga frigjøringsbevegelsen penger og utstyr til å kjempe mot kolonimakten. Som allierte i NATO, kunne forholdet mellom Norge og Portugal blitt ytterligere forverret som et resultat av den norske politikken. På tross av det norske bidraget til frigjøringsbevegelsene som kjempet mot Portugal, gikk ikke Norge langt når det gjaldt å kritisere egne allierte. Dette skyldtes selvfølgelig at Norge ikke ville ødelegge forholdet med sine allierte. Denne politikken kan allikevel ikke forklare hvorfor Norge ikke førte en mer aktiv menneskerettighetspolitikk overfor hovedsamarbeidslandene, hvor man ikke hadde økonomiske eller strategiske interesser.

Menneskerettigheter i bistanden

På slutten av 1970-tallet ble menneskerettigheter en viktig del av den utenrikspolitiske tenkingen. Rolf Tamnes illustrerte det økende engasjementet ved å vise til at rundt halvparten av utenriksspørsmålene i Stortingets spørretime i 1976-77, hadde omhandlet menneskerettigheter i en eller annen forstand. Som tidligere nevnt kom Norge med sin egen stortingsmelding om menneskerettigheter i 1977, etter råd fra Asbjørn Eide.⁴⁵

Menneskerettighetsspørsmål ble også rettet mot den norske bistandspolitikken. Årsaken til dette var fordi det oppsto en økende mistillit overfor regimer i utviklingsland som ofte kunne oppfattes som autoritære, korrupte og udemokratiske. En rapport fra 1985 utarbeidet av Christian Michelsens Institutt dokumenterte at det ble begått brudd på sivile og politiske

⁴⁴ Gjerdåker, 1997, s. 222

⁴⁵ Tamnes, 1997, s. 370

rettigheter i alle Norges hovedsamarbeidsland med unntak av Botswana.⁴⁶ At menneskerettighetene kom mer på agendaen var allikevel ikke ensbetydende med at vestlige land ville avslutte sine bistandsprosjekter i land som ble oppfattet som autoritære, korrupte og udemokratiske.

Tanzania var den største mottakeren av norsk bistand i Afrika. På 1970-tallet ble det gjentatte ganger rapportert til Utenriksdepartementet og Norad, om mer eller mindre grove brudd på menneskerettighetene i Tanzania. De ulike rapportene satte spørsmålstegn ved politikken som ble ført av myndighetene i landet, og det norske samarbeidet med landet. På tross av de kritiske rapportene ble menneskerettighetssituasjonen i landet, sjelden diskutert på Stortinget. Unntaket var Anders Langes Parti (ALP) som var kritisk til bistand generelt, og som kritiserte Tanzania og andre samarbeidsland. I sin hovedoppgave i historie, har Ingvil Urdal funnet forskjeller mellom de ulike partiene når det gjelder den manglende kritikken av menneskerettighetssituasjonen i Tanzania. Både SV og Ap viste et sterkt engasjement for Tanzania, og landets president Julius Nyerere. Dette engasjementet overskygget menneskerettighetssituasjonen i landet. For Høyre var det hensynet til opinionen og politisk samarbeid, samt en manglende interesse for bistand som var hovedårsakene til at partiet ikke var mer kritisk til samarbeidet med Tanzania.⁴⁷

Stortingsmelding nr. 36 fra 1984 handlet om forholdet mellom bistand og menneskerettigheter og la særlig vekt på sivile og politiske rettigheter. Denne stortingsmeldingen var tydelig på at man fra norsk side skulle unngå å intervenere i et lands politiske liv. Det var tydelig at bistanden ikke skulle være et instrument som ble brukt for og «belønne» enkelte land samtidig som man «straffet» andre. Menneskerettigheter skulle fremmes gjennom samarbeid med samarbeidslandene. Men Stortingsmeldingen var samtidig tydelig på at Norge burde redusere eller fjerne bistand der hvor myndighetene i enkelte land «assisterte i, tolererte eller deltok i brudd på menneskerettighetene».⁴⁸ På denne måten var stortingsmeldingen utydelig om hva den egentlig mente. Det er tydelig at norske myndigheter valgte det første, og unngikk dermed å stille menneskerettigheter som garanti for å motta bistand. Norge var også forsiktige med å være sterkt kritiske overfor utviklingslandene. Stortingsmelding nr. 93 fra 1976-77 som omhandlet menneskerettigheter kan bidra til å forklare norske myndigheters forsiktige fremtreden:

⁴⁶ Ruud og Kjerland, 2003, s. 252 og 253

⁴⁷ Urdal, Ingvil 2009. *Det forjettede land? En analyse av den norske Tanzania-debatten, med hovedvekt på perioden 1971-1985*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, s. 58

⁴⁸ Stokke, Olav 1995. *Aid and political conditionality*, London, s. 185

De land, som først nylig har vunnet sin selvstendighet fra et tidligere koloniherrredømme, vil i regelen reagere særlig sterkt mot forsøk utenfra på hva de anser som innblanding i indre anliggende. I internasjonale organisasjoner vil utviklingslandene ofte også stille seg solidarisk med andre utviklingsland som av vestlige stater blir utsatt for kritikk på grunn av menneskerettighetsbrudd. Denne holdning er på mange måter forståelig på bakgrunn av disse lands erfaringer under kolonitiden.⁴⁹

Dette tyder på at det på norsk side ble ansett som vanskelig å kritisere samarbeidslandene for brudd på menneskerettighetene. Det er rimelig å tro at norske myndigheter var varsomme i sin tilnærming til de afrikanske landene fordi man var redde for at kritikken ville bli tatt ille opp av mottakerlandene. Det virker som at sympatien for de nylig avkoloniserte landene spilte en sentral rolle for den manglende kritikken av brudd på menneskerettighetene.

I 1974 hevdet stortingsrepresentant Liv Aasen fra Arbeiderpartiet, at man ikke kunne stille de samme kriteriene om demokrati og menneskerettigheter til utviklingslandene Hun hevdet at utvikling var et premiss for at disse landene skulle oppnå den samme standarden av menneskerettigheter. Dette synet ble delt av flere politikere fra venstresiden.⁵⁰ Her kan det altså tenkes at Norge var forsiktig i sin tilnærming til utviklingsland som begikk brudd på menneskerettighetene, ettersom norske politikere ikke ville stille de samme kravene til disse landene. Dette hadde nok en sammenheng med at de fleste utviklingslandene gjerne var land som slet økonomisk og gjerne hadde et begrenset politisk liv. Dersom utvikling var et premiss for at samarbeidslandene skulle oppnå demokrati og respekt for menneskerettighetene, måtte man vente med å stille krav.

Det fantes også en frykt for å ta opp spørsmål om menneskerettigheter med mottakerland. Enkelte hevdet at demokrati og menneskerettigheter ikke ville fungere på samme måte i denne delen av verden. Regimet til Arap Moi i Kenya hevdet at demokrati ville tydeliggjøre etniske skillelinjer, fremme stammekonflikter og politisk kaos. Fra kenyansk hold ble det argumentert for at ettpartistaten var den beste løsningen for å holde slike utfordringer i sjakk. Presset fra giverlandene om politiske reformer ville dermed føre til etniske konflikter og politisk ustabilitet. Dette synet ble ikke bare fremsatt av ulike autoritære regimer som fryktet at de

⁴⁹ Stortingsmelding nr. 93: *Om Norge og det internasjonale menneskerettsvern 1976-77*, s. 13

⁵⁰ Urdal, 2009, s. 50-51

ville miste makten, men også mange av giverlandene fryktet dette helt frem til slutten av 1980-tallet.⁵¹

For Norge var det viktig at mye av arbeidet med menneskerettigheter ble tatt opp i FN. Norge jobbet lenge aktivt for at FN skulle opprette en egen høykommissær for menneskerettigheter, slik at menneskerettighetene skulle få en større plass innad i verdensorganisasjonen. Årsaken til dette var at norske myndigheter fryktet at forholdet mellom land ville bli dårligere dersom den enkelte stat skulle ta opp slike problemer. Dersom forholdet mellom landene ville bli dårlige, ville dette igjen virke belastende på handelsinteresser. Norske myndigheter argumenterte med at land antageligvis ville nøle med å ta opp slike viktige spørsmål med land som begikk brudd på menneskerettighetene, og derfor ville FN være et egnet sted for å ta opp slike spørsmål.⁵² Norge hadde imidlertid få økonomiske interesser i Afrika, og dermed ville slike spørsmål kun få konsekvenser for bistandssamarbeidet. Derfor må det være andre årsaker til at menneskerettighetene ikke ble diskutert med mottakerlandene.

På tross av norske myndigheters forsiktige fremtreden overfor utviklingslandene hevdet de lenge at man skulle ta affære dersom det ble begått brudd på sivile og politiske rettigheter i et samarbeidsland. I stortingsmelding nr. 93 1976-77 ble det slått fast at Norge ikke skulle «unnlate å reagere dersom det ble påvist grove og vedvarende brudd på menneskerettighetene i et samarbeidsland».⁵³ Reaksjonene uteble. På slutten av 1970-tallet forsøkte ulike partier i Stortinget å utvide kriteriene for hovedsamarbeidsland. Dette førte til diskusjoner på Stortinget der ulike partier forsøkte å inkludere enkelte land samtidig som man ville ekskludere andre på bakgrunn av tidligere oppførsel med tanke på menneskerettigheter. Menneskerettighetene ble særlig diskutert når det gjaldt land som Pakistan, Sri Lanka, Kenya og Mosambik, og førte til at enkelte partier ville fjerne bistanden til disse landene. Forslag om å fjerne de ulike landene ble imidlertid nedstemt i Stortinget.⁵⁴

Frem til siste halvdel av 1980-tallet fikk menneskerettighetene lite oppmerksomhet av norske myndigheter i bistandspolitikken. De få gangene hvor menneskerettigheter og demokrati ble diskutert var dette helst i forhold til østblokklandene eller i landene som Norge var alliert med (f.eks. Hellas, Portugal og Tyrkia).⁵⁵ Her må det allikevel også nevnes at Norge til tider kritiserte andre land også, som lå utenfor NATO-samarbeidet. Som tidligere nevnt ble både

⁵¹ Nherere og D'Engelbronner-Kolff, 1993, s. 201-202

⁵² Holst, Johan Jørgen og Daniel Heradstveit 1985. *Norsk utenrikspolitikk*, Oslo, s. 156-66.

⁵³ Stortingsmelding nr. 93 1976-77 s. 15

⁵⁴ Stokke, 1995, s. 171.

⁵⁵ Liland og Kjerland, 2003, s 111

Sør-Afrika og ulike militærregimer i Sør-Amerika kritisert for menneskerettighetsbrudd. Det samme gjorde de ikke overfor samarbeidslandene, hvor menneskerettighetsbrudd sjeldent ble diskutert av norske myndigheter. Men fra siste halvdel av 1980-tallet ble brudd på menneskerettigheter og fravær av demokrati sett på som et hinder for utvikling. Mye av den norske bistanden hadde gått til udemokratiske regimer, som ikke nødvendigvis brukte bistandsbevilgningene til det beste for befolkningen. På 1980-tallet begynte man å se at et godt politisk styresett var viktig for å oppnå økonomisk utvikling.⁵⁶

Kravene til mottakerlandene om respekt for demokrati og menneskerettigheter kom sent. Det er flere årsaker til dette. Det var først på 1980-tallet at Norge, i likhet med andre giverland, begynte å se hvor viktig et godt politisk styresett var for økonomisk utvikling i mottakerlandene. Den andre årsaken til at kravene om menneskerettigheter kom sent kan man finne i den kalde krigen. Frem til slutten av 1980-tallet hadde USA støttet udemokratiske regimer rundt om i verden for få støtte i sin kamp mot kommunismen. Da den kalde krigen gikk mot slutten, forsvant behovet for å opprettholde regimer rundt om i den tredje verden. Den siste årsaken til en økende interesse for menneskerettigheter på slutten av 1980-tallet kan spores til de ulike frivillige organisasjonene som vokste frem. De arbeidet for menneskerettigheter innenfor de internasjonale organisasjonene, samtidig som de skapte en større interesse for menneskerettigheter generelt.⁵⁷

Brudd i bistanden

Spørsmålet om brudd på menneskerettighetene skal føre til en omlegging, reduksjon eller stans av norsk bistand vil imidlertid kunne bli aktuelt når landets myndigheter medvirker til, tolererer eller direkte utøver krenkelser av menneskerettighetene; når disse krenkelsene er vedvarende og systematiske, uten at myndighetene har anstrengt seg for å stanse og rettslig forfølge overgrepene; og når krenkelsene er grove og vedvarende.⁵⁸

På tross av den økte bevisstheten om menneskerettigheter, samt de ulike stortingsmeldingene som tok til orde for å fjerne bistand til land som begikk brudd på disse rettighetene, fantes det allikevel ingen tilfeller hvor Norge kuttet bistanden til et land som følge av brudd på

⁵⁶ Liland og Kjerland, 2003. s. 111.

⁵⁷ Nherere og D'Engelbronner-Kolff, 1993, s. 200

⁵⁸ Stortingsmelding nr. 36 1984-85: *Om enkelte hovedspørsmål i norsk utviklingshjelp*, s. 118

menneskerettighetene. Dette på tross av at flere av Norges hovedsamarbeidsland ble utsatt for sterk kritikk av Amnesty International for grove og vedvarende brudd på menneskerettighetene. De ulike partiene på Stortinget tok også til orde for å kutte bistand til enkelte land uten at dette skjedde. Norsk bistand ble allikevel kuttet ved to tilfeller, til Uganda i 1972 og til Kenya i 1990. Det var allikevel ingen av de to tilfellene som skyldtes norske reaksjoner på menneskerettighetsbrudd. Under terrorregimet til Idi Amin i Uganda avviklet Norge bistanden i 1971 fordi man fryktet for sikkerheten til eget bistandspersonell, og bruddet var dermed ikke en reaksjon på de manglende sivile og politiske rettighetene i landet.⁵⁹

Episoden som fant sted med Kenya var på sin side mer komplisert. I 1982 ble presidenten i landet, Daniel arap Moi, utsatt for et kuppforsøk. Resultatet ble at hans styre beveget seg mer i autoritær retning, og utover 1980-tallet ble hans regime kritisert gjentatte ganger for menneskerettighetsbrudd.⁶⁰ I 1984 kom det frem at kenyanske sikkerhetsstyrker hadde massakrert over 1000 somaliere i Wajir nord i landet. Norske fredskorpsdeltakere hadde vært til stede og var øyenvitner til massakren. Stortingsrepresentanten Liv Aasen (AP) tok opp dette under spørretimen i Stortinget 11. april 1984. Hun lurte på hvilke reaksjoner norske myndigheter ville iverksette overfor kenyanske styresmakter. Utenriksministeren Sverre Stray svarte at både Norge og andre vestlige land var redde for at reaksjoner mot Kenya kunne få negative konsekvenser for hjelpearbeidet som ble utført i de sultherjede områdene i landet. Stray understreket allikevel at massakren var så alvorlig at det måtte reageres.⁶¹ Svaret fra utenriksministeren kan tolkes dithen at Norge valgte å være forsiktige i kritikken mot Kenya, fordi de fryktet at de ikke ville kunne hjelpe den sultrammede befolkningen dersom de var for kritiske. Tanken har dermed vært at man ikke ville sette forholdet til Kenya i fare ettersom dette kunne gjøre det vanskelig å hjelpe befolkningen i landet.

Regimet til Arap Moi hadde tidligere vært i søkelyset for brudd på sosiale og politiske rettigheter, og allerede i 1982 fremmet SV et forslag om å avvikle bistanden til Kenya, ettersom landet ikke lenger førte en sosialt rettferdig politikk.⁶² På tross av debattene og de ulike rapportene om menneskerettighetssituasjonen i Kenya, ble det aldri holdt tilbake bistand

⁵⁹ Stokke, 1995, s. 172

⁶⁰ Ruud og Kjerland, 2003, s. 257

⁶¹ S. tid. 3318-3319 11.4.1984 Sp. spm. fra Liv Aasen om en reaksjon på massakren i Wajir i Kenya hvor 1000 mennesker fryktes drept av regjeringssoldater og der norske fredskorpsdeltakere måtte trekke seg ut av området.

⁶² Ruud og Kjerland, 2003, s. 257

fra Norge. Regimet i Kenya ble provosert av den internasjonale kritikken, og kalte den for uhøytidelig innblanding i landets indre anliggende.⁶³

I 1986 fikk det kenyanske parlamentsmedlemmet Koigi wa Wamwere politisk asyl i Norge. Wamwere ble etter hvert en kjent person i Norge, og han satte søkelys på situasjonen i Kenya med hjelp fra media. I Norge ble han sett på som et symbol på kampen mot et autoritært regime. Norske myndigheter protesterte derfor kraftig da Wamwere ble fengslet i Kenya i 1990. Da Wamwere skulle fremstilles for retten ble den norske ambassadøren, Niels Lauritz Dahl, instruert av Utenriksdepartementet om å være til stede under rettsaken. Dahl forsto det slik at han skulle være til stede personlig, og møtte dermed opp under rettsaken. For kenyanske myndigheter ble dette ansett for å være en provokasjon fra norsk side. Kenya besluttet derfor å bryte diplomatiske forbindelser med Norge. Som en reaksjon på bruddet fra Kenya, besluttet norske myndigheter å avslutte bistanden til landet.⁶⁴

Bruddet med Kenya skyldtes allikevel ikke reaksjoner på menneskerettighetenes status i landet. Norge hadde som allerede nevnt vært vitne til grove brudd på menneskerettighetene i Kenya i flere år.⁶⁵ Årsaken til at Kenya brøt de diplomatiske forbindelsene med Norge kan forklares med kenyansk irritasjon over det norske engasjementet for menneskerettighetssituasjonen i landet. Det fantes imidlertid andre land som var langt mer kritiske enn det Norge var. Historiker Hilde Beate Selbervik peker derfor på en annen årsak til bruddet med Norge. Kenya var ikke spesielt irritert på Norge for kritikken av menneskerettighetssituasjonen i landet, men på de internasjonale giverlandene generelt. Selbervik hevder derfor at Norge ble valgt ut for å statuere et eksempel internasjonalt. Hun mener videre at Kenya aldri ville gjort det samme overfor USA og Storbritannia som var langt mer kritiske til Mois regime. Norge var et enkelt offer, ettersom det var en liten småstat internasjonalt, samt at Norge var en relativt liten bistandsyter i forhold til USA og andre vestlige bistandsgivere. Dermed var Norge et enklere offer for de pressede kenyanske styresmaktene.⁶⁶

Norge ønsket ikke å fjerne bistanden til Kenya på grunn av menneskerettighetsbrudd, men dette ble heller en naturlig reaksjon på Kenyas diplomatiske brudd med Norge. Norske myndigheter la heller vekt på at bistanden skulle brukes som et redskap for å fremme

⁶³ Selbervik, Hilde Beate: *Et lite offer? En analyse av årsakene til det diplomatiske bruddet mellom Norge og Kenya i 1990*, Bergen, 1995, s. 68

⁶⁴ Ruud og Kjerland, 2003, s. 257-258

⁶⁵ Stokke, 1995, s. 172.

⁶⁶ Selbervik, 1995, s. 149

menneskerettigheter. Så sent som spørretimen i Stortinget 22. november 1989 ble den nylig tiltrådte utenriksministeren Kjell Magne Bondevik spurt om Norge ville fjerne bistanden til Mois regime. Utenriksministeren svarte at:

Jeg finner det ikke riktig på nåværende tidspunkt å varsle noen tilbakeholdelse av bistanden overfor Kenya, men vi vil i stedet aktivt bruke vårt bistandssamarbeid med Kenya for å påvirke utviklingen i gunstig retning. Jeg kan opplyse at det gjennom bilaterale bevilgninger over bistandsbudsjettet ytes midler til menneskerettighetsarbeid, også rettet mot Kenya, og på denne måten og ved dialog vil vi bruke bistanden som redskap.⁶⁷

Denne politikken ble ikke bare ført overfor Kenya. Det fantes flere mottakerland som begikk brudd på politiske og sivile rettigheter uten at Norge holdt tilbake bistanden. I Sri Lanka viste det seg allikevel at norske myndigheter var villige til å bruke bistanden som et pressmiddel for å bedre menneskerettighetssituasjonen. I 1983 blusset konflikten opp mellom regjeringen på Sri Lanka og den tamilske minoriteten. Regjeringen på øya ble beskyldt for å stå bak grove overgrep mot den tamilske befolkningen. Norske myndigheter besluttet etter hvert å forsøke å utøve press overfor den srilankiske regjeringen, og argumenterte for at landet mottok dårlig publisitet i norske medier, og at det dermed var vanskelig å fortsette bistanden til Sri Lanka.⁶⁸

Det norske presset resulterte i at myndighetene på Sri Lanka godtok at Norge kanaliserte bistanden til tamilene som var hardest rammet av konflikten. Konflikten ble allikevel forverret på Sri Lanka i årene som fulgte, og i 1985 besluttet bistandsdepartementet å holde tilbake en del av bistanden. Omleggingen av bistanden ble allikevel ansett for å være en mild reaksjon på overgrepene i landet. Arbeiderpartiet ønsket å føre en mer aktiv politikk enn den foregående regjeringen, og signaliserte at de ville trappe ned bistanden dersom krigshandlingene fortsatte. På den andre siden var de villige til å trappe opp den økonomiske bistanden dersom regjeringen på Sri Lanka var villige til inngå en fredelig løsning på konflikten.⁶⁹ Denne politikken ble ikke delt av Willoch-regjeringen noen år tidligere, som var villig til å bruke bistanden som et pressmiddel, men ville ikke fjerne den. På tross av de omfattende menneskerettighetsbruddene på Sri Lanka som fant sted på midten av 1980-tallet, uttalte daværende statsminister, Kåre Willoch i 1985, at:

⁶⁷ S.tid. 697-698 22.11.89: Spørsmål fra Paul Chaffey om tiltak for å bruke vår bistand som et redskap for å bedre menneskerettighetssituasjonen i Kenya.

⁶⁸ Ruud og Kjerland, 2003, s. 254-255

⁶⁹ Ruud og Kjerland, 2003, s. 255

Den norske bistanden til Sri Lanka vil fortsette. Et eventuelt brudd i bistanden nå vil bare gjøre situasjonen verre for de menneskene vi forsøker å hjelpe. Etter uroen de siste ukene, har Sri Lankas økonomiske og sosiale problemer bare blitt enda større.⁷⁰

Fra norsk side fantes det lenge et styrende prinsipp som gikk ut på at nedskjæring av bistand ikke skulle brukes som en negativ sanksjon ved brudd på menneskerettighetene, men at det heller skulle brukes som et positivt virkemiddel for å styrke disse rettighetene. I tilfellet Sri Lanka ble bistanden lagt om som følge av krigshandlingene og menneskerettighetssituasjonen i landet. Bistanden ble ikke fjernet, men den ble lagt om ved at den ble kanalisert til frivillige organisasjoner og til ofre for konflikten.⁷¹ Bistanden til Sri Lanka ble allikevel ikke helt avsluttet som følge av menneskerettighetsbruddene. Det fantes dermed en motvilje mot å avslutte bistanden for å fremme menneskerettighetene. Når det gjaldt den norske håndteringen av menneskerettighetsbruddene på Sri Lanka, var dette i tråd med anbefalingene fra Bård-Anders Andreassen, om hvordan Norge skulle reagere mot regjeringer som begikk grove brudd på menneskerettighetene:

Når myndighetene er ansvarlige for en systematisk og vedvarende forekomst av grove og omfattende krenkelser, bør norsk bistand – i tråd med dette – i økende grad målrettes mot den fattigste og mest undertrykte delen av befolkningen blant annet ved øremerking av midler til prosjekter. Overføringer til regimets sentrale budsjetter og programmer bør reduseres tilsvarende.⁷²

Denne politikken ble allikevel ikke ført overfor noen av de andre hovedsamarbeidslandene. I 1985 publiserte Christian Michelsens Institutt en rapport om menneskerettighetene i Norges hovedsamarbeidsland. Innledningsvis hevdet rapporten at det kunne være galt å kritisere land som tilhørte andre kultursfærer, dersom vi kun skulle gå ut fra våre egne verdisystem. Men det måtte allikevel legges vekt på normsystemet som hadde blitt vedtatt internasjonalt og Norges hovedsamarbeidsland var også bundet av FN-pakten og den universelle erklæringen om menneskerettigheter.⁷³

Som medlemmer av FN hadde de forpliktet seg til å følge internasjonale konvensjoner når det gjaldt menneskerettigheter. Problemet med verdenserklæringen om menneskerettigheter er at det kun var en erklæring. Den inneholdt universelle rettigheter til alle mennesker i verden,

⁷⁰ Egeland, 1988, s. 76

⁷¹ Sørbo, 1997, s. 250

⁷² Andreassen, 1985, s. 218

⁷³ Andreassen 1985. s. 16.

samtidig sa den lite om hvordan erklæringen skulle overholdes og hvem som hadde ansvaret for å gjøre noe dersom brudd på menneskerettighetene skulle forekomme.⁷⁴ Selv om denne erklæringen ikke er folkerettslig bindene, blir den allikevel ansett for å være en utdypning og en klargjøring når det gjelder de forpliktelsene som alle medlemslandene i FN har.⁷⁵

Menneskerettighetskonvensjonen om sivile og politiske rettigheter fra 1966 var dessuten juridisk bindene, men det fantes ikke noen klare regler for hvem som skulle ta affære dersom det forekom brudd på menneskerettighetene i et land. Fra 1976 forventet imidlertid Norge at hovedsamarbeidslandene respekterte menneskerettighetene slik de var nedfelt i FNs deklarasjoner.⁷⁶ Allikevel uteble reaksjonene fra norske myndigheter da det ble påvist grove og vedvarende brudd på menneskerettighetene i hovedsamarbeidslandene.

Rapporten fra Christian Michelsens Institutt som kom ut i 1986 forsøkte å fremheve at bildet langt fra var entydig når det gjaldt samarbeidslandenes brudd på menneskerettighetene. I Kenya, Tanzania og Zambia ble det observert at bruddene på sivile og politiske rettigheter var relativt få. I Nicaragua var det en forbedring av menneskerettighetene, men samtidig så man en ytterligere forverring av menneskerettighetene på Sri Lanka. For Mosambik ble det påpekt at den lave graden av menneskerettigheter skyldtes borgerkrigen i landet.⁷⁷

For norske myndigheter ble det viktig å ikke bruke bistand for å påvirke den politiske situasjonen i mottakerlandene. Det ble hevdet at et kutt i bistand bare ville gjøre situasjonen verre for de man i utgangspunktet skulle hjelpe. Den norske fremgangsmåten skulle være å ta opp spørsmål om menneskerettigheter med mottakerlandene, men man skulle ikke holde tilbake bistand som en straffereaksjon. Denne politikken kom godt til syne under spørretimen i Stortinget 9. november 1984 da utenriksminister Sverre Strøm (H) ble gjort oppmerksom på menneskerettighetsbrudd i Zambia. Storingsrepresentant Jens Marcussen (Frp) henviste til Aftenposten da han hevdet at Zambia ikke respekterte menneskerettighetene. Marcussen spurte utenriksminister Strøm om Norge ville vurdere å holde tilbake bistand til Zambia og lignende regimer dersom menneskerettighetssituasjonen ikke ble forbedret. Strøm svarte da at ved å gi bistand til et land, kunne dette øke mulighetene til å øve innflytelse overfor mottakerlandet. Ved hjelp av bistanden kunne man dermed komme på god talefot med styresmaktene i mottakerlandene, og Strøm fortalte at dette var noe norske myndigheter

⁷⁴ Freeman, 2002, s. 43

⁷⁵ Andreassen, 1985, s 19

⁷⁶ Stokke, 1995, s. 169

⁷⁷ Skålnes, Tor og Jan Egeland 1986. *Human rights in developing countries: a yearbook on countries receiving Norwegian aid 1986*, Oslo, s. 14 og 15

benyttet seg av. Men Stray understreket samtidig at man måtte være forsiktig med å true myndighetene i disse landene om å holde tilbake bistand.⁷⁸

Den samme holdningen kom til uttrykk i Stortinget 11. mars 1987 da utenriksminister Thorvald Stoltenberg (AP) ble spurt av representanten Kåre Kristiansen om han ville gi advarsler til Kenya, Sri Lanka, Nicaragua og Mosambik om at Norge ikke var fornøyd med menneskerettighetssituasjonen i landene. Stoltenberg svarte at:

Menneskerettslige mål bør i første rekke fremmes gjennom samarbeid og dialog mellom Norge og mottakerlandene. Norske myndigheter vil derfor når vi finner grunn til det, ta opp menneskerettighetssituasjonen med myndighetene i våre samarbeidsland. Gjennom løpende dialog kan vi i mange tilfeller oppnå større bidrag til resultater enn gjennom sanksjoner i form av reduksjon eller stans i norsk bistand.⁷⁹

Svaret fra Stoltenberg representerte ikke bare regjeringens politikk. En gjenganger i debatten var om respekt for menneskerettighetene skulle være et krav for å få bistand. Diplomaterne og de ansatte i Norad ville gjerne unngå en slik kondisjonalitet, ettersom Norge dermed ville ha få land igjen på sin liste over hovedsamarbeidsland. Utenriksdepartementet var enig i dette punktet, og ville unngå å avvikle bistand til land som ikke respekterte menneskerettighetene. Dersom Norge skulle avslutte sin bistand til et mottakerland, skulle dette være siste utvei. De norske politiske partienes kritikk av menneskerettighetsbrudd i samarbeidslandene, var i vesentlig grad avhengig av om partiene befant seg i posisjon eller opposisjon.⁸⁰

På 1980-tallet fantes det en gjensidig holdning fra både venstresiden og høyresiden i norsk politikk, om at å holde tilbake bistand som et virkemiddel for å fremme menneskerettigheter ikke var ønskelig. En tilbakeholdelse av bistand ville ikke gi de ønskede resultater, og både Arbeiderpartiet og Høyre mente at det var gjennom dialog med mottakerlandene at Norge kunne få innflytelse når det gjaldt menneskerettigheter. På begge de politiske sidene ble allikevel slike spørsmål tatt opp av partiene i opposisjonen. SV tok opp sivile og politiske rettigheter i land som Kenya og Pakistan allerede på 1970-tallet, og Høyre gjorde det samme med land som Mosambik, Nicaragua og Zambia av samme årsaker.⁸¹ Selv om det fantes en

⁷⁸ S. tid 755 9.11.1984: Sp. spm fra Jens Marcussen om det er riktig at norske skattepenger går til et land som ikke respekterer menneskerettigheter.

⁷⁹ S. tid 2518 11.3.1987: Sp. spm. fra Kåre Kristiansen om advarsel til Norges samarbeidsland, bl.a. Kenya, om deres forhold til menneskerettighetene.

⁸⁰ Tamnes, 1997, s. 371

⁸¹ Ruud og Kjerland, 2003, s. 253

enighet om ikke å holde tilbake bistand til de statene som begikk brudd på menneskerettighetene, spilte de politiske forskjellene mellom partiene inn.

Avslutning

Den norske kritikken av land som hadde mangel på menneskerettigheter rammet mest Norges egne allierte. Norge kritiserte Hellas, Tyrkia og Portugal for brudd på menneskerettighetene samtidig som det fantes en frykt for å kritisere Sovjetunionen for de samme bruddene. Den norske menneskerettighetspolitikken tok gjerne hensyn til Norges egne interesser. Norge var opptatt av at slike spørsmål ble tatt opp i FN, og ikke mellom de enkelte stater. Dette hensynet var også motivert ut fra en egen interesse ettersom norske myndigheter fryktet at slike spørsmål kunne virke belastende på handelsinteresser.

Når det gjaldt menneskerettighetsbrudd i Norges samarbeidsland kom dette på agendaen på slutten av 1970-tallet, og Stortingsmeldingen fra 1977 slo fast at Norge ikke skulle unnlate å reagere dersom det forekom grove og vedvarende brudd på sivile og politiske rettigheter i samarbeidslandene. Norge valgte imidlertid å ikke bruke bistanden som et instrument for å straffe de landene som begikk brudd på menneskerettighetene.

Bistanden ble allikevel brukt som et pressmiddel mot myndighetene på Sri Lanka da det ble klart at myndighetene støttet overgrep mot den tamilske minoriteten i landet. Sri Lanka var allikevel unntaket. Det var ingen andre hovedsamarbeidsland som ble utsatt for lignende press. For Norge var det vanskelig å kritisere nylig avkoloniserte land man følte sympati med. På den andre siden forventet Norge at mottakerlandene skulle respektere menneskerettighetene slik de var nedfelt av FN.

For Norge ble det viktig å bruke bistanden til å fremme dialog om menneskerettighetene med mottakerlandene, å fjerne bistanden til land som begikk brudd på menneskerettighetene ville dermed virke mot sin hensikt. Det fantes også en frykt for å kutte bistanden, ettersom dette ville ramme den fattige delen av befolkningen, som man skulle hjelpe i utgangspunktet. De ulike partiene på Stortinget kritiserte gjerne ulike land for brudd på menneskerettighetene når de satt i opposisjon, men ingen av de valgte å bryte samarbeidet med mottakerland når de satt i regjering. Det fantes en konsensus mellom de to blokkene på Stortinget om at bistand ikke skulle avvikes, men heller jobbes for gjennom dialog og andre tiltak rettet mot mottakerlandet.

Bakgrunnen: Norge og Mosambik

På samme måte har vi gjentatte ganger i NATOs Råd sammen med andre av NATOs medlemsland gitt uttrykk for vår holdning overfor Portugals politikk overfor sine avhengige områder. Dette er en linje vi fortsatt vil følge både i NATO og i FN.

Regjeringen har ved flere høve gjort det klart at den ser det som en belastning for hele den vestlige alliansen når et medlemsland søker å opprettholde koloniveldet ved bruk av væpnet makt. – Utenriksminister Halvard Lange i et intervju med Dagbladet etter at kamphandlingene brøt ut i Angola i 1961.⁸²

Norges og Portugals kolonipolitikk

Etter at avkoloniseringen i Afrika skjøt fart på begynnelsen av 1960-tallet, ble det satt fokus på å gi bistand til de nye afrikanske statene. Dette førte til at Norge utvidet sin bistand til å gjelde: Kenya, Tanzania, Zambia og Uganda⁸³. Afrika ble etter hvert den største mottakeren av norsk tosidig u-hjelp. På 1970-tallet ble bistanden til det sørlige Afrika stadig viktigere. Dette kan ses i sammenheng med den politiske situasjonen i det sørlige Afrika i denne perioden.

Da hadde de fleste afrikanske koloniene blitt selvstendige stater. Portugal nektet imidlertid å gi noen form for selvstyre til sine fem afrikanske kolonier: Angola, Mosambik, Guinea-Bissau, Kapp Verde samt Sao Tome og Principe. Mye av årsaken til at Portugal var den eneste kolonimakten som nektet sine kolonier noen form for uavhengighet, kan forklares med landets politiske system. Portugal var et fascistisk diktatur som ikke tillot noen hjemlig opposisjon, og som dermed også var mindre sårbar for internasjonalt press. Dessuten hadde koloniriket en viktig betydning for Portugals selvfølelse og minnet om de store sjøferdene og oppdagelsene på 1400- og 1500-tallet. Da kravene fra Angola og Mosambik om uavhengighet ble avvist på 1960-tallet av diktaturet til Antonio Salazar, gikk ulike frigjøringsbevegelser i de to koloniene til væpnet kamp mot kolonistyret. Angola innledet sin kamp allerede i 1961, og Mosambik fulgte etter i 1964.⁸⁴

I 1965 erklærte et hvitt mindretall, under ledelse av Ian Smith, Rhodesia som en selvstendig stat. I likhet med Sør-Afrika, innførte Rhodesia apartheid, og nektet å gå med på det svarte flertallets ønske om uavhengighet. I Sør-Afrika og Rhodesia gikk ulike frigjøringsbevegelser

⁸² Grøndahl, Jens Erik: *Portugalsaken: Norge og Portugals kolonipolitikk 1961-1974*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1996, s. 50 og 51

⁸³ Bistanden til Uganda ble avviklet i 1972, og landet ble erstattet med Botswana på listen over Norges hovedsamarbeidsland.

⁸⁴ Simensen, Jarle 2004. *Afrikas historie*, Oslo, s. 311-312.

til kamp mot apartheidregimene på 1960-tallet. Dette førte til økt fokus fra det internasjonale verdenssamfunnet på det sørlige Afrika, som ble ansett for å være imperialismens siste skanse. I Norge var kampen mot apartheid og kolonialisme viktige saker som engasjerte en nær sagt samlet opinion.⁸⁵ Det var først det portugisiske kolonistyre i Afrika som fikk mest oppmerksomhet i Norge. For norske myndigheter var det viktig å protestere mot det imperialistiske Portugal, og Norge var tidlig ute med å konfrontere portugisiske myndigheter i spørsmålet om avkolonisering. Opprøret i Angola i 1961, utviklet seg til full krig ettersom Portugals interesse var å fortsette sitt koloniimperium. Portugal var et av de fattigste landene i Europa, og militæret var dårlig utrustet. Dermed var den portugisiske krigsinnsatsen i Afrika totalt avhengig av støtte fra de andre NATO-landene som forsynte Portugal med våpen og annet militært materiell.⁸⁶ Det fascistiske Portugal var altså et av landene som skulle forsvare det demokratiske Europa, til gjengjeld fikk portugiserne våpen de kunne bruke til å slå ned frigjøringsbevegelsene i Afrika, og dermed fortsette sin kolonipolitikk.

På tross av at Norge var tidlig ute med å kritisere Portugals kolonipolitikk, ble ikke kritikken skjerpet før på slutten av 1960-tallet. I løpet av 1950-tallet forsøkte Norge å finne en løsning på koloniproblemene som de ulike kolonimaktene kunne akseptere.⁸⁷ Avkoloniseringen på 1950 og 1960-tallet førte til at landene fra Asia og Afrika etter hvert var i flertall i FN. Det var i disse landenes interesse å fremme forslag om avkolonisering for de koloniene som enda ikke hadde oppnådd selvstendighet. Når det gjaldt behandlingen av de portugisiske koloniene i FN, befant Norge og de andre nordiske landene seg ofte på samme side som kolonimakten. Et tydelig eksempel på dette var et forslag i 1956 som ble fremmet av de afro-asiatiske landene som ønsket opplysninger om Portugals kolonier. Sammen med de nordiske landene, stemte Norge mot forslaget om opplysningsplikt for Portugal.⁸⁸

Frem til begynnelsen av 1960-tallet var det uaktuelt for Norge å støtte resolusjoner om sanksjoner mot Portugal i FN. Portugals krigføring i Angola førte til at de afro-asiatiske landene fremmet ulike forslag om sanksjoner mot Portugal i FNs generalforsamling. I sin masteroppgave i historie, *Portugalsaken: Norge og Portugals kolonipolitikk 1961-1974*, hevder Jens Erik Grøndahl at den norske politikken overfor Portugal, sett bort fra enkelte hendelser, forble uendret i løpet av 1960-tallet. Norske myndigheter fryktet at de ville sette

⁸⁵ Ruud og Kjerland, 2003, s. 245

⁸⁶ Grøndahl, 1996, s. 77

⁸⁷ Pharo, Helge 1987. «Norge og den tredje verden» I *Vekst og velstand: Norsk politisk historie 1945-1965*, Oslo, s. 325-327

⁸⁸ Pharo, 1987, s. 325-327

Norges EFTA-samarbeidet med Portugal i fare ved å opptre for kritisk overfor deres kolonipolitikk, og avsto dermed fra å stemme når forslagene fra de afro-asiatiske landene ble fremmet i FN. For Norge var det også uaktuelt å støtte resolusjoner som hevdet at Portugals kolonikriger var en del av NATOs politikk. Ettersom norske myndigheter så det som nødvendig at Portugal, som var en viktig alliansepartner i NATO, var rustet for en eventuell krig, var det viktig for norske myndigheter å ikke støtte forslag om våpenembargo mot Portugal.⁸⁹

Norge støttet allikevel resolusjon 5380 i 1963 som oppfordret stater til å avstå fra å gi portugisiske myndigheter noen form for hjelp som kunne brukes til å undertrykke befolkningen i landets kolonier. Samtidig krevde resolusjonen at land skulle avstå fra salg og distribusjon av våpen til Portugal.⁹⁰ Dette var nok et av unntakene, men den norske politikken overfor Portugal ble snart endret. På slutten av 1960-tallet ble den norske politikken mer aktiv i koloniernes favør, og sammen med Danmark og Sverige, stemte Norge i 1968 for en FN resolusjon som påla alle medlemsland å bistå de ulike frigjøringsbevegelsene i de portugisiske koloniene.⁹¹ Da Norge ble mer kritisk overfor Portugal og Sør-Afrika på slutten av 1960-tallet, var dette fordi politisk og diplomatisk press ikke fungerte for å få disse landene til å endre sin politikk.⁹² Dermed endret den norske politikken seg, og fra begynnelsen av 1970-tallet ble kritikken mot Portugals krigføring i koloniene mer aktiv fra norsk side. Det må imidlertid nevnes at Norge også måtte ta hensyn til at de tidligere koloniene i løpet av 1960-tallet utgjorde flertall i FN. USA skiftet dessuten standpunkt i kolonispørsmålene etter at John F. Kennedy ble president.⁹³

Norges bidrag til frigjøringsbevegelsene

Frem til 1970-tallet var det kun stater som mottok norsk bistand, men i 1972 utvidet Norge sin bistand i Afrika slik at også ulike frigjøringsbevegelser fikk økonomisk og humanitær støtte fra Norge. Stortingsmelding nr. 29 fra 1972 slo fast: «Regjeringen er innstilt på at man fra norsk side stiller til rådighet både humanitær og andre former for økonomisk hjelp til de folk i det sørlige Afrika som kjemper for sin nasjonale frigjøring».⁹⁴ Det ble allikevel understreket i den samme meldingen at støtte i form av våpen eller finansiering av væpnet kamp ville falle

⁸⁹ Eriksen, Tore Linnè 2000. «The origins of a special relationship: Norway and southern Africa 1960-1975», i Tore Linnè Eriksen: *Norway and national liberation in southern Africa*, Stockholm s. 46

⁹⁰ Eriksen, 2000, s. 30.

⁹¹ Eriksen, 2000, s. 49

⁹² Pharo, 1987, s. 327

⁹³ Pharo, 1987, s. 328

⁹⁴ Stortingsmelding nr. 29 1971/72 s. 9

utenfor den norske bistanden ettersom dette var underlagt de strenge retningslinjene vedtatt av Stortinget om eksport av våpen og militært materiell.⁹⁵

Frigjøringsbevegelsen FRELIMO i Mosambik fikk økonomisk bistand fra Norge allerede i 1969. FRELIMO ble stiftet i 1962, og fra 1964 innledet de en væpnet kamp mot det portugisiske kolonistyre. Fra begynnelsen av 1970-tallet støttet Norge andre frigjøringsbevegelser i det sørlige Afrika. I Angola fikk frigjøringsbevegelsen MPLA norsk støtte fra 1972 for å kjempe mot det portugisiske kolonistyre. I 1973 fikk den namibiske frigjøringsbevegelsen SWAPO økonomisk bistand fra Norge for å føre sin kamp mot apartheidregimet i Sør-Afrika. I 1974 ble de to bevegelsene ZANU og ZAPU i Rhodesia inkludert i den norske bistanden til ulike frigjøringsbevegelser for deres kamp mot regimet til Ian Smith. Fra 1977 fikk også ANC i Sør-Afrika en betydelig økonomisk støtte fra Norge til å kjempe mot regimet i Sør-Afrika.⁹⁶ I årene 1972- 73, var det kun en prosent av den norske økonomiske bistanden som gikk til de ulike frigjøringsbevegelsene. Dermed var ikke denne bistanden den mest omfattende i denne perioden. Den ga allikevel de ulike frigjøringsbevegelsene økt internasjonal status, noe som bidro positivt til frigjøringskampene i det sørlige Afrika.⁹⁷ På tross av at de økonomiske bevilgningene var relativt sparsomme, var bistanden viktig for frigjøringsbevegelsene som dermed vant en internasjonal legitimitet i kampen mot kolonimakten. Bistanden var også viktig for frigjøringsbevegelsene i de områdene hvor frigjøringsbevegelsene hadde kontrollen.

På slutten av 1960-tallet kontrollerte FRELIMO over en fjerdedel av Mosambiks territorium. De måtte dermed ta ansvar for den delen av befolkningen, ca. en million mennesker, som levde innenfor det «frigjorte området». FRELIMO måtte sørge for skole, helsevesen, mat og økonomisk og sosial utvikling. I 1973 bevilget Stortinget fem millioner norske kroner til frigjøringsbevegelsene i det sørlige Afrika. Bevilgningene ble fordelt av Utenriksdepartementet. I Mosambik støttet Norge FRELIMOs helse og utdanningsprogram i de områdene som var frigjort fra Portugal. Av det totale beløpet som ble gitt til FRELIMO, ble 10 prosent av pengene utbetalt kontant, noe som indikerer at norske myndigheter hadde stor tillitt til frigjøringsbevegelsen.⁹⁸

⁹⁵ Stortingsmelding nr. 29 1971/72 s. 9

⁹⁶ Ruud og Kjerland, 2003, s. 249.

⁹⁷ Tamnes, 1997, s. 360

⁹⁸ Eriksen, 2000, s. 65, 77, 79 og 80

Den norske støtten til frigjøringsbevegelsene i de afrikanske koloniene førte til at Norge og Portugal fikk et dårligere forhold. Norge måtte ta hensyn til at Portugal var en alliert i NATO, og en handelspartner i EFTA. På den ene siden kritiserte Norge Portugal i FN, på den andre siden var Portugal en viktig vestlig alliert, og Borten-regjeringen valgte å føre en forsiktig politikk innad i NATO. Da Arbeiderpartiet fikk makten i 1971, endret denne politikken seg. Under NATOs rådsmøte i det samme året, som ble avholdt i Lisboa, rettet utenriksminister Andreas Cappelen sterk kritikk mot den portugisiske kolonipolitikken. Dermed førte Norge en aktiv politikk internasjonalt for å kritisere kolonipolitikken som ble ført av Portugal, også i vestlig fora.⁹⁹ Den norske kritikken var motivert av norske utenrikspolitiske interesser, og ikke bare av norske moralske synspunkter. I følge Rolf Tamnes var det tre hensyn som spilte inn i Cappelens kritikk av Portugal. For det første var det nødvendig for Norge å vise et engasjement for å vise opinionen hjemme at norske myndigheter var kritiske overfor Portugal. For det andre fryktet Norge at Portugals kolonikriger ville føre til at NATO fikk et dårlig omdømme internasjonalt. For det tredje kunne et initiativ bidra til å skape en internasjonal opinion mot den portugisiske politikken som ble ført i koloniene. Norge fikk imidlertid ingen støtte av de andre landene under rådsmøtet, og på tross av at USA viste forståelse for at Norge hadde tatt opp saken, fikk Cappelen «beskjed om at innlegget var upassende.»¹⁰⁰ Den norske kritikken førte dermed ikke til en bredere internasjonal kritikk av Portugal. Ingen av de andre NATO-medlemmene stilte seg bak Norge, og samtidig viste ikke Portugal noen tegn på å ville endre sin politikk overfor koloniene.

Å reise kritikk innenfor rammen av internasjonale plattformer var en ting, men å finansiere de ulike bevegelsene med økonomiske midler var noe helt annet. Av Portugal og Sør-Afrika ble den norske bistanden ansett for å være økonomisk finansiering av terrorisme. Også i Norge kom det protester fra ulike hold som mente at Norge støttet kommunisme og samtidig sponset ekstremisme og terrorisme. Det ble hevdet at Norge blandet seg inn i andre staters indre anliggender. På tross av en samlet frustrasjon og avsky mot kolonialisme og apartheid fantes det også store forskjeller mellom de ulike partiene på Stortinget. Fra det ytterste venstre ble det hevdet at Norge ikke gjorde nok og dermed burde øke bistanden til de ulike frigjøringsbevegelsene. Fra høyresiden ble det reist kritikk mot at det i det hele tatt ble gitt bistand til frigjøringsbevegelser.¹⁰¹

⁹⁹ Tamnes, 1997, s. 359

¹⁰⁰ Tamnes, 1997, s. 359

¹⁰¹ UD 25/4/187 26.1.1978 Bind II. Notat fra Politisk kontor ved Bjørnar Utheim.

På tross av kritikken i FN, viste Portugal få tegn på at de var villige til å endre på sin politikk. Portugal motsatte seg all innblanding fra FN i koloniene. Fra portugisisk side ble det hevdet at forholdene i koloniene var et innenriks anliggende og at FN dermed ikke hadde noen jurisdiksjon på dette området. Portugal viste til medlemstatenes suverenitet, og hevdet at andre medlemsland ikke hadde noen rett til å blande seg. En revidert kolonilov fra 1951 fastslo at koloniene var å regne som integrerte deler av Portugal, på tross av at de var oversjøiske og omfattet andre nasjonaliteter.¹⁰² På tross av det store presset mot Portugal fra FN og andre stater, fikk de også støtte. Under FNs behandling av kolonispørsmålet fikk Portugal som regel støtte av Spania og Sør-Afrika. De to landene nektet å gå med på resolusjonsforslag rettet mot Portugal ettersom de samme forslagene også rammet dem. Det forekom også indirekte støtte fra vestlige land i form av stemmeavståelse.¹⁰³

I norske øyne ble de ulike bevegelsene sett på som frigjøringsbevegelser, og ikke som terrorister. Det kan allikevel tenkes at noe av den økonomiske bistanden gitt til de ulike frigjøringsbevegelsene ble brukt til anskaffelse av våpen. På tross av at Norge ikke ga våpen og militært materiell, kan de store kontantutbetalingene ha blitt brukt av de ulike bevegelsene til å skaffe våpen. Varebistanden til frigjøringsbevegelsene kan også ha frigjort andre midler som gjorde at FRELIMO kunne bruke mer penger på våpen.

I koloniene Guinea-Bissau, Angola og Mosambik førte den portugisiske hæren en utmattende krig mot de ulike frigjøringsbevegelsene. Etter voksende misnøye med de ulike krigene ble det utført et kupp i Portugal i 1974, hvor offiserer i den portugisiske hæren tok makten i landet. Den såkalte «Nellikrevolusjonen» markerte Portugals overgang til demokrati samtidig som den markerte slutten på det portugisiske imperiet.¹⁰⁴ Guinea-Bissau ble selvstendig i 1974 og de andre koloniene ble selvstendige året etter. I Mosambik var FRELIMO den eneste frigjøringsbevegelsen, og så seg selv som den naturlige arvtaker til makten etter at portugiserne trakk seg ut. Portugisiske myndigheter ville helst at Mosambik skulle ha en overgangsperiode på ett til to år. FRELIMO på sin side mente at det var lite å forhandle om, og avtalen som ble inngått mellom de to landene i Lusaka september 1974 fastslo at Portugal skulle trekke seg ut av Mosambik 25. juni 1975.¹⁰⁵

¹⁰² Grøndahl, 1996. s. 13.

¹⁰³ Grøndahl, 1996, s. 14

¹⁰⁴ Chabal, Patrick 2000. *A history of postcolonial lusophone Africa*, London, s. 17.

¹⁰⁵ Eriksen, 2000, s. 83.

Makttovertakelsen fikk en dårlig start da nesten hele den portugisiske befolkningen forlot landet nærmest over natten den 25. juni 1975. Da de forlot Mosambik, gjorde portugiserne det de kunne for å gjøre situasjonen vanskelig for den nye regjeringen. De brente ned gårdene sine, og sørget for å ødelegge anleggsmaskiner og fabrikker. Under kolonitiden var det få mosambikere som hadde fått utdanning. Da store deler av den portugisiske befolkningen forlot Mosambik, ble makttovertakelsen svært vanskelig og kaotisk for FRELIMO.¹⁰⁶

Mosambik som norsk hovedsamarbeidsland

Etter makttovertakelsen i 1975 jobbet FRELIMO aktivt for at Mosambik skulle være en ettpartistat. Opposisjonelle ble fengslet og enkelte dissidenter ble henrettet av de nye myndighetene.¹⁰⁷ På tross av at de nye myndighetene undertrykket deler av befolkningen, ville Norge fortsette sin bistand til FRELIMO. I begynnelsen var Norge allikevel forsiktig med å gjøre Mosambik til en fast mottaker av norsk bistand.¹⁰⁸

Et av hovedproblemene som Mosambik sto overfor var det økonomiske systemet som var etablert under kolonitiden. Portugal hadde bygget ut infrastruktur for å tjene portugisiske interesser. Jordbruket i landet hadde hatt som hovedoppgave å levere jordbruksprodukter til Portugal. På samme måte hadde landets to hovedhavner, Maputo og Beira, blitt bygget ut som et ledd i kolonipolitikken kun med tanke på å tjene portugisiske interesser. Havnen i Maputo ble bygget ut for å møte behov for eksport av varer fra Sør-Afrika og Swaziland. Havnen i Beira ble utvidet for å møte lignende behov i Rhodesia, Malawi og Zambia. Avtaler med Mosambiks naboland hadde ført til at Portugal hadde tjent store inntekter av å bygge ut infrastruktur for å møte disse landenes interesser og behov. Dermed hadde produksjonslivet og infrastrukturen i Mosambik under kolonitiden vært innrettet på å tjene kolonimaktens interesser, og for å støtte opp om næringslivet i nabolandene for at den portugisiske kolonimakten selv skulle tjene penger. Dette førte igjen til at få økonomiske midler ble brukt til å utvikle resten av Mosambik.¹⁰⁹ Den utviklingen som hadde funnet sted under den portugisiske koloniadministrasjonen, hadde ikke kommet Mosambik til gode. Da portugiserne forlot landet i 1975, sto de nye makthaverne overfor store utfordringer.

¹⁰⁶ Cooper, Frederick 2002. *Africa since 1940*, New York, s. 143 og 144

¹⁰⁷ Newitt, 2002, s. 199.

¹⁰⁸ Eriksen, 2000, s. 83

¹⁰⁹ St. prp. Nr 1. tillegg nr. 11 s. 3 1976-77

Den 19. november 1975, sendte Bredo Stabell en rapport til Utenriksdepartementet om forholdet mellom Portugal og Mosambik. Under et middagsselskap i det portugisiske utenriksministerium, ble han fortalt av en fremtredende embetsmann at forholdet mellom de to landene hadde blitt dårlig. Embetsmannen fortalte videre at forholdene i Mosambik var vanskelig og uoversiktlige. Han hevdet at det portugisiske flagget fremdeles valet i fem av de nordligste provinsene, seks måneder etter Portugals tilbaketrekking, noe han mente var et tegn på at disse områdene fremdeles ikke hadde innordnet seg sentralmyndighetene i Maputo.¹¹⁰

I 1977 foreslo Arbeiderpartiet å sette Mosambik på listen over norske hovedsamarbeidsland. Forslaget fikk støtte av Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet, og ble vedtatt. Kristelig Folkeparti, Høyre og Fremskrittspartiet stemte imot i Stortinget, og dette hadde en viss sammenheng med at FRELIMO hadde gått fra å være en frigjøringsbevegelse til å bli et marxist-leninistisk parti.¹¹¹ Høyre mente at man ikke kunne støtte en marxistisk stat som bevisst brøt sivile og politiske rettigheter. Her kom allikevel også den politiske fargen inn i debatten om valg av hovedsamarbeidsland. Arbeiderpartiets forslag om å gjøre Mosambik til hovedsamarbeidsland, ble møtt med skepsis fra Høyre som mente at Arbeiderpartiet favoriserte kommunistiske regimer under fordelingen av bistanden.¹¹² Her kan det tenkes at Høyre var mer oppmerksom på den politiske fargen til FRELIMO, enn de var oppmerksomme på menneskerettighetsbrudd da Mosambik ble valgt i 1977. En utredning fra 1983 slo fast at det fantes brudd på sivile og politiske rettigheter i de fleste av Norges hovedsamarbeidsland¹¹³, og dermed fantes det også brudd på menneskerettighetene i land hvor myndighetene ikke var venstreorienterte. Høyres standpunkt i saken ble allikevel endret da det viste seg at Mosambik led som følge av sanksjoner fra Rhodesia og Sør-Afrika, og dermed ble til og med Høyre positivt innstilt til å gi økonomisk bistand til Mosambik. Dermed mente nok også Høyre at menneskerettighetsbruddene i Mosambik var et mindre onde enn de forhatte apartheidregimene.¹¹⁴

Mosambik ble som nevnt et av Norges nye hovedsamarbeidsland i 1977. Stortingets utenrikskomité hadde tidligere utarbeidet et forslag om at eventuelle nye hovedsamarbeidsland blant annet burde oppfylle visse kriterier. Utenrikskomiteen understreket at bistanden til et hovedsamarbeidsland burde legge vekt på: «at

¹¹⁰ UD, 25 4/187 19.11.1975 Bind I, Notat sendt fra Bredo Stabell ved den norske ambassaden i Lisboa til Utenriksdepartementet.

¹¹¹ Eriksen, 2000, s. 84.

¹¹² Tamnes, 1997, s. 371

¹¹³ Tamnes, 1997, s. 371

¹¹⁴ Ruud og Kjerland: 2003, s. 245-246

samarbeidslandene vil medvirke til at bestemmelsene om økonomiske, sosiale og sivile rettigheter i FNs menneskerettighetserklæring og menneskerettighetskonvensjon blir satt ut i livet». ¹¹⁵

FRELIMO var som tidligere nevnt et regime som begikk brudd på sivile og politiske rettigheter til landets innbyggere i forhold til FNs menneskerettighetskonvensjon. Mosambik ble allikevel valgt til å være et av Norges hovedsamarbeidsland. Valget av Mosambik ble forklart på følgende måte av regjeringen:

Mosambik anses å tilfredsstille kriteriene for valg av nye hovedsamarbeidsland. Landets myndigheter synes å føre en utviklingsorientert og sosialt rettferdig politikk med vekt på utviklingen av landsbygda, helse og skolevesenet. Behovet for bistand er utvilsomt stort, og bistanden må antas å ville komme de fattigste lag av befolkningen til gode. ¹¹⁶

Da FRELIMO tok over makten forsøkte partiet å innføre en rekke radikale samfunnsendringer, men dette kom ikke den brede befolkningen til gode. FRELIMO ville distansere seg fra politikken til den tidligere koloniadministrasjonen som hadde modernisert byene. FRELIMO ville modernisere landsbygda, og fulgte Tanzanias eksempel ved å opprette kooperative landsbyer. Dette ble utført ved å flytte store deler av befolkningen på landsbygda til større landsbyer hvor den økonomiske aktiviteten ble kollektivisert, samtidig som det ble innført et nytt politisk styresett som skulle erstatte de tradisjonelle stammene. Dette var et forsøk fra myndighetenes side på å oppnå sentral kontroll over Mosambik. Ved å erstatte tradisjonelle lover og sosiale praksiser med moderne strukturer og ideer, ville FRELIMO modernisere landet økonomisk og sosialt. Men den radikale politikken til FRELIMO møtte stor motstand i befolkningen, og den eneste måten å gjennomføre de ulike planene var ved tvang. Samtidig førte den radikale politikken til myndighetene til at store deler av befolkningen falt utenfor. Butikkeiere, kvegeiere, stammeledere og tidligere portugisiske medløpere ble alle stemplet som fiender av det nye regimet. Også den katolske kirken og deres medlemmer ble utpekt som fiender av de nye styresmaktene. ¹¹⁷ Den revolusjonære linjen myndighetene i Mosambik fulgte, representerte bare i beskjeden grad til beste for befolkningen.

¹¹⁵ Stortingsmelding nr. 94 1975-76, Innst. S. Nr. 192

¹¹⁶ St.prp nr 1, tillegg nr. 11 for 1976-77

¹¹⁷ Newitt, 2002, s. 197-200

Den norske bistanden til Mosambik de første årene etter uavhengigheten ble ansett som kaotisk. Behovet for bistand og utvikling virket uendelig, og Norge hadde ingen erfaring med å jobbe i Mosambik. Mosambikiske myndigheter var forsiktige med å godta forpliktelser med bistanden. Norge satset først og fremst på varebistand til landet. Ettersom Mosambik ønsket hjelp til å utvikle sin jordbrukssektor, gikk de nordiske landene sammen om et jordbruksprogram som ble ledet Sverige. MONAP (Mozambique Nordic Agricultural Program) ble det nordiske bidraget til jordbrukssektoren i Mosambik. Samtidig ønsket Norge å bidra med andre prosjekter i landet, og FRELIMO ønsket at Norge skulle bidra til å utvikle fiskerinæringen i landet. Norge ville ikke ta på seg noen nye fiskeriprosjekter i samarbeidslandene, men bidro allikevel med ett fartøy. Fra begynnelsen av 1980-tallet ble de viktigste samarbeidsområdene kysttransport og utbygging av kraft/energi.¹¹⁸

Norge inngikk en rammeavtale om bistand med Mosambik i 1978. Avtalen skulle gjelde for fem år, og ble forlenget med ytterligere to år gjennom en brevuteksling i 1983. En ny rammeavtale ble inngått i oktober 1985 og for dette året ble det satt av NOK 138 millioner til disposisjon for landprogrammet. Den norske bistanden til landet konsentrerte seg først og fremst om vannkraftutbygging og kysttransport som hovedsektorer. Det ble også gitt betydelig støtte til helse-, olje- og fiskerisektoren. Den nye rammeavtalen fra 1985 la vekt på at Mosambik skulle motta økonomiske overføringer, varebistand, importstøtte og faglig bistand.¹¹⁹

Problemene som Mosambik sto overfor ble ytterligere forsterket av flom og de internasjonale blokaden mot Rhodesia. Mosambikiske myndigheter hadde behov for bistandspersonell og fagfolk til å utvikle landet. Den norske bistanden konsentrerte seg allikevel mest om varebistand. Mosambik fikk utbetalt store økonomiske beløp, og bevilgningene økte for hvert år. Myndighetene i Mosambik hadde problemer med å bruke bevilgningene på en god måte, og Norad forsøkte å protestere overfor Utenriksdepartementet. Utenriksdepartementet hevdet at de store utbetalingene var nødvendige ettersom Mosambik kjempet mot rasediskrimineringen i nabolandene. Da Mosambik ble hovedsamarbeidsland i 1977, var dette fordi landet nylig hadde blitt avkolonisert og sto overfor store utfordringer når det gjaldt utvikling. Den viktigste årsaken var allikevel at Mosambik var en frontlinjestat i kampen mot

¹¹⁸ Brochmann, Grete og Arve Ofstad 1990. *Mozambique: Norwegian assistance in a context of crises*, Bergen s. 60-63

¹¹⁹ St.prp. nr. 5 1985-86 s. 5-21 (bind 2.a.)

Rhodesia og Sør-Afrika.¹²⁰ Norads protester ble dermed skjøvet til side av Utenriksdepartementet, som mente at de store utbetalingene var nødvendige.

De store økonomiske utbetalingene til Mosambik kan nok ikke alene forklares med kampen mot apartheid. På begynnelsen av 1970-tallet fikk Norge store avkastninger på oljen fra Nordsjøen, og inntektene økte i årene som fulgte. Den nye oljerikdommen førte også til en økning i bistandsbudsjettet, og mange representanter på Stortinget mente at Norge hadde et særlig ansvar for å bevilge penger til utviklingslandene. Av OECD-landene var Norge et av de landene som ga mest bistand i forhold til landets bruttonasjonalprodukt (BNP). FN ville at industrilandene skulle gi 0,7 prosent av deres BNP i utviklingshjelp, men Norge gikk enda lenger og ville være et foregangsland når det gjaldt bistand til utviklingslandene. Regjeringen til Trygve Bratteli ønsket å gi 1 prosent av BNP innen 1978, noe de andre partiene var enige i. De økonomiske bevilgningene økte utover 1980-tallet, og det var liten diskusjon på Stortinget om størrelsen på bevilgningene. I 1972 var det norske bistandsbudsjettet på rundt 400 millioner kroner, dette beløpet hadde steget med fire milliarder i 1984.¹²¹ De store økningene i bistandsbudsjettet førte til at Norge måtte fordele mye penger mellom samarbeidslandene, og derfor kan det nok tenkes at store beløp ble gitt til mottagerlandene uten at disse landene hadde noen mulighet til å bruke disse bevilgningene på en forsvarlig måte.

I 1980 opprettet frontlinjestatene det regionale samarbeidet SADCC (South African Development Coordination Conference). Samarbeidet besto av frontlinjestatene Mosambik, Angola, Botswana, Tanzania, Zambia, Malawi, Lesotho, Swaziland og Zimbabwe. SADCC skulle fremme samarbeid og utvikling mellom de ulike landene i det sørlige Afrika for å minske avhengigheten av Sør-Afrika. Sammen med de andre nordiske landene, ble SADCC ansett av Norge, for å være en viktig organisasjon i kampen mot apartheid, og en tredjedel av bistanden til SADCC kom fra de nordiske landene. De nordiske landene støttet utbyggingen av den mosambikiske havnen Beira for å gjøre SADCC-landene mindre avhengig av sørafrikanske havner. Prosjektet sørget for utbyggingen av en ny innfartskanal, en ny containerterminal og oljeterminal samt utbygging og forbedring av jernbane og veinett til Zimbabwe og Malawi.¹²² Det skulle vise seg at Norge var svært opptatt med å støtte frontlinjestatene i kampen mot apartheid. For Mosambik ble denne kampen svært viktig, og det skulle vise seg at landet fikk store problemer som frontlinjestat.

¹²⁰ Ruud og Kjerland, 2003, s. 64-65

¹²¹ Ruud og Kjerland, 2003, s. 20-22

¹²² Ruud og Kjerland, 2003, s. 245-246

Etter frigjøringen av Angola og Mosambik ble det klart at Sør-Afrika og Rhodesia befant seg i et nytt politisk klima. Frem til 1975 hadde Sør-Afrika sett på de portugisiske koloniene som en buffer mot det «svarte Afrika». Den nye situasjonen førte til at Rhodesia var omringet av fiendtlige stater på tre kanter. Da Mosambik ble selvstendig, fikk de ulike frigjøringsbevegelsene et nytt fristed i landet, og brukte samtidig Mosambik som base for angrep rettet mot både Sør-Afrika og Rhodesia. Det var spesielt Rhodesia som var utsatt for angrep, og Mosambik ble raskt utpekt som en fiende av regimet i Salisbury. Regjeringen i Rhodesia hadde ingen militær kapasitet til å invadere eller okkupere Mosambik. Derfor opprettet det rhodesiske militæret en egen organisasjon, som ble kalt Mozambique National Resistance (MNR). Den nye bevegelsen besto av mosambikere som hadde flyktet fra regimet til FRELIMO. MNR utførte sabotasje og militære angrep i Mosambik for å svekke landets økonomi og stabilitet.¹²³

FRELIMO trodde lenge at MNR var et rhodesisk prosjekt som dermed ville forsvinne da apartheidregimet kollapset i Rhodesia i 1980. Angrepene på Mosambik fortsatte allikevel i full styrke, og ble opprettholdt ved hjelp av Sør-Afrika som tok over den økonomiske bistanden til MNR. Under sørafrikansk ledelse ble bevegelsen kjent under navnet RENAMO (Resistencia Nacional Mocambicana.) RENAMO fikk støtte fra den sørafrikanske hæren og angrep mål i Mosambik som var av stor betydning for myndighetene i landet. Mosambiks myndigheter hadde satset mye på utbygging av havner og jernbane for å gjøre seg minst mulig avhengig av Sør-Afrika. For RENAMO og Sør-Afrika ble det dermed viktig å gjøre Mosambik så kaotisk som mulig ved å ødelegge kommunikasjonslinjer mellom hovedstaden og resten av landet. De angrep også skoler, helseklinikker og andre bygninger som ble drevet av myndighetene. RENAMO førte også en terrorkampanje mot landets sivilbefolkning og hele landsbyer ble torturert og massakrert.¹²⁴

Den kalde krigen i det sørlige Afrika

Da Portugal forlot Angola og Mosambik i 1975, kom den kalde krigen også til det sørlige Afrika. Både Angola og Mosambik fikk marxistiske partier ved makten etter uavhengigheten, som hadde gode forbindelser til Sovjetunionen. I tillegg hadde ANC og SWAPO i Sør-Afrika marxistiske innslag. Det samme gjaldt for ZANU i Zimbabwe. Som et resultat av den nye situasjonen i regionen, ble både USA og Sovjetunionen involvert i det sørlige Afrika etter

¹²³ Newitt, 2002, s. 208-209

¹²⁴ Newitt: 2002, s. 210-211

Portugals tilbaketrekking. Både Angola og Mosambik ble kastet ut i blodige borgerkriger. Sør-Afrika invaderte det sørlige Angola, og som et resultat av dette fikk myndighetene i Angola militær støtte fra Cuba. Det sørlige Afrika ble nok en skueplass i den kalde krigen.

I Mosambik var det kun FRELIMO som hadde kjempet mot Portugal, men i Angola fantes det tre ulike bevegelser som kjempet mot kolonimakten. De tre frigjøringsbevegelsene, MPLA, FNLA og UNITA, hadde alle mottatt støtte fra utlandet i sin kamp for selvstendighet, og kjempet til tider mot hverandre. MPLA kontrollerte hovedstaden Luanda, og så seg selv som den naturlige arvtakeren av makten etter portugisernes tilbaketrekking. Kampene mellom de tre bevegelsene fortsatte etter det ble inngått en samarbeidsavtale i januar 1975, og det var viktig å erobre mest mulig før portugiserne trakk seg ut i november samme året. Etter uavhengigheten var et faktum gikk de tre bevegelsene til full krig mot hverandre. Støtten utenfra fortsatte, og MPLA ble støttet av Sovjetunionen, det antikomunistiske FNLA ble støttet av Zaire og USA. UNITA ble støttet av USA og senere også av Sør-Afrika. I tillegg fikk MPLA støtte av Cuba som sendte 20 000 soldater til Angola.¹²⁵

Både MPLA i Angola og FRELIMO i Mosambik, erklærte i 1977 at de skulle føre en marxist-leninistisk politikk. Angola ble allerede fra begynnelsen ansett for å være en brikke i det politiske spillet under den kalde krigen. Dette hadde en sammenheng med at opprørsbevegelsene UNITA og FNLA erklærte seg som antikomunistiske, og fikk dermed støtte fra både Sør-Afrika og USA i sin kamp mot det cubansk støttede og sovjetisk-vennlige MPLA. Mosambik på sin side ble ikke ansett for å være noen trussel, på tross av at landet sto i den sosialistiske leiren, og mottok økonomisk støtte fra Sovjetunionen.¹²⁶

Sovjetunionen støttet en rekke marxistiske regimer i Afrika. Ved siden av den økonomiske støtten, kom også den ideologiske. Den sovjetiske innflytelsen sto sterkest i Mosambik, Etiopia og Angola, og i de to sistnevnte hadde Moskva et betydelig militært nærvær. På 1980-tallet minsket allikevel den sovjetiske innflytelsen i det sørlige Afrika. Dette hadde en viss sammenheng med at Angola underskrev en fredsavtale med Sør-Afrika, og at Mosambik underskrev en ikkeangrepspakt (Nkomati avtalen) med Sør-Afrika i 1984. På den andre siden hadde både Angola og Mosambik en interesse for å minske det cubanske og sovjetiske nærværet i Afrika, og begge landene ville gjerne styrke de økonomiske forbindelsene med

¹²⁵ Lundestad, Geir 2004. *Øst, Vest, Nord, Sør: Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*, Oslo, s. 102-103

¹²⁶ Chabal, 2002, s. 116 og 118

Vesten for å kunne motta økonomisk bistand.¹²⁷ På midten av 1980-tallet forsto både Angola og Mosambik at de måtte skifte økonomisk retning. Begge landene forsto at den økende gjeldsbyrden, samt de store politiske problemene innad i landene, gjorde at de sårt trengte vestlig bistand. Både Angola og Mosambik førte deretter en økonomisk politikk med mindre kontroll- og kommandoøkonomi som gjorde de mer attraktive for Vesten.¹²⁸ Den nye politikken som ble ført av FRELIMO gjorde at de vestlige landene åpnet for å gi Mosambik mer bistand. Det fantes allikevel en forskjell mellom de vestlige landene ettersom Norge og de andre nordiske landene allerede hadde gitt bistand til Mosambik siden uavhengigheten. For USA ble det ikke attraktivt å støtte Mosambik før landet endret sin utenrikspolitikk.

Norge og bistanden under den kalde krigen

Det var først etter fredsavtalen mellom Sør-Afrika og Mosambik i 1984, at amerikanske myndigheter ble positive til et økonomisk samarbeid med Mosambik. Under et NATO-møte i Brussel i mars 1984, ble de andre NATO-landene informert om den nye amerikanske politikken overfor Mosambik. Den amerikanske delegasjonen forklarte i et notat hvordan USA hadde kommet med en rekke tiltak for å hjelpe Mosambik med økonomisk bistand. Blant annet gjaldt dette økonomisk bistand for å hjelpe ofrene for hungersnøden i landet. Den amerikanske delegasjonen forklarte hvordan dette ble gjort for å vise Mosambik at det var lurt å holde seg inne med Vesten. Amerikanerne hadde også lagt merke til at Mosambik inntok en mer positiv holdning overfor USA. Dette varierte fra hvordan mosambikiske aviser hadde dempet sin kritiske holdning mot USA, til hvordan Mosambik hadde endret sin stilling i FN, hvor de gikk fra å støtte et kubansk forslag angående Grenada til å avholde seg fra å stemme.¹²⁹ Det fremkommer tydelig hvordan den amerikanske bistanden til Mosambik ble motivert av utenrikspolitiske hensyn. USA var positiv til Mosambiks endring når det gjaldt samarbeidet med den vestlige verden, og ga dermed økonomisk bistand til landet. Dette hadde vært uaktuelt dersom Mosambik hadde vært under større innflytelse av Sovjetunionen.

I et annet dokument under det samme møtet ga den amerikanske delegasjonen uttrykk for at det var viktig å støtte den nye fredsavtalen mellom Mosambik og Sør-Afrika, ettersom Sovjetunionen forsøkte å undergrave Mosambiks president Samora Machel etter at han skrev under avtalen. Amerikanerne mente at det var svært viktig at USA og deres allierte forsøkte å

¹²⁷ Lundestad, 2004, s. 224

¹²⁸ Chabal, 2002, s. 86

¹²⁹ UD 25/4/187 27.3.1984 Bind VI, Notat fra den amerikanske delegasjonen i Brussel.

skape en støtte for avtalen internasjonalt. Det var også viktig at USA sammen med sine allierte i NATO kunne styrke Mosambiks nye orientering slik at Machel kunne påpeke positive virkninger av samarbeidet med Vesten. USA ville gjerne ha informasjon fra sine allierte om hvordan bistand og investeringer kunne samkjøres. Amerikanerne ønsket spesifikt informasjon om vestlige bistandsprosjekter i Mosambik.¹³⁰ Amerikanske myndigheter ønsket å få med sine allierte på å gi økonomisk bistand til Mosambik. Det økte amerikanske engasjementet i Mosambik kom som en følge av landets skifte i den kalde krigen. Mosambik søkte et nærmere forhold til Vesten, og USA mente det var viktig å gi bistand til landet for å sikre at Mosambik ikke allierte seg med Sovjetunionen.

På tross av at Norge var en av disse allierte, delte ikke norske myndigheter det positive synet på avtalen mellom Sør-Afrika og Mosambik. Etter en reise til Mosambik i 1984 utarbeidet Knut Vollebæk, som var ambassaderåd ved den norske ambassaden i Harare, en rapport til Utenriksdepartementet. I rapporten ble det blant annet nevnt at Swaziland hadde hatt en lignende avtale med Sør-Afrika i to år. Andre frontlinjestater hadde også blitt utsatt for press for å inngå lignende avtaler. En avtale som var underveis med Botswana ville gjøre det mulig for sørafrikanske styrker å forfølge ANC inn på territoriet til Botswana. Slike avtaler ville forverre situasjonen for ANC. For Vollebæk virket det som om frontlinjestatene ville inngå slike avtaler for å fjerne presset fra Sør-Afrika, samtidig som man ville utnytte det økonomiske potensialet som Sør-Afrika representerte. I rapporten fremkom det at medlemmer av ANC var tydelig skuffet over avtalen mellom Mosambik og Sør-Afrika. De hevdet allikevel at ANC ville fortsette å bruke Mosambik og Swaziland som transittområder på tross av risikoen.¹³¹ Rapporten til Vollebæk konkluderte med:

I den grad Sør-Afrika nå kommer frem til varige, bilaterale avtaler med sine nabostater vil ANCs kamp vanskeligjøres. I tillegg til de rent praktiske vansker som oppstår ved at nabostatene nekter ANC støtte, vil den internasjonale, moralske og økonomiske støtten til ANC også ventelig reduseres. Selv om det internasjonale samfunn fortsatt vil fordømme apartheid, vil presset mot Sør-Afrika neppe kunne holdes på dagens nivå hvis Sør-Afrika kommer frem til sikkerhetsavtaler med alle sine nabostater.¹³²

¹³⁰ UD 24/4/187 26.3.1984 Bind VI, *Ikke-angrepsavtalen mellom Sør-Afrika og Mosambik*, Ministerråd Arnt Rindal, vedlagt notatet fra NATO: «Talking points», UD 21.3.1984 ad doss 33/2/55

¹³¹ UD 25/4/187 12.5.1984 Bind VII, *Frigjøringsbevegelsenes situasjon i det sørlige Afrika etter Nkomati-avtalen. Vurderinger etter en reise*. Rapport til Utenriksdepartementet av Knut Vollebæk.

¹³² UD 25/4/187 12.5.1984 Bind VII, *Frigjøringsbevegelsenes situasjon i det sørlige Afrika etter Nkomati-avtalen. Vurderinger etter en reise*. Rapport til Utenriksdepartementet av Knut Vollebæk.

Norge og de andre nordiske landene hadde på dette tidspunktet allerede støttet Mosambik i flere år. Det er tydelig at den nordiske bistanden ikke var motivert ut fra et kaldkrig perspektiv, men var heller motivert ut fra kampen mot apartheid. Det er ingen tvil om at Norge var på amerikansk side under den kalde krigen, men Norge hadde en annen fremgangsmåte enn det amerikanerne hadde når det gjaldt samarbeid med radikale regimer. Vollebæks rapport retter søkelyset mot konsekvensene av avtalen for ANC. Rapportens konklusjon fastslår at de norske bekymringene gikk ut på hvordan denne avtalen ville påvirke ANC og kampen mot apartheid. Norske myndigheter delte dermed ikke de amerikanske synspunktene når det gjaldt avtalen mellom Mosambik og Sør-Afrika. For Norge virker det som det var viktigere å sørge for at ANC kunne fortsette sin kamp mot apartheidregimet, og frontlinjestatene var viktige støttespillere for denne kampen.

Da Norge startet opp med bistand til frigjøringsbevegelsene på begynnelsen av 1970-tallet kan man se tydelige tegn på at norske myndigheter ikke tok hensyn til Øst-Vest-politikken som ble ført av mange vestlige land. Arbeiderparti regjeringen fra 1973, og Utenriksdepartementet argumenterte for at man ikke skulle dele frigjøringsbevegelsene inn i «kommunistiske» og «ikke-kommunistiske» organisasjoner. Frigjøringsbevegelsene skulle anses som nasjonale frigjøringsbevegelser som kjempet for frihet mot en fremmed makt.¹³³ Den samme politiske tankegangen kan man også tydelig se i forhold til andre land under den kalde krigen.

For Norge førte til tider en uavhengig politikk når det gjaldt land i den tredje verden. I 1967 kritiserte utenriksminister John Lyng USA for krigføringen i Vietnam under FNs generalforsamling. I 1971 ble Norge det første medlemmet av NATO som anerkjente Nord-Vietnam, til sterke amerikanske protester. Det fantes imidlertid en forståelse mellom Norge og USA på dette punktet. I 1976 forklarte utenriksminister Frydenlund sin amerikanske kollega, Henry Kissinger, at det burde finnes en forståelse mellom de to landene om at Norge til tider måtte kunne innta utenrikspolitiske synspunkt som ikke nødvendigvis samsvarte med den amerikanske politikken. Frydenlund forklarte at dette var av hensynet til opinionen, og at Norge måtte vise at landet ikke var avhengig av å være enig med amerikanerne i alle utenrikspolitiske beslutninger rundt om i verden. Kissinger viste forståelse for at Norge ikke kunne være enig i alle politiske saker, og at USA ikke forventet at Norge ville støtte USA

¹³³ Lorenz, Wolf: "Norway and Rhodesia 1965-1980" I Tore Linné Eriksen: *Norway and national liberation in southern Africa*, 2000, Stockholm, s. 183

automatisk.¹³⁴ Norge ga imidlertid bistand til en rekke kommunistiske land, som førte til amerikanske protester og irritasjoner.

Utover 1970-taller fantes det en økende interesse for Latin-Amerika. Norge protesterte derfor da Salvador Allende ble styrtet av Augusto Pinochet i 1973. Norske myndigheter trodde lenge at sosialdemokratiet var løsningen på problemene som Latin-Amerika sto overfor. Norge støttet derfor Daniel Ortega og Sandinistene som tok makten i Nicaragua i 1979. Ortega styrtet regimet til den sittende presidenten Samozas som var en nær alliert av USA.

Sandinistene ønsket å opprette en sosialistisk stat etter kubansk mønster, og førte til at USA støttet Contras-bevegelsen som førte en blodig kamp mot Ortega og hans støttespillere. Den amerikanske innblanding i krigen som foregikk i Nicaragua førte til norske protester.¹³⁵

Dermed kritiserte Norge en av sine nærmeste allierte under den kalde krigen. USA hadde som interesse å fjerne sosialismen i sin egen bakgård, noe Norge ikke viste en like stor forståelse for. Dette viser tydelig at Norge var uenig i den politikken som ble ført av USA i den tredje verden under den kalde krigen. På slutten av 1980-tallet var Reagan-administrasjonen tydelig misfornøyd med bistanden Sandinistene mottok av Norge.¹³⁶ I 1987 ble Nicaragua ett av Norges hovedsamarbeidsland. Norske myndigheter valgte å satse på demokrati og menneskerettigheter som et ledd i utviklingen i Nicaragua. Ortega erstattet allikevel ikke det gamle regimet med et demokrati. I 1990 tapte sandinistene valget, og Ortega ble erstattet av Violeta Chamorro.¹³⁷

En av de største provokasjonene mot USA var allikevel en norsk bistandsavtale med Cuba som ble inngått i 1972. Norge ville hjelpe Cuba med havneutbygging, og det kom sterke protester fra amerikansk side. Fra norsk side ble denne kritikken avvist, og Utenriksdepartementet forklarte at Norge måtte gi bistand på tvers av politiske skillelinjer. Dette var nødvendig slik at Norge ikke ble oppfattet som en amerikansk satellitt.¹³⁸ Det kom imidlertid høylytte protester også i Norge mot bistanden til den karibiske øya. Cuba var et kommunistisk regime, og dessuten sendte Cuba soldater til Angola for å kjempe mot bevegelser som ble støttet av USA. Dermed var Cuba en aktiv deltaker under den kalde

¹³⁴ Tamnes, 1997, s. 345

¹³⁵ Riste, 2001, s. 260-262

¹³⁶ Tamnes, 1997, s. 345

¹³⁷ Liland og Kjerland, 2003, s. 118

¹³⁸ Ruud og Kjerland, 2003, s. 233

krigen. På Stortinget var det spesielt Høyre som opponerte mot bistanden til Cuba. Løsningen ble at Norge gjorde ferdig prosjektet som var påbegynt, uten å påta seg noen nye prosjekter.¹³⁹

Også Vietnam var mottaker av norsk bistand. Bistanden til Vietnam ble i starten gitt som nødhjelp da krigen raste i landet, og den ble senere trappet opp da amerikanerne trakk seg ut. Hensikten med nødhjelpen til Vietnam var å markere en norsk motstand mot amerikanernes krigføring i landet. Dette førte til at bistanden til Vietnam ble omstridt i Norge, det var spesielt Høyre som mislikte bistanden som ble gitt til det kommunistiske regimet. Da bistanden til Vietnam ble avsluttet på slutten av 1970-tallet, var dette av hensyn til den politiske opinionen, men også som et resultat av måten myndighetene i Vietnam behandlet båtflyktningene.¹⁴⁰

Ved å støtte land som Vietnam, Cuba og Nicaragua demonstrerte norske myndigheter at man var villige til å gi bistand på tross av politiske skillelinjer. Den politiske aktivismen som ble ført av Norge i den tredje verden, hvor de støttet venstreorienterte regjeringer eller ga bistand til frigjøringsbevegelser, reflekter den norske politikken hvor man støttet de man trodde ville være best egnet til å styre disse landene i fremtiden. Denne politikken førte til at Norge kom i konflikt med flere av sine allierte, og for det meste i konflikt med USA som ofte støttet autoritære regimer.¹⁴¹ Dette bildet må allikevel nyanseres noe. For i enkelte tilfeller var det helt andre interesser som gjorde at Norge fortsatte bistanden på tross av gjentatte brudd på menneskerettighetene. I tilfellet Pakistan var det hensynet til geopolitisk strategi under den kalde krigen som ble avgjørende.¹⁴²

I 1978 utførte generalen Zia-ul-Haq et statskupp i Pakistan. Det tok ikke lang tid før Zia ble oppfattet som en autoritær leder med liten respekt for menneskerettigheter. Under hans styre var det spesielt kvinner som fikk sine rettigheter innskrenket ettersom Zia fikk støtte av de konservative islamske lederne i landet. Også de som opponerte mot hans regime ble fengslet og torturert. I Norge ville ulike menneskerettighetsaktivister at den norske regjeringen skulle avvikle bistanden til Pakistan. Dette ble også etter hvert tatt opp av ulike partier på Stortinget. Det var spesielt Venstre og SV som var kritiske til å fortsette bistanden til landet.

Arbeiderpartiet og Venstre stemte i 1983 for å avvikle bistanden til Pakistan. Regjeringen

¹³⁹ Ruud og Kjerland, 2003, s. 233-234

¹⁴⁰ Stokke 1987, s. 49 i Sørbo, 1997, s. 248

¹⁴¹ Riste, 2001, s. 262

¹⁴² Ruud og Kjerland, 2003, s. 253

ledet av Willoch var også skeptisk til det som foregikk i Pakistan, men måtte samtidig ta hensyn til de geopolitiske interessene.¹⁴³

For selv om Pakistan var et militærdiktatur som begikk brudd på sivile og politiske rettigheter, var landet også en nær alliert av USA, og enkelte hevdet at Pakistan var en viktig støttespiller for å hindre sovjetisk ekspansjon i regionen. Den sovjetiske invasjonen av Afghanistan i 1979, førte til at Pakistan spilte en viktig rolle. Pakistan tok imot flere tusen afghanske flyktninger, og landet oppbevarte våpen og annet militært utstyr som ble gitt videre til geriljaen i Afghanistan. Den norske regjeringen måtte også ta hensyn til hvordan de ville bli oppfattet internasjonalt dersom Norge skulle bryte bistanden til et land som befant seg i en vanskelig situasjon, uansett hvordan regimet oppførte seg.¹⁴⁴ Dermed tok den norske regjeringen, under Willoch, hensyn til strategiske interesser da de valgte å beholde Pakistan som et hovedsamarbeidsland. Hensynet til USA og den kalde krigen veide inn, og Norge fortsatte bistanden til landet på tross av brudd på menneskerettighetene.

I 1986 utgjorde norsk bistand til Mosambik NOK 235 millioner. Av denne bistanden gikk 73 prosent av midlene til vannforsyning og hydroelektrisk strøm, mens 22 prosent gikk til jordbruk og fiskerinæringene.¹⁴⁵ Borgerkrigen, samt tørke og sult gjorde det vanskelig for norske myndigheter å stille mottakeransvar til Mosambik. Et håpløst byråkrati i Mosambik bidro samtidig til å gjøre forholdene vanskelige og forholdet mellom Norad og myndighetene i landet var dårlig i begynnelsen av 1990-årene. Norad hadde allikevel en ambisjon om at Mosambik også skulle få økt mottakeransvar så fort borgerkrigen var avsluttet.¹⁴⁶

Da apartheid falt i Sør-Afrika var det ikke lenger noen utenfra som holdt konflikten gående mellom FRELIMO og RENAMO. I 1992 ble de enige om en våpenhvile og begge bevegelsene ble gjort om til partier som deltok i det politiske liv. Det ble avholdt frie valg i 1994 som ble vunnet av FRELIMO. Økonomiske bånd ble gjenopptatt med Sør-Afrika og forskjellige bistandsorganisasjoner.¹⁴⁷

¹⁴³ Ruud og Kjerland, 2003, s. 253

¹⁴⁴ Ruud og Kjerland, 2002, s. 253

¹⁴⁵ Andreassen, Bård-Anders og Asbjørn Eide: *Human Rights in Development Countries 1987/88: a yearbook on human rights in countries receiving Nordic aid*, Bergen, s. 71

¹⁴⁶ Liland og Kjerland, 2003, s. 144.

¹⁴⁷ Cooper, 2002, s. 144.

Avslutning

Norge støttet FRELIMO både under krigen mot Portugal, og etter frigjøringen i 1975. Støtten til FRELIMO under frigjøringskrigen ble kontroversiell ettersom Portugal var en av Norges allierte. Norge bidro med verbal og økonomisk støtte, til sterke protester fra Portugal og Sør-Afrika. Mosambik hadde et stort behov for bistand etter frigjøringen fra Portugal, og landet ble tatt opp som norsk hovedsamarbeidsland i 1977. Den unge staten fikk store problemer da den portugisiske befolkningen forlot landet rett etter frigjøringen, ettersom det var nettopp disse som hadde fått utdannelse i den tidligere kolonien. FRELIMO førte en politikk som snart skulle føre til at deler av befolkningen ble misfornøyd med partiet. Ettersom Mosambik ble en ettpartistat ledet av FRELIMO, fantes det ingen plass for opposisjonelle. Det kom tidlig frem at uønskede elementer ble arrestert og henrettet av det nye regimet.

Med god hjelp av mosambikere som var misfornøyd med FRELIMO, klarte Rhodesia å etablere opprørsgruppen RENAMO. Opprørsbevegelsen lyktes i å sabotere for de nye myndighetene, ved hjelp av terrorhandlinger rettet mot sivilbefolkningen og kommunikasjonslinjer ble landet vanskelig å styre for FRELIMO. Da Rhodesia ble uavhengig i 1980, tok Sør-Afrika over finansieringen av RENAMO. Mosambik oppnådde internasjonal sympati i kampen mot apartheidregimet, og oppnådde verbal og økonomisk bistand som følge av aggresjonen som ble vist av Rhodesia og senere Sør-Afrika.

Den kalde krigen satte også sitt preg på det sørlige Afrika, og både Mosambik og Angola lente seg mot Sovjetunionen, og fikk økonomisk støtte. De to tidligere portugisiske koloniene ble også utsatt for destabilisering av Sør-Afrika. For Norge ble det viktig å gi bistand til Mosambik for å hjelpe den fattige befolkningen i landet som var hardt presset. Da Mosambik inngikk en fredsavtale med Sør-Afrika i 1984, og samtidig lente seg mot Vesten for å få økonomisk støtte, ble forholdet til USA forbedret. USA oppfordret sine allierte om å komme Mosambik til unnsetning, ettersom landet hadde skiftet kurs i Den kalde krigen. Dette var mindre viktig for norske myndigheter som var mer motivert ut fra kampen mot apartheid. Bistanden som ble gitt til Mosambik ble ansett for å være svært viktig ettersom landet ble direkte berørt av kampen mot apartheid.

Norsk bistand og menneskerettigheter i Mosambik

Begrepet «menneskerettigheter» uttrykker først og fremst forestillinger om hvordan forholdet mellom individ (eller grupper av individer) og stat bør være. Dels gjelder disse forestillingene hvilken frihet individet skal ha i forhold til staten: frihet fra maktmisbruk, fra mishandling, eller fra vilkårlig fengsling.¹⁴⁸

Menneskerettighetsbrudd i Mosambik

Menneskerettighetsbruddene i den nye staten Mosambik startet rett etter uavhengigheten i 1975. I første omgang ble bruddene på sivile og politiske rettigheter rettet mot de som ble ansett for å være en trussel mot det nye regimet. Etter hvert som RENAMO ble mer aktiv utover 1980-tallet, ble de som var mistenkt for å være medlem av organisasjonen utsatt for hardhendt behandling. Også sivile som ble rammet av ulike prosjekter satt i gang av myndighetene, opplevde overgrep. Mosambik ble en ettparti stat etter 1975, og det fantes ingen ytring- eller organisasjonsfrihet i landet. Forsamlingsfriheten var innskrenket, og det fantes ingen muligheter for å holde frie møter. Staten eide og drev alle publikasjoner i landet som også inkluderte tv og radio, og det eksisterte en streng sensur. Journalister måtte være medlem av det FRELIMO-kontrollerte journalistforbundet. I 1983 ble pisking innført som straffemetode og ble anvendt mot både kriminelle og politiske fanger.¹⁴⁹

På tross av at Mosambik hadde nedfelt menneskerettighetene i grunnloven fra 1975, ville ikke myndighetene i landet ratifisere noen av de internasjonale menneskerettighetskonvensjonene med unntak av FNs konvensjon mot rasediskriminering og konvensjonen mot apartheid.¹⁵⁰ Norske myndigheter la uansett de internasjonale menneskerettighetskonvensjonene til grunn når de evaluerte de ulike hovedsamarbeidslandenes menneskerettighetssituasjon, og når det ble talt om brudd på sivile og politiske rettigheter hadde Norge klare regler for hvilke internasjonale lover som skulle følges. Selv om ikke Mosambik fulgte de forskjellige konvensjonene, ble dette gjort av Norge, og norske myndigheter kunne ha tatt opp denne situasjonen med Mosambik.

Et notat fra Utenriksdepartementet i november 1976 beskrev omfattende arrestasjoner av medlemmer tilhørende Jehovas Vitner i Mosambik. Notatet baserte seg på en årsrapport utarbeidet av Amnesty International for 1975/76. Amnesty så arrestasjonene i sammenheng

¹⁴⁸ Andreassen, 1985, s. 16

¹⁴⁹ Andreassen, 1985, s. 86.

¹⁵⁰ Brochmann og Ofstad, 1990, s. 42

med det som foregikk i nabolandet Malawi, hvor de 20 000 medlemmene av landets Jehovas Vitner ble utsatt for omfattende diskriminering og trakassering. Dette førte til at flere tusen flyktet til Mosambik. Notatet i Utenriksdepartementet konkluderte med at myndighetene i Maputo så på Vitnene som en trussel mot deres regime, og dette førte derfor til massearrestasjonene. Notatet meldte videre at dette var arrestasjoner «som en på norsk hold bare kan beklage.»¹⁵¹

På midten av 1980-tallet ble det dokumentert at det forekom tortur og mishandling utført av politiet. Bruken av tortur skjedde gjerne kort tid etter arrestasjonen og gjerne foran øynene på landsbybefolkningen. Tortur ble også benyttet i Machava fengselet i Maputo, hvor det satt politiske fanger. Det var spesielt de som var mistenkt for å tilhøre RENAMO som ble utsatt for tortur og mishandling.¹⁵² Dette kan nok ha en viss sammenheng med at myndighetene i landet ville presse fangene for å få informasjon om terrorbevegelsen. Regjeringen i Mosambik var hardt presset av terroren som ble iverksatt av RENAMO, og FRELIMO brukte hardhendte metoder for å få slutt på aksjonene som ble utført av opprørerne.

Dødsstraffen ble gjeninnført i Mosambik i 1979, og ble hovedsakelig brukt mot medlemmer av RENAMO. De fleste dødsdommene ble avsagt av militære tribunaler hvor de tiltalte ikke hadde rett til forsvarere. I 1983 ble loven utvidet slik at den også gjaldt en rekke kriminelle handlinger og økonomiske forbrytelser. Flere dødsdommer ble kunngjort kort tid etter at loven trådte i kraft. Det forekom også vilkårlig fengsling.¹⁵³ I april 1979 fremførte den svenske ambassadøren i Maputo en felles nordisk bekymring for bruken av dødsstraff i Mosambik for å straffe de som begikk forbrytelser mot staten. Senere dette året ble de imidlertid avsagt flere dødsdommer mot mosambikere som ble mistenkt for å tilhøre RENAMO, og Politisk kontor i Utenriksdepartementet vurderte at en ny henvendelse til myndighetene i Maputo neppe ville gi noen ønsket effekt.¹⁵⁴

I august 1978 mottok Norad et brev fra Jostein Andreassen Søgne. Han hadde selv mottatt et bekymret brev fra en portugisisk venn, Jorge Mendes, som fortalte om fangenes situasjon i Mosambik. Mendes var særlig bekymret for situasjonen til en av hans kamerater, Paul Mike Ossifo, som satt fengslet i Machava-fengslet i Maputo uten lov og dom. Søgne henvendte seg

¹⁵¹ UD 25/4/187 10.11.1976 Bind I, *Arrestasjoner i Mosambik av Jehovas Vitner*, Notat utarbeidet ved Utviklingskontoret i Utenriksdepartementet.

¹⁵² Skålnes og Egeland, 1986, s. 66

¹⁵³ Andreassen, 1985 s. 81

¹⁵⁴ UD 25/4/187 28.8.1979 Bind III, *Dødsdommer i Mosambik*, Notat fra Politisk kontor i Utenriksdepartementet.

derfor til Norad med en forespørsel om å gjøre det som sto i deres makt for å forbedre situasjonen til de politiske fangene i Mosambik, ettersom landet mottok bistand fra Norge. Informasjonssjefen i Norad, Leif Vetlesen, oversendte brevet til Utenriksdepartementet og Amnesty International Norge. Han sendte deretter et brev tilbake til Søgne og forklarte at han var opprørt over å lese om forholdene for politiske fanger i Mosambik, og hevdet samtidig at dette ikke var enestående for Mosambik, men at det samme også foregikk i andre samarbeidsland¹⁵⁵. Vetlesen understreket samtidig at:

En riktig reaksjon vil neppe være å innstille den norske bistanden til disse land, selv om det i helt ekstreme tilfeller, slik som med Amin's Uganda, kan bli nødvendig. Samtidig som vi må stå fast på vår rett og plikt til å protestere mot krenkelser av menneskerettighetene, også når det skjer i land vi har et utviklingssamarbeid med, må vi på den annen side og på lengre sikt satse våre håp på at etter hvert som det finner sted en utvikling, og fattigdommen og elendigheten mister sitt grep, vil rettstilstandene også bedre seg. For øvrig er det viktig at vi alltid søker å nå frem til de fattigste og mest underprivilegerte lag av befolkningen i disse land med vår bistand, slik at den ikke medvirker til å sementere den ulikhet og urett som eksisterer. Dette er selvfølgelig en meget vanskelig balansegang som ikke alltid vil lykkes, men som ligger der som en konstant utfordring¹⁵⁶

Brevet fra Vetlesen understreker den norske tankegangen i både Norad og Utenriksdepartementet. Det var ikke ønskelig å avvikle bistanden til land som begikk brudd på menneskerettighetene, ettersom dette kunne føre til en forverring av situasjonen for innbyggerne i disse landene. Det fremkommer av Vetlesens svar, at Norge håpet på at bistanden på sikt skulle skape en utvikling som dermed skulle fjerne fattigdom og elendighet, samtidig som dette skulle føre til et mer rettferdig samfunn i samarbeidslandene. Politisk kontor ved Utenriksdepartementet sendte brevene til den norske ambassadøren i Tanzania, Niels L. Dahl, som var sideakkreditert til Maputo.¹⁵⁷ Dahl mente at Vetlesen hadde gått litt langt i sin reaksjon i svarbrevet til Søgne, men la til at: «Men det er vel riktig at en del politiske fanger lider og har lidt overlast. Under mitt besøk i Maputo for 3 uker siden, snakket jeg litt med mennesker på stedet, særlig svensker og amerikanere om menneskerettigheter, og

¹⁵⁵ UD 25/4/187 30.8.1978 Bind II, Brev fra Norad til Utenriksdepartementet om forholdene til politiske fanger i Mosambik.

¹⁵⁶ UD 25/4/187 30.8.1978 Bind II, Brev fra Leif Vetlesen til Jostein Andreassen Søgne, oversendt til Utenriksdepartementet.

¹⁵⁷ UD 25/4/187 24.10.1978 Bind II, Notat ved politisk kontor: *Forholdene for politiske fanger i Mozambique. Anmodning til norske myndigheter om å hjelpe den fengslede Paul Mike Ossifo.*

forholdene synes ikke så håpløse.»¹⁵⁸ Det virker som at ambassadøren forsøker å bagatellisere situasjonen i Mosambik, og spørsmålet som melder seg er: Var Dahl bekymret over menneskerettighetssituasjonen i Mosambik?

Tre uker tidligere hadde Dahl sent en rapport til Utenriksdepartementet hvor han gjorde rede for menneskerettighetssituasjonen i Mosambik. Han refererte til samtaler med Norads representant, og ambassadørene fra Sverige og USA, da han hevdet at det fantes omskoleringsleire i Mosambik for politiske fanger. Det fantes mellom 10 000 og 60 000 fanger i disse leirene i 1978. Han kunne berolige Utenriksdepartementet om at han ikke hadde hørt rapporter om voldsbruk mot fangene. Dahl beskrev leirene som enkle og kummerlige, men viste til sin amerikanske kollega som hadde uttalt at: *Det er de i landsbyene ved siden av leirene også.*¹⁵⁹ Dahl hevdet at fangene ikke led noen nød, og begrunnet dette med at: *Det ikke ligger i FRELIMOs filosofi å opptre brutalt og at det derfor er lite sannsynlig at de politiske fanger lider noen nød.*¹⁶⁰

I 1980 satt det fremdeles politiske fanger i omskoleringsleirene i Mosambik, og Dahl rapporterte igjen om forholdene:

Forholdene i omskoleringsleirene er omtrent som før. De innsatte lider ingen direkte overlast, men plages sterkt av usikkerhet om sin egen skjebne. Det synes som om nokså tilfeldige omstendigheter ofte avgjør om innsatte får slippe ut eller må bli sittende. Noe juridisk apparat til å ta seg av de innsattes saker eksisterer knapt. Folkedomstolene lar vente på seg. Washington Post hadde for en kort tid siden hatt en korrespondent inne i noen av leirene og han kunne bekrefte forholdene som er beskrevet ovenfor. Noe sikkert tall på innsatte er ikke mulig å få oppgitt. Det tales om vel 10 000.¹⁶¹

Rapporten som ble oversendt til Utenriksdepartementet fra ambassadøren hevdet altså at fangene i omskoleringsleirene ikke led noen overlast. Dersom man ser på innholdet i rapportene utarbeidet av Amnesty International, rapportene som ble utarbeidet av Christian Michelsens Institutt, og brevet fra Søgne kan man allikevel konkludere med at dette er langt fra sannheten om fangene i Mosambik.

¹⁵⁸ UD 25/4/187 24.10.1978 Bind II, Svar fra Niels L Dahl til Konsulent Rolf Berg i Utenriksdepartementet.

¹⁵⁹ UD 25/4/187 11.10.1978 Bind II, *Menneskerettighetssituasjonen i Mozambique*, Notat fra ambassadør Niels L. Dahl til Utenriksdepartementet.

¹⁶⁰ UD 25/4/187 11.10.1978 Bind II, *Menneskerettighetssituasjonen i Mozambique*, Notat fra ambassadør Niels L. Dahl til Utenriksdepartementet.

¹⁶¹ UD 25/4/187 Bind IV 8.7 1980, *Mosambik. Menneskerettighetene*. Rapport av Niels L. Dahl

Året etter fikk Utenriksdepartementet en rapport fra konsulatet i Maputo som kunne fortelle at over 1200 politiske fanger i Mosambik ble satt fri. I provinsen Niassa ble 480 tidligere medlemmer av det portugisiske sikkerhetspolitiet, PIDE, satt fri. Det samme gjaldt i den nordligste provinsen Cabo Delgado, hvor 760 politiske fanger ble satt fri. Rapporten bemerket allikevel at de 1200 politiske fangene ikke fikk reise fra fangeleirene. De frigitte fangene fikk familien tilsendt, og leirene ble omgjort til landsbyer. Konsulatet bemerket seg at de 1200 fangene ikke fikk reise fra området fordi myndighetene i landet ikke regnet disse personene som fullstendig rehabiliterte. Dessuten mistenkte Konsulatet at myndighetene i Maputo hadde planlagt å bruke disse fangene som kjernen i en utvidelse av en større bosetning til de to tynt befolkede provinsene.¹⁶² Norske myndigheter har dermed vært godt underrettet om situasjonen for politiske fanger i Mosambik. Politikken som ble ført av FRELIMO overfor fangene representerte åpenbare brudd på internasjonale menneskerettigheter.

I 1987 fantes det nærmere 5000 fanger i mosambikiske fengsler som var mistenkt for å tilhøre RENAMO. Disse fangene satt også uten lov og dom. Dette hadde sammenheng med borgerkrigen i landet hvor FRELIMO slo hardt ned på medlemmer av opprørsbevegelsen, men det fantes også andre fanger i fengslene som satt fengslet uten lov og dom. Dette var fanger som hadde blitt arrestert mellom 1974 og 1978, mistenkt for å være i opposisjon mot FRELIMO etter maktovertakelsen.¹⁶³ Det var tydelig at det fantes mennesker som sonet i mosambikiske fengsler, gjerne under kummerlige forhold, uten at deres sak hadde vært oppe for en domstol. Dette gjaldt ikke bare medlemmer av RENAMO, men også andre som ble ansett for å være en trussel mot det sittende regimet. Flere av disse fangene hadde sittet i fengsler og omskoleringsleire uten lov og dom.

Mellom februar 1979 og juni 1983 ble ca. 30 personer dømt til døden for forræderi og medlemskap i forbudte organisasjoner. I januar 1983 ble syv personer skutt av militære eksekusjonspelotonger uten at sakene deres hadde vært oppe for en domstol. Henrettelsene ble utført etter at ofrene hadde blitt fremstilt på politiske møter hvor fremtredende representanter for myndighetene var til stede.¹⁶⁴ Bruddene på sivile og politiske rettigheter var tydelige, og norske myndigheter var klar over dette. Ved hjelp av rapporter ble norske myndigheter holdt løpende oppdatert om situasjonen i Mosambik av konsulatet i Maputo.

¹⁶² UD 25/4/187 Bind IV 13.10 1981, *Samora Machel løslater politiske fanger*, Rapport av Arne Dahlen, sendt fra Konsulatet i Maputo til Utenriksdepartementet.

¹⁶³ Andreassen og Eide, 1988, s. 81-82

¹⁶⁴ Andreassen, 1985, s. 85

I 1983 startet FRELIMO «Operasjon Produksjon» som gikk ut på å flytte deler av befolkningen i byene til leire på landsbygda. Hensikten med dette var å fjerne arbeidsløse og uproduktive mennesker fra byene. Det var særlig Maputo som var overfylt av mennesker og «Operasjon Produksjon» ble ansett for å være en god løsning på byens matsituasjon. Tvangsflyttingen til landsbygda skal ha omfattet mellom 35 000 og 40 000 mennesker. Det ble rapportert om underernæring og tuberkulose i leirene og flere døde som følge av sult og sykdommer.¹⁶⁵ Spesielt ille var det for kvinner som ofte ble beskyldt for prostitusjon av politiet, og sendt ut av byene. Rundt 30 000 mennesker ble forflyttet fra Maputo til den nordlige provinsen Niassa hvor de stort sett ble bedt om å klare seg selv.¹⁶⁶ Den norske ambassaden i Maputo sendte utfyllende rapporter til Utenriksdepartementet om menneskerettighetsbrudd i Mosambik. Norske myndigheter var dermed godt informert om den vanskelige menneskerettighetssituasjonen i landet.

I 1986 var Mosambik ett av seks land i verden som nektet hjelpearbeidere/observatører adgang til sine fengsler. Fengslene var som regel overfylte, og det hersket mangel på mat, hygiene og medisinsk tilbud.¹⁶⁷ De arresterte langtidsfangene som ble arrestert etter frigjøringen i 1975 sonet i «omskoleringsleire» i fjerntliggende områder hvor de var plassert sammen med «usosiale elementer» som f. eks prostituerte og svartebørshaier. Rundt 50 fanger ble satt fri i 1984, og 34 av dem hadde vært innesperret i mer enn ni år uten å være tiltalt eller dømt.¹⁶⁸

For norske myndigheter var det allikevel RENAMOs herjinger som bekymret mer enn FRELIMOs brudd på menneskerettighetene. Krigen eskalerte på midten av 1980-tallet og spredte seg til alle de ti provinsene i landet. RENAMO sto for de verste overgrepene mot sivilbefolkningen. I juli 1987 ble 408 mennesker massakrert av opprørsbevegelsen i landsbyen Hemoine i Inhambane provinsen. Flere av ofrene var kvinner og barn som ble drept på sykehuset i landsbyen. En måned senere ble 72 sivile drept i Manjacaze. Det ble rapportert at RENAMO-styrkene benyttet seg av grusomme henrettelsesmetoder som inkluderte å spikre ofre til trær, samt å knuse hodeskallene til ofrene med kjepper.¹⁶⁹ De grove bruddene på menneskerettighetene i landet som ble utført av RENAMO, overskygget myndighetenes egne brudd på sivile og politiske rettigheter. For Norge kom det en større fordømmelse av

¹⁶⁵ Andreassen, 1985 s. 89

¹⁶⁶ Brochmann og Ofstad, 1990, s. 45

¹⁶⁷ Andreassen og Eide, 1988, s. 82

¹⁶⁸ Andreassen, 1985 s. 87

¹⁶⁹ Andreassen og Eide, 1988 s. 79

RENAMO, samtidig ble menneskerettighetsbrudd utført av FRELIMO oversett. Handlingene som ble utført av RENAMO ble nok ansett for å være mer grusomme ettersom de slaktet ned hele landsbyer. De grusomme handlingene som ble utført av RENAMO har dermed overskygget regjeringens egne overgrep.

Den norske ambassadøren i Zimbabwe, Knut Taraldset, oversendte en rapport til utenriksdepartementet i november 1983, hvor RENAMO ble tildelt mye av ansvaret for fraværet av menneskerettigheter i Mosambik:

Når det gjelder menneskerettighetene, er det grunn til å understreke at de verste brudd på dem i dagens Mosambik er den hungersnød som hersker i store deler av landet. Noen vil legge hovedskylden på dårlig administrasjon, og et feilslått økonomisk system, andre nøyer seg med å angi den alvorlige og langvarige tørken som hovedårsaken. Begge deler har utvilsomt spilt inn, men forklaringen blir ikke fullstendig om en ser bort fra RNMs virksomhet.¹⁷⁰

Den årlige rapporten utarbeidet av CMI om menneskerettigheter i Norges hovedsamarbeidsland kom frem til en lignende konklusjon i 1986. Rapporten hevdet at Mosambik var et land i krig og at dette var den viktigste forklaringsfaktoren på hvorfor landet manglet elementære menneskerettigheter på områder som ernæring, helse og rettsikkerhet.¹⁷¹ Her kan det trekkes frem at begge parter i konflikten gjorde seg skyldige i menneskerettighetsbrudd under borgerkrigen. Myndighetene sto for mange av bruddene, men de ble som regel ansett for å være en konsekvens av den pågående krigen som ble fremprovosert av RENAMO. Myndighetenes overgrep ble dermed neddempet med henvisning til den borgerkrigsliknende situasjonen i landet.

Det fantes også tilfeller hvor regjeringshæren begikk grove og tilsynelatende uprovoserte overgrep mot sivile og krigsfanger.¹⁷² Sikkerhetsstyrkene i SNASP fikk svært vide fullmakter i sin kamp mot RENAMO. For å knekke fienden brukte de hardhendte metoder og gjorde seg ofte skyldige i mishandling og tortur.¹⁷³ I en rapport til utenriksdepartementet i juni 1983, kunne konsulatet i Maputo fortelle at RENAMO ikke var alene om å begå forbrytelser mot sivile. Bakgrunnen for dette var kjennskapen til en rapport fra 19 prester i Zambezi provinsen

¹⁷⁰ UD 25/4/187 5.12.1983 Bind VI, *Mosambik- innenrikspolitiske problemer*, s. 4, rapport av Knut Taraldset, sendt fra den norske ambassaden i Harare til Utenriksdepartementet.

¹⁷¹ Skålnes og Egeland, 1986 s. 64

¹⁷² Andreassen, 1985. s. 86

¹⁷³ Skålnes og Egeland, 1986 s, 64

til den katolske biskopen i Maputo. Prestene forklarte hvordan hæren hadde massakrert en hel landsby med sivile, angivelig fordi innbyggerne ikke hadde gjort nok for å bekjempe RENAMO.¹⁷⁴ På denne måten var norske myndigheter klar over at begge parter i konflikten gjorde seg skyldige i menneskerettighetsbrudd. Det var ikke bare medlemmer av RENAMO som begikk forbrytelser mot sivilbefolkningen. Selv om myndighetene i Mosambik kjempet mot en gruppe som benyttet seg av terror mot både staten og sivile, betød ikke dette at deres egne overgrep mot sivilbefolkningen kunne rettfærdiggjøres.

Den katolske kirken i Mosambik spilte en viktig rolle når det gjaldt å avdekke menneskerettighetsbrudd i landet. I 1985 ble det avholdt et møte mellom den norske ambassaden i Harare, og den pavelige nuntius som hadde sitt hovedsete i Maputo. På dette møtet hadde nuntiusen uttrykt sin bekymring angående situasjonen i Mosambik. Han mente at det var sivilbefolkningen i landet som bar den tyngste byrden i krigen, og han opplyste om hvordan biskopene i Mosambik hadde levert et brev til myndighetene hvor de tok sterk avstand fra overgrepene som ble utført av begge parter i krigen. Under møtet hadde nuntiusen uttrykt sitt ønske om at problemene i Mosambik ble tatt opp internasjonalt. Han mente at krigens redsler, og menneskerettighetsbrudd begått av begge sider skulle belyses. Nuntiusen uttrykte en spesiell bekymring for at et økende antall personer som forsvant sporløst. Han understreket at dette var forhold som «giverlandene, med deres store innflytelse, burde ta opp med myndighetene i Mosambik».¹⁷⁵ Norske myndigheter ble dermed oppfordret til å ta opp spørsmål om menneskerettigheter med myndighetene i Mosambik. Med tanke på at Mosambik var et land som hadde et stort behov for bistand, var dette en god mulighet for Norge til å ta opp menneskerettighetssituasjonen i landet.

Storingsrepresentanten som ville fjerne Mosambik

Den 28. mars 1983 ble stortingsrepresentanten Kåre Kristiansen (KrF), som også var leder for Stortingets utenrikskomite, intervjuet av Aftenposten. Under intervjuet hevdet Kristiansen at han ville være forsiktig med å stille politiske betingelser til den norske u-hjelpen, men hevdet videre at menneskerettighetssituasjonen i Mosambik var så alvorlig at Norge burde vurdere å bryte bistanden til landet.¹⁷⁶ Selv om Kristiansen hevdet under intervjuet at han ville være forsiktig med å stille politiske betingelser til bistanden, gjorde han dette ved en senere

¹⁷⁴ UD 25/4/187 21.6.1983 Bind V, *Mosambik- opprørsbevegelsen (RNM) igjen på offensiven*, s. 3, Rapport fra den norske konsulen i Maputo, Arne Dahlen, til Utenriksdepartementet.

¹⁷⁵ UD 25/4/187 13.3.1985 Bind VIII, *Mosambik. Menneskerettighetssituasjonen*. Rapport fra ambassaden i Harare til Utenriksdepartementet.

¹⁷⁶ UD 25/4/187 8.4.1983 Bind V, *Kåre Kristiansen vil vurdere: Mocambique-hjelp bort?* Intervju med Kåre Kristiansen, Aftenposten 28. mars 1983.

anledning i 1983. Da hevdet han at han ikke så noe galt i at giverlandene brukte sin autoritet overfor mottakerlandet når det gjaldt innskjerping av menneskerettighetene.¹⁷⁷ Under intervjuet den 28. mars 1983 hevdet han allikevel at bistanden til Mosambik måtte fjernes fordi situasjonen i landet var såpass dårlig med tanke på menneskerettighetene. Intervjuet førte til at Utenriksdepartementet sendte en forespørsel til konsulatet i Maputo om å redegjøre for den aktuelle situasjonen i Mosambik med tanke på menneskerettighetene.¹⁷⁸ På tross av tidligere rapporter, som avdekket grove brudd på sivile og politiske rettigheter, ba Utenriksdepartementet altså om en ny vurdering av situasjonen i Mosambik. Konsulatet sendte en melding tilbake hvor de ba om å få tilsendt bakgrunnsmateriale som Kåre Kristiansen hadde basert sine uttalelser på. De ville gjerne også få oversendt den siste rapporten fra Amnesty International om situasjonen i Mosambik.¹⁷⁹

Jon Bech, fra Utenriksdepartementet, sendte så et svar tilbake til Konsulatet med en kopi av årsrapporten til Amnesty International fra 1982. Bech kunne opplyse om at:

Storingsrepresentant Kåre Kristiansen har under hånden opplyst at hans uttalelser i Aftenposten den 28. mars ikke var basert på noe spesielt bakgrunnsmateriale. Det dreiet seg om opplysninger som har fremkommet i massemedier den senere tid om menneskerettighetssituasjonen i Mosambik. Ifølge Kristiansen var imidlertid intervjuet ufullstendig; Kristiansen hadde i tillegg til menneskerettighetssituasjonen i Mosambik også pekt på sikkerhetssituasjonen i landet og hensynet til norsk bistandspersonell i denne forbindelse. Dette var forhold som sammen med brudd på menneskerettighetene kunne tale for en revurdering av den norske bistanden til Mosambik. Disse synspunkter var imidlertid blitt utelatt fra intervjuet av vedkommende journalist.¹⁸⁰

Det påfallende i denne situasjonen er hvordan både Utenriksdepartementet og konsulatet i Maputo tilsynelatende stilte seg uforstående til uttalelsene Kåre Kristiansen kom med i Aftenposten. Konsulatet hadde sendt utallige rapporter til Utenriksdepartementet hvor de redegjorde for menneskerettighetssituasjonen i landet. Så sent som 21. januar 1983 sendte konsulatet en rapport til Utenriksdepartementet som beskrev hvordan fire mennesker som var

¹⁷⁷ Ruud og Kjerland, 2003, s. 255

¹⁷⁸ UD 25/4/187 8.4.1983 Bind V, *Kåre Kristiansen vil vurdere: Mocambique-hjelp bort?* Intervju med Kåre Kristiansen, Aftenposten 28. mars 1983.

¹⁷⁹ UD 25/4/187 13.4.1983 Bind V, *Menneskerettigheter i Mosambik*, telex fra det norske konsulatet i Maputo til Utenriksdepartementet.

¹⁸⁰ UD 25/4/187 14.4.1983 Bind V, *Menneskerettigheter i Mosambik*, Svar fra Utenriksdepartementet til Konsulatet i Maputo.

mistenkt for å være medlemmer av RENAMO hadde blitt henrettet offentlig etter krav fra en folkemengde på rundt 2000 mennesker. Det var vise-forsvarsministeren Sebastiao Mabote som hadde avsagt dødsdommene. Mosambiks utenriksminister, Joakim Chissano (senere president for Mosambik), hadde også vært til stede under henrettelsen. Rapporten baserte seg på en artikkel som ble publisert i den statlige avisen Noticias.¹⁸¹ Både konsulatet i Maputo og Utenriksdepartementet hadde kjennskap til at det forekom brudd på menneskerettighetene i Mosambik. Gjennom rapporter og avisartikler, sendt fra konsulatet, hadde Utenriksdepartementet god kjennskap til påstandene som ble reist av stortingsrepresentant Kåre Kristiansen.

Konsulatet i Maputo sendte allikevel tilbake en redegjørelse om situasjonen og beskrev at Mosambik var en ettpartistat hvor opposisjon og pressefrihet ikke var tillatt. Det var også problemer med at politiet brukte hardhendte metoder mot befolkningen under arrestasjoner. Konsulatet gjorde utenriksdepartementet oppmerksom på at det i 1983 ble innført offentlig pisking som straffemetode. Et av de største problemene var folk som ble fengslet uten lov og dom. Etter konsulatets mening var det mange som ble arrestert for deretter å bli glemt i de ulike leirene og fengslene. For innbyggere i byer ble det innført et bostedsbevis, og de som ble tatt uten et slikt bevis måtte belage seg på å bli sendt til fangeleirene.¹⁸² På tross av den store mangelen på politiske og sivile rettigheter konkluderte konsulatet med at:

*Konsulatet/Norads representasjon har ikke funnet grunn til å vurdere eller ta stilling til spørsmålet om en revurdering av norsk bistand til Mosambik, som er blitt reist av stortingsrepresentant Kåre Kristiansen.*¹⁸³

Det var selvsagt ikke konsulatets ansvar å ta slike avgjørelser, men heller å gi råd. Slike avgjørelser ble tatt i Oslo av regjeringen og Stortinget, og det underlige ved denne brevvekslingen var at Utenriksdepartementet ikke egentlig skulle ha behov for mer informasjon, eller ytterligere råd. Konsulatets tidligere rapporter fra Mosambik var tydelige om situasjonen i landet. Det går ikke frem av materialet hva som var hensikten med

¹⁸¹ UD 25/4/187 19.1.1983 Bind V, 4 medlemmer av RNM henrettet offentlig etter dødsdom fra folkemøte, Rapport av Arne Dahlen fra Konsulatet i Maputo, oversendt til Utenriksdepartementet.

¹⁸² UD 25/4/187 18.4.1983 Bind V, Mosambik-Menneskerettighetene, s. 2-5, Rapport om menneskerettighetssituasjonen i Mosambik av Konsul Arne Dahlen, sendt fra Konsulatet i Maputo til Utenriksdepartementet.

¹⁸³ UD 25/4/187 18.4.1983 Bind V, Mosambik-Menneskerettighetene, s. 5, Rapport om menneskerettighetssituasjonen i Mosambik av Konsul Arne Dahlen, sendt fra Konsulatet i Maputo til Utenriksdepartementet.

henvendelsen fra Utenriksdepartementet. Den førte ikke til noen offentlig imøtegåelse av Kristiansens krav, eller noen offentlig diskusjon i etterkant av Kristiansens intervju.

Den sørafrikanske faktoren

I boken *Human Rights in development countries* 1987/88 legger Asbjørn Eide skylden på Sør-Afrikas destabiliseringspolitikk for mangelen på menneskerettigheter i Mosambik og de andre frontlinjestatene. Årsaken til dette var at Sør-Afrika forsøkte å opprettholde apartheid ved å destabilisere sine naboland. Regimet i Pretoria ønsket en buffer mot sanksjoner ved å gjøre de nærmeste nabolandene så avhengig som mulig av Sør-Afrika. Dette gjorde seg særlig gjeldene i 1980 etter Zimbabwes uavhengighet samt opprettelsen av SAADC som arbeidet for å forminske avhengigheten av Sør-Afrika. På dette tidspunktet ble 1/3 av varene til SAADC landene fraktet av sørafrikanske tog.¹⁸⁴

I 1981 ble alle frontlinjestatene utsatt for militære operasjoner utført av det sørafrikanske militæret (SADF) på jakt etter medlemmer av ANC. I Mosambik tok Sør-Afrika over kontrollen over RENAMO og bidro dermed til å destabilisere landet. Mosambik måtte betale en høy pris for Sør-Afrikas destabilisering. Ved slutten av 1985 var 25 prosent av landets helsefasiliteter ødelagt. Nærmere 40 prosent av skolene var ødelagt eller forlatt som følge av krigen. Flere millioner mennesker sto i fare for å dø av sult ettersom RENAMO hadde ødelagt avlinger og transportmuligheter. I 1986 døde 140 000 barn som følge av krig og årsaker knyttet direkte til desabiliseringen av landet. FRELIMO anslo at så mange som 100 000 mennesker var drept som følge av handlinger utført av Rhodesia, Sør-Afrika og RENAMO i perioden 1974-1985. Ytterligere 100 000 mennesker mistet livet som følge av en hungersnød mellom 1983-84.¹⁸⁵ Det må allikevel nevnes at de store ødeleggelsene på infrastrukturen som ble iverksatt av RENAMO, på ingen måte kunne rettferdiggjøre myndighetenes brudd på sivile og politiske rettigheter. Sør-Afrikas destabilisering av Mosambik gjorde landet vanskelig å styre, og borgerkrigen skapte store utfordringer for myndighetene og sivilbefolkningen. Politikken som ble ført fra Sør-Afrika mot Mosambik, kan allikevel ikke alene forklare de grove menneskerettighetsbruddene som ble utført av FRELIMO.

Menneskerettighetssituasjonen i Mosambik ble allikevel bedre på slutten av 1980-tallet. Under den femte partikongressen i 1989 gikk FRELIMO i retning av å forbedre menneskerettighetssituasjonen i landet. Den siste dødsstraffen ble fullbyrdet i 1986. Inntil da hadde 78 mennesker blitt henrettet av myndighetene mistenkt for sabotasje mot staten. I

¹⁸⁴ Andreassen og Eide, 1988, s. 317 og 318

¹⁸⁵ Andreassen og Eide, 1988, s. 320-325

september 1989 ble piskestraffen avskaffet. Det forekom fortsatt episoder hvor fanger ble utsatt for mishandling i fengslene, men myndighetene innførte kampanjer for å stoppe dette. Rapporter fra Amnesty International på slutten av 1980-tallet bekreftet at Mosambik hadde endret sin menneskerettighetspolitikk i en mer positiv retning siden 1983.¹⁸⁶

På tross av at grunnloven inneholdt en egen bestemmelse om menneskerettigheter, ble disse rettighetene stadig brutt av myndighetene i Mosambik. Dette var i stor grad fordi sikkerhetssituasjonene i landet ble dårlig som følge av krigen mot RENAMO. Myndighetene i Mosambik innførte nye lover som pisking, fengsling uten lov og dom samt dødsstraff for å knekke RENAMO og få en slutt på borgerkrigen, og dermed er det rimelig å konkludere med at overgrepene for en vesentlig del må ses som reaksjoner på undergravingen og de direkte angrepene som regimet ble utsatt for av RENAMO og Sør-Afrika. Dette er allikevel ikke en uttømmende forklaring ettersom myndighetene også begikk brudd på menneskerettighetene på områder som ikke kunne tilskrives krigen i landet. Ved å tvangsflytte deler av befolkningen i «Operasjon Produksjon», begikk FRELIMO grove overgrep som ikke var fremprovosert av RENAMO. Denne politikken var et resultat av ønsket om å ville fjerne uproduktive mennesker fra byene og hadde lite med krigen å gjøre. Overgrepene mot den katolske kirken i landet brøt med de kulturelle rettighetene som var nedfelt i grunnloven og hadde åpenbart lite med krigen å gjøre. Bruddene på menneskerettigheter ble av norske myndigheter tilskrevet borgerkrigen, men norske myndigheter var også klare over menneskerettighetsbrudd som ikke kunne knyttes til krigen.

Bistand til et land i krig

Bistanden som ble gitt av Norge og andre land til Mosambik i perioden 1975 og 1989 ble gitt til et land i krig. Bistandspersonellet som jobbet i Mosambik fikk en vanskelig oppgave med å utvikle et land som stadig ble utsatt for terrorhandlinger av RENAMO, og av en økende destabiliseringspolitikk ført av Sør-Afrika. Prosjekter og bistandspersonell var særlig utsatt for terrorangrep og kidnappinger utført av RENAMO. I 1983 var situasjonen i landet så kaotisk at norsk bistandspersonell ikke kunne benytte seg veiene i landet i frykt for å bli overfalt av opprørere. Det ble kun brukt fly for å nå de ulike prosjektene rundt om i landet. Under en tjenestereise til Beira i 1983, skulle den norske konsulen, Arne Dahlen, besøke en

¹⁸⁶ Brochmann og Ofstad, 1990, s. 42-44

dynamittfabrikk 30 kilometer unna Beira. Dahlen måtte imidlertid avbryte besøket grunnet de strenge sikkerhetstiltakene i området.¹⁸⁷

Til en viss grad ble alle de norske prosjektene og programmene berørt av krigen. Det ble aldri gjennomført direkte angrep mot de norske prosjektene og ingen ansatte ble drept. Det nordiske prosjektet MONAP, ble imidlertid angrepet ved flere anledninger og ansatte ved prosjektet ble drept. Bygninger og kjøretøy ble ødelagt i terrorangrep utført av RENAMO. Ved flere anledninger ble nødhjelp ødelagt eller stjålet av opprørere. Store deler av det elektriske utstyret som ble levert av Norge til Mosambik måtte erstattes gjentatte ganger, ettersom det ble ødelagt av opprørere. Flere av prosjektene som ble startet i landet måtte oppgis fordi sikkerheten i området ble ansett for å være såpass utrygg.¹⁸⁸ Under et opphold i Mosambik i november 1983 utarbeidet Knut Taraldset, som var Norges ambassadør i Zimbabwe (han var også sideakkreditert til Maputo), en rapport for Utenriksdepartementet. Han beskrev et kaotisk land hvor transportsystemet var nær et sammenbrudd. Alle flyrutene innenriks var innstilt på grunn av drivstoffmangel. Den store mangelen på drivstoff skyldtes for så vidt at myndighetene hadde brukt store mengder under «operasjon produksjon» hvor fly ble satt inn for å frakte arbeidsløse folk i byene ut til distriktene.¹⁸⁹ Myndighetene begikk som nevnt også feilgrep i denne perioden, uavhengig av krigen mot RENAMO.

Men sikkerheten i landet gjorde også problemene store for de ulike prosjektene, og i 1988 fikk Norsk Folkehjelp militær beskyttelse av Zimbabwe da de sendte konvoier med provianter til den hardt rammede provinsen Tete i Mosambik. Beskyttelsen av konvoien til Norsk Folkehjelp kom som et resultat av angrep som var rettet mot hjelpearbeidere. RENAMO hadde tidligere gått til angrep mot lastebiler med forsyninger, og steinet sjåførene.¹⁹⁰

Den vanskelige situasjonen i Mosambik førte til bekymring i Norge for bistandsprosjektene i landet. Under spørretimen i Stortinget 23. november 1988, ble statsråden for utviklingshjelp, Kirsti Kolle Grøndahl, spurt av stortingsrepresentanten Gunnar Skaug, om hvordan den norske bistanden ble tilpasset situasjonen i Mosambik. Grøndahl svarte at bistanden ble tilpasset ved hjelp av en begrenset geografisk fordeling av aktivitetene. Det var kun enkelte

¹⁸⁷ UD 25/4/187 21.6.1983 Bind V, Mosambik- opprørsbevegelsen (RNM) igjen på offensiven, rapport av Arne Dahlen, sendt fra Konsulatet i Maputo til Utenriksdepartementet.

¹⁸⁸ Brochmann og Ofstad, 1990, s. 121-122

¹⁸⁹ UD 25/4/187 5.12.1983 Bind VI, *Mosambik-utenrikspolitik*, Rapport om Mosambik av den norske ambassadøren i Zimbabwe, Knut Taraldset. Sendt fra den norske ambassaden i Zimbabwe til Utenriksdepartementet.

¹⁹⁰ UD 25/4/187 6.4.1988 Bind X, *Norsk folkehjelps leveranser til Mosambik får militær beskyttelse av Zimbabwe*, Rapport fra Konsulatet i Maputo ved Herman Pedersen til Utenriksdepartementet.

sektorer som ble prioritert, og bistanden ble administrert fra Maputo, hvor bistandspersonellet var innkvartert. Hun understreket at alle tjenestereiser fant sted med fly.

Tuberkuloseprogrammet i landet var underlagt restriksjoner ettersom de fleste helsestasjonene i landet var ødelagt som følge av kamphandlingene. Prosjektet innenfor kysttransport hadde på sin side gått uten problemer. Grøndahl understreket videre at det var helt utelukket for Norge å gi noen form for militær bistand til Mosambik.¹⁹¹

Den blodige krigen samt ødeleggelsene av prosjektene førte til at Mosambik ba Norge om militær hjelp for å beskytte de ulike prosjektene. Dette førte til sterke debatter i Norge mellom 1987 og 1989. Norge hadde lenge fastholdt at militær bistand til et land var utelukket. Til slutt godtok Norge å hjelpe Mosambik med begrenset utstyr som var «ikke-dødelige». Dette førte til at Mosambik kunne bruke bistandsmidler til å anskaffe passivt forsvarsutstyr som gjerder, kommunikasjonsutstyr og armering av biler for å tåle eksplosjoner fra miner.¹⁹²

Et av de norske motivene for å gi økonomisk bistand har vært å redusere fattigdom i den tredje verden. Det har derfor vært vanskelig for norske myndigheter å avvike bistanden til land hvor befolkningen har lidd stor nød. Det var nettopp denne situasjonen befolkningen i Mosambik befant seg i på 1980-tallet. Uten den internasjonale bistanden til landet ville sivilbefolkningen ha lidd enda mer under borgerkrigen i landet. Bistanden til Mosambik bidro til at millioner av flyktninger, folk som ble internt fordrevet, samt andre mennesker i landet som var ute av stand til å klare seg selv fikk medisinsk tilsyn, mat og husly.

Uten denne bistanden vill flere av innbyggerne i Mosambik dødd som følge av den desperate situasjonen landet befant seg i. Den internasjonale bistanden sørget også for at landets myndigheter bedre kunne tåle destabiliseringen som ble påført av Sør-Afrika. Myndighetene i Mosambik fikk også bedre muligheter til å starte opp utviklingsprosjekter rundt om i landet takket være bistanden landet fikk. Uten den internasjonale bistandene ville det i det hele tatt ikke vært mulig for Mosambik å starte opp utviklingsprosjekter.¹⁹³ For den hardt prøvede befolkningen i Mosambik ble den norske bistanden svært viktig, og den bidro utvilsomt til å hjelpe myndighetene i landet som befant seg i en presset situasjon. Under slike omstendigheter er det ikke vanskelig å se for seg at norske myndigheter ikke avvirket bistanden til landet som følge av menneskerettighetsbrudd. Ettersom det ikke fantes noe press

¹⁹¹ S. tid. 1019-1020 23.11.1988: Sp. spm. fra Gunnar Skaug om hvordan norske bistandstiltak er tilpasset den spente situasjonen i Mosambik.

¹⁹² Brochmann og Ofstad, 1990, s. 122

¹⁹³ Brochmann og Ofstad, 1990, s. 52

på Stortinget, i pressen eller allment i opinionen for å diskutere menneskerettighetene i dette mottakerlandet, er det også forståelig at Utenriksdepartementet og regjeringen foretrakk å unngå dette problemet, fremfor å konfrontere det. Fattigdomsorienteringen og kampen mot apartheid trakk begge tungt i denne retningen.

Avslutning

I perioden 1975-1989 foregikk det grove og omfattende brudd på sivile og politiske rettigheter i Mosambik. Myndighetenes politikk som tok sikte på å fjerne uønskede personer fra byene omfattet flere tusen mennesker som ble fjernet ved tvang og plassert i leire rundt om i landet. Flere tusen ble fengslet uten lov og dom, og satt fengslet i omskoleringsleire. Det forekom omfattende bruk av tortur, og offentlig pisking som straffemetode. Enkelte ble også henrettet uten rettergang, mistenkt for å tilhøre RENAMO.

I Mosambik ble mangelen på sivile og politiske rettigheter gjerne satt i sammenheng med borgerkrigen som herjet i landet. RENAMO fikk mye av skylden for at landet manglet sivile og politiske rettigheter. Borgerkrigen i landet kan allikevel ikke alene forklare de grove bruddene på menneskerettighetene som skjedde i regi av FRELIMO. At krigen i landet førte til store lidelser for sivilbefolkningen er tydelig, men FRELIMO benyttet seg av grusomme metoder for å straffe mennesker de trodde kunne ha en forbindelse til RENAMO.

Overgrepene som ble utført av FRELIMO omfattet også bruk av tvangsflytting til andre deler av landet. Dette kunne ikke kobles direkte til borgerkrigen, men handlet snarere om et diktators behov for politisk styring og kontroll. Menneskerettighetsbruddene i Mosambik var både grove og omfattende. Kåre Kristiansen foreslo at Norge kuttet bistanden til landet som følge av de grove bruddene på menneskerettighetene. Det ble allikevel ingen større debatt om Mosambik i Norge.

Norske myndigheter var klare over de bruddene som fant sted i Mosambik, men fjernet aldri bistanden til landet. Den sørafrikanske destabiliseringen av landet fikk mye av skylden for situasjonen som Mosambik befant seg i, og bistanden til landet økte etter hvert som krigen økte i omfang. For Norge var det nok viktig å fortsette bistanden til et land som sto i fremste linje i kampen mot apartheid. Landet fikk internasjonal sympati for ettersom Mosambik betalte en høy pris i kampen mot apartheid. Mosambik befant seg i en vanskelig situasjon, og bistandsarbeidet i landet ble meget utfordrende som følge av borgerkrigen.

Kampen mot apartheid

Apartheid is a violation of fundamental human rights. It must come to an end. The black population of South Africa and the Frontline states deserve the firm support of the world in their struggle against apartheid aggression.¹⁹⁴

Dette sitatet er hentet fra et brev som ble sendt til den sørafrikanske biskopen Desmond Tutu i 1987. Forfatteren var statsminister Gro Harlem Brundtland, og sitatet gir et godt innblikk i det norske synet på apartheid. Den norske kampen mot apartheid var en politisk markering, og internasjonalt ble Norge ansett for å være en av de store pådriverne for å avvikle apartheid. Dette var en rolle Norge delte med de andre skandinaviske landene, og som tidligere nevnt vedtok de nordiske landene et forbud mot salg av våpen til Sør-Afrika allerede i 1963. I 1976 støttet Norge et FN vedtak som ba medlemslandene om å avslutte alt økonomisk samarbeid med Pretoria. Norge var en av pådriverne for den internasjonale fordømmelsen av Sør-Afrika i FN. Sammen med de andre nordiske landene, gikk Norge langt i politiske markeringer overfor Sør-Afrika. På slutten av 1970-tallet vedtok de nordiske landene å nekte nordiske bedrifter å investere i apartheidstaten.¹⁹⁵

Urolighetene i Sør-Afrika økte på 1970-tallet da demonstrasjoner og motstanden mot det sittende regimet ble skjerpet. Myndighetene i Pretoria slo hardt ned på alle former for demonstrasjoner, og i 1976 ble hele verden sjokkert over Soweto-massakren der demonstranter ble skutt ned av politiet. I tillegg ble 18 ulike organisasjoner i Sør-Afrika, som jobbet for menneskerettigheter og demokrati, erklært som ulovlige av myndighetene. Det kom ofte til sammenstøt mellom politiet og demonstranter. Situasjonen i Sør-Afrika eskalerte, og i FN ble det avholdt flere samtaler om situasjonen i landet. I 1977 ba Sikkerhetsrådet alle land og organisasjoner om å ta i bruk alle mulige forhåndsregler for å sikre at Sør-Afrika gikk bort fra apartheid-politikken. Senere i 1977 innførte Sikkerhetsrådet en våpenembargo mot landet.¹⁹⁶ Samtidig som urolighetene økte i Sør-Afrika, eskalerte også urolighetene i frontlinjestatene. Regjeringen i Pretoria var fast bestemt på å knekke ANC militært, og dette gikk hardt utover Mosambik.

De vestlige landene, og særlig USA, var lenge svært motvillige mot å yte Mosambik bistand. Dette var på tross av at mosambikiske myndigheter tryglet verdenssamfunnet om hjelp da

¹⁹⁴ UD 25/4/187 25.11.1987 Bind IX, Brev fra Gro Harlem Brundtland til Desmond Tutu.

¹⁹⁵ Gjerdåker, 1997, s. 231

¹⁹⁶ Østbye, Eva Helene 2000. «The South African Liberation Struggle: Official Norwegian Support», I Tore Linné Eriksen: *Norway and national liberation in southern Africa*, Stockholm, s. 134-135

destabiliseringen fra Sør-Afrika samt tørke førte landet mot en humanitær katastrofe. Fredsavtalen med Sør-Afrika åpnet døren for vestlig bistand, men samtidig måtte Mosambik gå med på en rekke krav fra de vestlige landene. Mosambik måtte bli medlem av både IMF og Verdensbanken, og de to organisasjonene kom med klare krav om økonomisk omstrukturering. Før 1983 mottok Mosambik rundt 70 millioner dollar i bistand, men etter landets inntreden i Verdensbanken og IMF økte bistanden til 170 millioner i 1984. Bistanden til landet økte deretter med 33 prosent i 1986 og 64 prosent i 1987.¹⁹⁷ Dette viser tydelig at de vestlige landene, med USA i spissen, ikke ville hjelpe Mosambik før landet godtok de vestlige kravene om økonomisk omstrukturering. Dette var i sterk kontrast til de nordiske landene som hadde gitt landet bistand siden uavhengigheten. Dette hadde en sammenheng med det nordiske synet på apartheid i Sør-Afrika, og ønsket om å støtte frontlinjestatene.

Fra 1975 til 1987 ble bistanden til Mosambik motivert utfra utenrikspolitiske interesser. Sovjetunionen anså Mosambik for å være en alliert i den tredje verden. Vesten forsøkte å bruke bistanden som et instrument for å redusere den sovjetiske innflytelsen i Mosambik. For de nordiske landene ble bistanden til Mosambik, og resten av det sørlige Afrika, brukt som et instrument for å skade apartheid politikken i Sør-Afrika.¹⁹⁸ For de skandinaviske landene var nord-sør relasjonene viktige, og Norge brukte bistanden for å skade apartheid. Dette var i motsetning til USA som var primært opptatt av å hindre kommunismens spredning i Afrika.

Da Norge trakk sin bistand til Uganda i 1971-72, ble det aktuelt å finne et nytt hovedsamarbeidsland i Afrika. Valget falt på Botswana hvor Sverige og Danmark allerede hadde samarbeidsavtaler. Det var allikevel ikke bare den skandinaviske faktoren som spilte en rolle ved valget av Botswana. Landet var omringet av apartheidstater, og de skandinaviske landene ville hjelpe Botswana som befant seg i en presset situasjon. De skandinaviske landene ville først og fremst redusere Botswanas avhengighet av Sør-Afrika.¹⁹⁹ Valget av Botswana som hovedsamarbeidsland ble begrunnet med: «*Dette er et av de minst utviklede land på det afrikanske kontinentet. Et karrig strøk, som skriker etter vann, omgitt av apartheidstater på tre sider og kolonilandet Angola på den fjerde*».²⁰⁰ Denne politikken gjorde seg ikke gjeldene før på begynnelsen av 1970-tallet. For den norske konsentrasjonen av hovedsamarbeidsland i Øst-Afrika på midten av 1960-tallet kan nok ikke sies å være så opptatt av apartheid.

¹⁹⁷ Brochmann og Ofstad, 1990, s. 30

¹⁹⁸ Abrehamsson, Hans og Anders Nilsson 1995. *Mozambique the troubled transition: From socialist construction to free market capitalism*, London, s. 133

¹⁹⁹ Simensen, 2003, s. 118.

²⁰⁰ Ruud og Kjerland, 2003, s. 251

Valget av det sørlige Afrika som konsentrasjonsområde for norsk bistand, samt de store økonomiske overføringerne på 1980-tallet var imidlertid helt klart motivert av apartheidpolitikken som ble ført i Sør-Afrika.²⁰¹ For Mosambik som betalte en høy pris i kampen mot apartheid, var bistanden svært viktig. Kampen mot apartheid var helt klart en kamp for menneskerettighetene. Det skulle allikevel vise seg at de samme sivile og politiske rettighetene ble brutt i de såkalte frontlinjestatene, som mottok bistand fra hele verden i kampen mot apartheid. Norge og andre vestlige land så apartheid som et større onde, og menneskerettighetsbrudd i frontlinjestatene fikk dermed lite oppmerksomhet.

Angrepene fra Rhodesia

På 1960-tallet oppnådde de fleste afrikanske koloniene selvstyre. I 1964 ble både Nord-Rhodesia (Zambia), og Nyasaland (Malawi) selvstendige stater. I Sør-Rhodesia ble dette en vanskeligere oppgave ettersom den hvite minoriteten, som ikke oversteg mer enn fem prosent, nektet å gå med på flertallsstyre. Den hvite minoriteten ble ledet av Ian Smith, og i november 1965 erklærte han Rhodesia som en egen stat.²⁰² Erklæringen til Smith ble hevdet å være ulovlig, og den ble møtt med internasjonal fordømmelse. FN innførte en rekke sanksjoner mot det nye regimet, men sanksjonene klarte ikke å fjerne regimet i Salisbury. Enkelte land overså deler av sanksjonene, og det ble ikke enklere da Sør-Afrika og Portugal ignorerte sanksjonene åpent. De internasjonale sanksjonene bød ikke på store problemer for Rhodesia, og ettersom den tidligere kolonimakten Storbritannia nektet å intervenere militært, klarte Ian Smith å holde på makten i landet.²⁰³

Mosambik grenset til både Rhodesia og Sør-Afrika og fikk dermed en sentral plass i kampen mot apartheid. Mosambik sluttet seg til de andre frontlinjestatene etter selvstendigheten i 1975. Angola og Mosambik hadde vært viktige støttespillere for Rhodesia og Sør-Afrika som portugisiske kolonier. Etter selvstendigheten ga Mosambik støtte til både ANC og ZANU, og medlemmer fra de ulike frigjøringsbevegelsene søkte dekning i den nye staten. Dette førte til reaksjoner fra de hvite mindretallsregimene. I første omgang kom straffen fra Rhodesia, og etter 1980 kom også reaksjonene fra Sør-Afrika.

²⁰¹Tjønneland, Elling N. 1997. «Noreg og Afrika», i Thorbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbo og Svein Gjerdåker: *Norges Utenrikspolitikk*, Oslo, s. 400

²⁰² Rhodesia-navnet omfattet Sør-Rhodesia, Nord-Rhodesia og Nyasaland, men ettersom de to sistnevnte byttet navn ved selvstendigheten i 1964, var det ikke lenger noe behov for å bruke betegnelsen Sør-Rhodesia om den nye staten som ble ledet av Ian Smith.

²⁰³ Lorenz, 2000, s. 177-178

Ifølge Wolf Lorenz var det lite som tydet på at norske myndigheter var interesserte i de ulike bevegelsene i Rhodesia på 1960-tallet. Regjeringen som styrte Norge mellom 1965 og 1971, viste liten interesse for kampen mot Ian Smith og hans regime. Interessen for Rhodesia kom først og fremst fra Anders Langes Parti (ALP), og på den andre siden av det politiske spekteret kom interessen fra SV. De to partiene hadde riktignok forskjellige utgangspunkt for sin interesse. ALP hadde en viss sympati for Ian Smith, og ville derfor fjerne sanksjonene. SV ville ha en strengere politikk overfor det hvite minoritetsstyret. ALP og SV var de to eneste partiene på Stortinget som ikke satt i regjering under de 14 årene med ulovlig styre i Rhodesia. Ettersom de andre partiene i liten grad viste noen interesse for spørsmålet, ble det opp til de ansatte i Utenriksdepartementet å håndtere saken på vegne av Norge. Heller ikke i Utenriksdepartementet var det særlig interesse for det som skjedde i Rhodesia.²⁰⁴ Ettersom det var liten interesse blandt ledelsen i Utenriksdepartementet, og norske politikere, ble politikken overfor Rhodesia utformet på tjenestemannsnivå i Utenriksdepartementet.

Den norske politikken overfor Rhodesia ble allikevel endret på begynnelsen av 1970-tallet, da Norge lente seg mot venstresiden, og det oppsto en større interesse for Nord og Sør-relasjoner.²⁰⁵ Dette ble som tidligere nevnt markert med støtte til de ulike frigjøringsbevegelsene i det sørlige Afrika, og i Rhodesia mottok bevegelser slik støtte fra 1974.

I mars 1976 sluttet Mosambik seg til de internasjonale FN-sanksjonene mot Rhodesia, på tross av de store økonomiske belastningene dette medførte. Rhodesia var avhengig av å eksportere sine varer gjennom de mosambikiske havnene, og da grensen mellom de to landene ble stengt, bidro dette utvilsomt til at det rhodesiske styret ble tvunget i kne. Det fikk også store økonomiske konsekvenser for Mosambik ettersom 2/3 av Rhodesias utenrikseksport hadde gått gjennom havnene i Beira og Maputo. Dette førte til tap av flere tusen arbeidsplasser i Mosambik. Det gikk særlig hardt ut over Beira, som hadde blitt bygget ut for å tjene nettopp rhodesisk eksport. Ettersom Mosambik fulgte opp FN-sanksjonene ble det gitt økonomisk kompensasjon fra verdenssamfunnet. Støtten som Mosambik mottok var allikevel liten i forhold til de store tapene landet ble utsatt for.²⁰⁶

Norge lovte også å hjelpe Mosambik, og lovet å etterfølge oppfordringen fra FN om å bistå de landene som trengte økonomisk bistand for å etterleve sanksjonene mot Rhodesia. Under

²⁰⁴ Lorenz, 2000, s. 178 og 179

²⁰⁵ Lorenz, 2000, s. 181 og 182

²⁰⁶ Stokke, Olav 1983. *Mosambik: utvikling og frigjøring i Sør-Afrikas slagskygge*, Oslo, s. 44

spørretimen i Stortinget 17. mars 1976 kunne utenriksminister Knut Frydenlund fortelle at Norge hadde gitt 10 millioner NOK i ekstraordinær bistand til Zambia i 1973, da landet stengte sin grense mot Rhodesia. Han mente videre at slik ekstraordinær bistand også ville bli gitt til Mosambik når de stengte sin grense. Av FN ble det anslått at Mosambik ville trenge mellom 350-400 millioner dollar, som tilsvarte NOK to milliarder. Utenriksministeren foreslo derfor en ekstraordinær bistand på NOK 15 millioner til Mosambik for 1976.²⁰⁷ På tross av de store bevilgningene fra verdenssamfunnet led Mosambik økonomisk etter beslutningen om å stenge grensen mot Rhodesia.

Ved siden av de økonomiske tapene kom også militære angrep fra Rhodesia. Mosambik økte sin støtte til ZANU etter 1976, og som svar på dette gjennomførte regimet til Ian Smith militære angrep på Mosambik. Flyktningleirer, matvarelagre og transportveier ble utsatt for kraftig bombing av rhodesiske kampfly, og over 2000 mosambikere ble drept i bombingene. Angrepene var ment som en maktdemonstrasjon, og varte frem til 1979. Bombingen førte til at Mosambik måtte benytte de få økonomiske midlene de hadde til å hjelpe flyktninger, samt å bygge opp forsvaret i landet.²⁰⁸

I 1980 ble det gjennomført demokratiske valg i Rhodesia, og Robert Mugabe ble den nye presidenten. Mindretallsstyret var dermed kastet og landet skiftet navn til Zimbabwe. Den fredelige overgangen til demokrati ga Zimbabwe positive omtaler og generøse økonomiske bidrag fra den vestlige verden. Den fredelige overgangen sendte dessuten en melding til Sør-Afrika om at demokratiske valg kunne føre til fred og stabilitet. Zimbabwe ble en viktig støttespiller for USA og Storbritannia, og det var få som kritiserte Mugabe for hans fremferd i Matabeleland hvor flere tusen ble drept av presidentens sikkerhetsstyrker. ZANU-PF ble ansett for å være en motpart til det mer marxistiske ANC, noe som falt i god jord hos amerikanske myndigheter. Dessuten nektet Mugabe Sovjetunionen å åpne en ambassade i Harare. Hovedårsaken til den store støtten Zimbabwe mottok på denne tiden var allikevel motivert av politikken som ble ført av nabolandet Sør-Afrika. På 1980-tallet fikk Sør-Afrikas destabiliseringspolitikk mer oppmerksomhet og fordømmelse enn det fredelige og

²⁰⁷ St. prp. nr. 191, 1975-76 s. 1

²⁰⁸ Stokke, 1983, s. 44

tilsynelatende stabile Zimbabwe.²⁰⁹ På tross av Mugabes menneskerettighetsbrudd, ble det nye Zimbabwe tatt imot med åpne armer i vesten.

Kampen mot apartheid i Sør-Afrika

I 1980 opphørte angrepene fra Rhodesia da det hvite mindretallsregimet måtte gi fra seg makten til Robert Mugabe. Problemene var allikevel ikke over for Mosambik ettersom Sør-Afrika tok over kampen mot FRELIMO, og fortsatte en destabilisering overfor Mosambik. Sør-Afrikas motiver for å destabilisere Mosambik var både politiske og ideologiske. Regimet i Pretoria ville at Mosambik skulle kutte all støtte til ANC, avslutte sin kritikk mot Sør-Afrika internasjonalt, samt å kutte båndene med de kommunistiske landene. I tillegg forsøkte Sør-Afrika å gjøre frontlinjestatene mer avhengig av sørafrikanske havner ved å ødelegge havnene i Mosambik. Dermed måtte frontlinjestatene benytte seg av de dyrere havnene i Sør-Afrika, og dermed ville de også måtte dempe kritikken av regimet i Pretoria.²¹⁰ Det var ikke bare Sør-Afrika som hadde interesser i Mosambik. På tross av at Sør-Afrika gjerne fikk mye av ansvaret for RENAMOs terrorhandlinger i Mosambik, fikk bevegelsen også betydelig økonomisk støtte fra private aktører i Portugal, USA og Vest-Tyskland.²¹¹ Dette var som regel private anti-kommunistiske grupperinger som ville hindre kommunismens spredning i Afrika.

Den sørafrikanske aggresjonen var allikevel mildere i Mosambik enn i Angola. Her forsøkte Sør-Afrika å styrte den sittende regjeringen i MPLA, med støtte til opprørsbevegelsen UNITA. I Mosambik fikk RENAMO økonomisk støtte til sin destabilisering, men regimet i Pretoria ville ikke erstatte FRELIMO med den voldsomme opprørsbevegelsen. Årsaken til dette var at de ikke stolte på at RENAMO kunne styre Mosambik. Målet med destabiliseringen ble derfor å tvinge regjeringen i Mosambik til å bli en lydig nabostat ved å støtte RENAMOs herjinger. På grunn av økonomiske problemer og den væpnede konflikten i landet, ble Mosambik tvunget til å signere Nkomati-avtalen i 1984. Denne avtalen mellom Sør-Afrika og Mosambik slo fast at de to landene avstå fra å gi støtte til opprørsbevegelser. Mosambik forpliktet seg dermed til å avslutte støtten til ANC. Sør-Afrika på sin side

²⁰⁹ Britz, Annemie og Josephat Tshuma 2013. «Heroes fall, oppressors rise: Democratic decay and authoritarianism in Zimbabwe» i de Jager, Nicola og Pierre du Toit (red.) 2013. *Friend or foe? Dominant party systems in Southern Africa*, 2013, s. 175

²¹⁰ Chingono, Mark 1996. *The State, Violence and Development: the political economy of war in Mozambique*. s. 31 og 32.

²¹¹ Abrehamsson og Nilsson, 1995. s. 63

forpliktet seg til å avslutte all støtte til RENAMO.²¹² Sør-Afrika brøt allikevel denne avtalen, og RENAMO mottok økonomisk og militær bistand frem til 1990.

Myndighetene i Tanzania, som var et av Norges viktigste hovedsamarbeidsland i Afrika, var skeptiske til avtalen mellom Mosambik og Sør-Afrika. Under et møte 17. mars 1984 mellom Tanzanias utenriksminister Salim A. Salim, og de nordiske ambassadørene til landet, uttrykte Salim forståelse for at Mosambik hadde signert avtalen om fred med Sør-Afrika. Med felles grense og økonomisk avhengighet var det tydelig at Mosambik sto overfor større problemer enn de fleste frontlinjestatene. Salim håpet at denne avhengigheten kunne reduseres ved hjelp av omfattende internasjonal bistand. På tross av at Tanzania forsto Mosambiks behov for fred med Sør-Afrika, uttrykte utenriksministeren allikevel bekymring for at Sør-Afrika nå fikk for stor innflytelse overfor Mosambik, og at dette ville føre til store problemer for ANC. Salim mente at det var viktig at presset utenfra ble opprettholdt for å svekke apartheid. Han mente at det var på høy tid at det internasjonale samfunnet kom på banen med bistand som virkelig kunne hjelpe landet. Salim fortalte ambassadørene at det fantes en viss bitterhet i Maputo, ettersom bistanden som ble gitt til Mosambik var liten i forhold til de lidelsene landet ble utsatt for av Sør-Afrika.²¹³ Tanzania oppfordret altså Norge og de andre nordiske landene om å øke bistanden til Mosambik for å hjelpe landet mot den sørafrikanske aggresjonen. I tillegg er det tydelig at Salim forsøkte å advare de nordiske landene om at Mosambik kunne bli avhengig av Sør-Afrika. Tanzania var et viktig samarbeidsland for Norge, og det er mulig at de tok denne henvendelsen svært alvorlig. Norge, og de andre nordiske landene, ønsket ikke at Mosambik skulle bli avhengig av Sør-Afrika, noe som også ble indikert ved opprettelsen av SADCC, og den betydelige økonomiske støtte som ble gitt av de nordiske landene.

To dager etter møtet med Salim, hadde Tanzanias president Julius Nyerere et møte med den norske ambassaden i landet. Under møtet rettet Nyerere en sterk oppfordring til industrilandene om å komme Mosambik til unnsetning. Han mente at landets viktige kamp mot apartheid som hadde alle nasjoners støtte, burde kunne vente seg en finansiell støtte som gjorde landet i stand til å redusere den økonomiske avhengigheten av Sør-Afrika. Han pekte på Norge som et av de landene som ga mer enn bare verbal støtte, og bemerket at det var nettopp slik støtte som ville kunne berge Mosambik.²¹⁴ Både den økonomiske bistanden, og

²¹² Chabal, 2002, s. 84 og 85

²¹³ UD 25/4/187 20.3.1984 Bind VI, *Samtale med utenriksminister Salim*, Rapport fra den norske ambassaden i Dar es Salaam til Utenriksdepartementet.

²¹⁴ UD 25/4/187 2.4.1984 Bind VI, *Mozambique og Sør-Afrika- uttalelser av president Nyerere*, Rapport av Ola Dørum for den norske ambassaden i Dar es Salaam, sendt til Utenriksdepartementet.

den internasjonale fordømmelsen av Sør-Afrika, bidro til at Norge ble en viktig støttespiller for Mosambik.

Mosambik hadde ikke noe annet valg enn å akseptere avtalen med Sør-Afrika. Samtidig forsøkte Mosambik å få mer økonomisk bistand fra de vestlige landene, noe de også fikk gjennomført. Landene som hadde støttet FRELIMO under uavhengighetskrigen forble lojale givere. Dessuten klarte Mosambik å få nye venner i Vesten på slutten av 1970-tallet. Presidenten i landet, Samora Machel, spilte en viktig rolle under fredsavtalen i Rhodesia i 1979, og han fikk mye av æren for at Robert Mugabe underskrev avtalen. For å vise sin takknemlighet, bidro Storbritannia med økonomisk bistand. Det fantes partier og organisasjoner i Vesten som støttet RENAMO også, men organisasjonen vant aldri legitimitet i vestlige regjeringer. Dette sørget for at RENAMO ikke fikk økonomisk støtte fra vestlige land.²¹⁵ Som tidligere nevnt kom også USA inn med økonomisk støtte etter fredsavtalen, og flere vestlige land fulgte etter.

I sine anstrengelser å vinne krigen mot RENAMO, søkte Machel støtte i sine naboland, Tanzania, og Zimbabwe. Han forsøkte å få lederne i disse to landene til å legge press på presidenten i Malawi for å stenge treningsleiren til RENAMO i landet. På vei hjem fra et slikt møte i Lusaka, forvillet flyet til Machel seg inn i sørafrikansk luftrom, og styrtet i et fjell uten noen overlevende. Mistankene om hvem som var ansvarlige for Machels død rettet seg fort mot regjeringen i Sør-Afrika. Attentatet mislyktes i å skape en politisk krise i Mosambik. Den nye presidenten, Joaquim Chissano, fortsatte politikken som ble ført under Machel.²¹⁶

Norske reaksjoner

Kampen mot apartheid ble intensivert på 1980-tallet og engasjerte store deler av befolkningen i Norge. Mange organisasjoner i Norge deltok aktivt i denne kampen, og Kirken og Fellesrådet for det sørlige Afrika utpekte seg som særlig betydningsfulle. Gjennom kampanjer og demonstrasjoner klarte de å sette søkelyset på det som skjedde i Sør-Afrika, og de fikk en bred oppslutning i befolkningen. Den brutale fremferden til det sørafrikanske politiet under Soweto-opprøret i 1976 fikk stor oppmerksomhet i Norge, og bidro til større internasjonal oppmerksomhet om det som foregikk i Sør-Afrika.²¹⁷ Ettersom apartheid fikk en stor oppslutning blant befolkningen i Norge, ble den også en viktig sak for norske politikere.

²¹⁵ Chabal, 2002, s. 76 og 77

²¹⁶ Newitt, 2002, s. 216

²¹⁷ Ruud og Kjerland, 2003, s. 246-247

Norges engasjement for å hjelpe frontlinjestatene, og da spesielt Mosambik, i deres kamp mot apartheid ble tydelig understreket av Gro Harlem Brundtland i hennes brev til erkebiskop Desmond Tutu i 1987:

My government recognizes its responsibility to assist the Frontline States and will strengthen the economic cooperation between Norway and the countries of southern Africa. We are also prepared to increase our assistance in the event of further South African reprisals against these countries. For 1988 my Government has proposed that 170 million Norwegian kroner be spent in cooperation with SADCC, in addition to about 850 million Norwegian kroner for bilateral assistance to the countries of the region, of which about 240 million Norwegian kroner is earmarked for Mozambique.²¹⁸

Det norske engasjementet i Sør-Afrika skapte allikevel problemer for Norge. I Sør-Afrika var både økonomien og den sørafrikanske krigsmaskinen totalt avhengig av råoljeleveranser for at apartheidstaten skulle overleve. For ANC og andre organisasjoner som arbeidet mot apartheid, ble oljeboikott av Sør-Afrika ansett for å være et viktig virkemiddel for å knekke regimet.²¹⁹ Spørsmålet om oljefrakt til Sør-Afrika ble gjenstand for debatt, og på tross av det norske bidraget i kampen mot apartheid ble det transportert råolje til apartheidstaten med norske skip. Debatten som foregikk i Norge viste at det fantes forskjellige interesser å ta hensyn til. Norske myndigheter hadde en forståelse med norske rederier om å ikke eksportere olje fra Nordsjøen til Sør-Afrika. Denne forståelsen stoppet ikke norske rederier i å frakte andre lands olje til Sør-Afrika. Norge var en av den største befrakterne av olje til apartheidregimet. Dette sto i sterk kontrast til den internasjonale fordømmelsen av regimet som ble uttrykt av norske myndigheter, samt det store engasjementet som Norge viste i kampen mot apartheid i frontlinjestatene. I 1984 ble det slått fast at norskeide skip transporterte en tredjedel av oljen til Sør-Afrika, og handelen med landet økte rundt den samme tiden.²²⁰

På tross av at oljeboikott ble sett på som et viktig middel for å tvinge Pretoria i kne, nektet Norge å innføre ensidig boikott av oljefrakten til Sør-Afrika. Norge måtte verne om sine egne interesser, og det gjaldt ikke bare eksporten av råolje. For selv om Norge innførte

²¹⁸ UD 25/4/187 25.11.1987 Bind IX, Brev fra Gro Harlem Brundtland til Desmond Tutu.

²¹⁹ Eriksen, Tore Linnè og Anita Krokan Kristensen 2000. «Fueling the apartheid War Machine: a case study of shipowners, sanctions and solidarity movements», i Tore Linnè Eriksen: *Norway and national liberation in southern Africa*, Stockholm, s. 193

²²⁰ Ruud og Kjerland, 2003, s. 248

handelsrestriksjoner på enkelte varer fra Sør-Afrika, så økte importen av sørafrikanske varer på 1980-tallet. Det samme gjorde eksporten av norske varer til landet. Norge innførte i 1986, en full boikott av sørafrikanske varer, men det ble allikevel gjort unntak for enkelte varer som hadde betydning for den norske aluminiumsindustrien.²²¹ Samtidig som Norge førte en aktiv politikk overfor Sør-Afrika, ble det i enkelte situasjoner gitt unntak. Norge og de andre nordiske landene sto i første rekke av land som kjempet mot apartheid, men Svein Gjerdåker hevder at når norske interesser kom i konflikt med menneskerettigheter, slik de gjorde i Sør-Afrika, «så vant økonomi fremfor moral».²²²

Norske myndigheter måtte imidlertid ta en rekke hensyn når det gjaldt en boikott av regimet i Pretoria. Det fantes næringsinteresser som Norge måtte ta hensyn til. Blant annet fantes det norske bedrifter som var avhengige av å kunne importere manganmalm og nikkelmalm fra Sør-Afrika, og samtidig var det viktig for norske skip å kunne benytte seg av sørafrikanske havner for bunkring og service. Det var ytterligere problematisk for regjeringen at Norge kunne miste 2000-3000 arbeidsplasser ved en eventuell boikott. Dermed måtte Norge konsentrere seg om å støtte de internasjonale sanksjonene, og ikke føre en egen kampanje mot Pretoria. Dersom Norge alene skulle innføre sanksjoner mot Sør-Afrika, ville dette fått større konsekvenser for Norge. Dette ble tydelig forklart av finansminister Per Kleppe som hevdet at en ensidig norsk aksjon «ville være et myggstikk overfor Sør-Afrika».²²³ Kritikerne hevdet at Norge ikke gikk langt nok med økonomiske sanksjoner overfor Sør-Afrika. Norske myndigheter måtte allikevel ta hensyn til at en ensidig boikott av Sør-Afrika antageligvis ville skade Norge mer enn apartheidstaten. Når det gjaldt de norske skipene som transporterte råolje til Sør-Afrika, var det klart at andre internasjonale rederier sto klare til å ta over transporten av oljen. En boikott ville føre til tap av norske arbeidsplasser, og dette måtte norske myndigheter ta hensyn til.

Det fantes også kritikere på den andre siden som var kritisk til at Norge skulle gå i spissen når det gjaldt å kritisere Sør-Afrika og andre regimer rundt om i verden. Ettersom den norske politikken overfor Sør-Afrika ikke hadde støtte hos stormaktene, ville det norske initiativet kun være en dråpe i havet, som senere også ville skade norske handelsinteresser.²²⁴ Dermed fantes det også kritiske stemmer som ikke ville at Norge skulle føre en aktiv politikk overfor Sør-Afrika, ettersom det senere kunne skade norske interesser. Som et lite land i det nordlige

²²¹ Gjerdåker, 1997, s. 233

²²² Gjerdåker, 1997, s. 233

²²³ Tamnes, 1997, s. 367

²²⁴ Riste, 2001, s. 263

Europa, kunne ikke Norge alene få apartheid-regimet til å falle, og konsekvensene av slike aksjoner kunne dermed føre til større konsekvenser for Norge, enn for Sør-Afrika.

Et politisk parti som var skeptisk til det norske engasjementet i det sørlige Afrika var FrP.

Under spørretimen i Stortinget 27. mars 1985 ville representanten Jens Marcussen gjerne vite hva Norge gjorde for at politiske fanger skulle løslates i sine hovedsamarbeidsland.

Bakgrunnen for spørsmålet var at de nordiske landene hadde oppfordret Sør-Afrika til å løslate alle de politiske fangene som satt fengslet i landet. Utenriksminister Svenn Stray svarte at brudd på menneskerettighetene skulle bedømmes likt uansett hvor i verden de måtte forekomme. I sitt oppfølgingsspørsmål rettet Marcussen oppmerksomhet på at det var vanskelig å forstå hvordan Norge kunne gi bistand til land som begikk brudd på politiske og sivile rettigheter, samtidig som man valgte å fordømme og boikotte andre land. Marcussen spurte deretter om det var vanskeligere for utenriksministeren å kritisere venstreorienterte regimer, enn regimer med en annen politisk orientering. Stray svarte at det nok kunne oppfattes slik at enkelte land ble kritisert mindre enn andre. Han mente videre at Norge førte en lik politikk overfor alle sine hovedsamarbeidsland, men hevdet at noen reaksjoner var gjort kjent offentlig, mens andre ikke var det. Samtidig mente Stray at det var komisk at noen kunne mistenke ham for å overse overgrep i venstreorienterte regimer, for så å være mer kritisk overfor høyreorienterte, med tanke på hans politiske tilhørighet.²²⁵

Spørsmålet som ble reist av Marcussen er allikevel relevant med tanke på menneskerettighetssituasjonen i de norske hovedsamarbeidslandene. Som vi har sett foregikk det grove brudd på menneskerettighetene i alle frontlinjestatene, med unntak av Botswana. Det kan være vanskelig å forstå hvordan Norge kunne være en sterk forkjemper for menneskerettighetene i Sør-Afrika samtidig som de overså grove brudd på menneskerettighetene i sine hovedsamarbeidsland. Det er allikevel viktig å nevne at apartheid-systemet i Sør-Afrika var rasistisk motivert, og undertrykkelsen som foregikk der kom i en annen kategori enn undertrykkelsen som foregikk i andre land. Dermed fikk denne undertrykkelsen mer oppmerksomhet enn bruddene på menneskerettighetene i frontlinjestatene.

På et tidlig tidspunkt på 1970-tallet viste meningsmålinger at oppslutningen til å gi støtte til de ulike frigjøringsbevegelsene var lav. Dette endret seg i løpet av 70-tallet. Under en

²²⁵ Stortingsforhandlinger: Sp.spm. fra Jens Marcussen om at de Nordiske land har anmodet Sør-Afrika om å frigi politiske fanger og hvilke tiltak Norge har gjort overfor hovedsamarbeidsland som bryter menneskerettighetene. S.tid. 2987-2989 27.03.85

spørreundersøkelse i 1974, mente kun en tredjedel av de spurte at Norge skulle støtte frigjøringsbevegelser i det sørlige Afrika. I 1977 hadde holdningen blitt en annen, og halvparten av de spurte mente da at slik bistand var greit.²²⁶ Den økte støtten i den norske befolkningen til frigjøringsbevegelsene kan settes i sammenheng med det som skjedde i Sør-Afrika, og resten av verden. Spesielt etter Soweto-massakren fikk kampen mot apartheid stor tilslutning rundt om i verden. Internasjonale media klarte å sette søkelys på undertrykkelsen, og Nelson Mandela ble verdenskjent. I Norge økte støtten i kampen mot apartheid utover 1980-tallet, og etter hvert var det kun marginale grupper som sto utenfor.²²⁷ Dermed var kampen mot apartheid en viktig kampsak som engasjerte en stor del av befolkningen, også i Norge. Da ble det også en viktig sak for norske politikere, som ikke hadde muligheter til å overse det som skjedde i Sør-Afrika.

Det må allikevel understrekes at sanksjonene mot Sør-Afrika også ble drevet frem med motstand fra norske myndigheter. For selv om myndighetene i Norge ville fjerne regimet i Sør-Afrika, så ville de ulike antiapartheid-bevegelsene gjerne at Norge skulle føre en mer radikal politikk enn det myndighetene mente de hadde mulighet til, og dermed ble ikke de norske aksjonene mot Pretoria av stor betydning. For norske myndigheter var det viktig å ta hensyn til at norske økonomiske interesser kunne bli skadelidende, og dermed var regjeringen forsiktig med å innføre ensidige tiltak mot Sør-Afrika.²²⁸ Selv om den norske opinionen lyktes i å sette søkelyset på det som skjedde i Sør-Afrika, ønsket Norge å være forsiktige med å innføre sanksjoner ettersom dette ville true norske handelsinteresser. Norske myndigheter måtte allikevel utforme en politikk overfor Sør-Afrika som tok hensyn til de store protestene hjemme i Norge.

Avslutning

Det norske engasjementet mot apartheid fikk mange lovord internasjonalt. Den norske kampen mot apartheid ble gitt i form av økonomisk bistand til frontlinjestatene. Etter uavhengigheten 1975, stengte Mosambik grensen mot Rhodesia. Dette førte til store økonomiske tap for den unge staten. Norge og andre vestlige land bidro med bistand til Mosambik. Ved siden av de økonomiske tapene kom det også direkte angrep fra Rhodesia i et forsøk på å destabilisere Mosambik, og RENAMO fikk økonomisk og militær støtte fra regimet i Salisbury.

²²⁶ Ruud og Kjerland, 2003, s. 250

²²⁷ Ruud og Kjerland, 2003, s. 250

²²⁸ Tjønneland, 1997, s. 401

Da Zimbabwe ble selvstendig i 1980, tok Sør-Afrika kontrollen over RENAMO. Mosambik lyktes i å spille apartheid-kortet for alt det var verdt, og mottok store mengder økonomisk bistand. Landet betalte da også en høy pris for kampen mot apartheid. Samtidig som situasjonen i Mosambik var vanskelig, var det enkelte som stilte spørsmålstegn ved menneskerettighetsbrudd i frontlinjestatene. Det var spesielt Frp som var skeptisk til den norske regjeringens innsats i kampen mot apartheid, samtidig som det forekom grove brudd på menneskerettighetene i frontlinjestatene. Kampen mot apartheid var en kamp for menneskerettighetene, men samtidig forekom det brudd på sivile og politiske rettigheter i de landene som mottok bistand for å stå imot presset fra Sør-Afrika. Det rasistiske regimet i Pretoria fikk mer oppmerksomhet av norske myndigheter, enn det andre regimer rund om i verden gjorde for sine brudd på menneskerettighetene. Dette hadde en sammenheng med at rasistiske regimer som bevisst diskriminerte deler av befolkningen på grunn av hudfarge, falt under en annen kategori enn det andre brutale regimer gjorde.

Det norske engasjementet mot apartheid økte på 1970-tallet, og særlig etter Soweto-opprøret i 1976. Etter hvert var det kun få og marginale grupper som ikke støttet opp om kampen mot apartheid. Dermed ble det også viktigere for norske myndigheter å fordømme regimet i Pretoria. Spørsmålet om oljeboikott ble allikevel en vanskelig sak for norske myndigheter. Arbeidsplasser kunne gå tapt, og andre rederier sto klare til å ta over transporten til Sør-Afrika dersom norske skip ble nektet å frakte råolje til regimet. Det var liten tvil om hvor norske myndigheter sto i kampen mot rasistregimet, men slik norske regjeringer så det, ville norske sanksjoner ramme Norge hardere enn Sør-Afrika.

Konklusjon

Menneskerettigheter fikk en viktigere plass i den norske politikken på slutten av 1970-tallet, med en egen stortingsmelding i 1977. Norsk kritikk av menneskerettighetsbrudd i andre land var som regel rettet mot egne allierte, og på 1950- og 1960-tallet fikk Frankrike og Portugal kritikk av Norge for kolonipolitikken de førte. Etter kuppet i 1967, ble den nye juntaen i Hellas kritisert av norske myndigheter. Sammen med Sverige og Danmark reiste Norge en klagesak for å få Hellas suspendert fra Europarådet. Norge ville allikevel ikke forsøke å få Hellas suspendert fra NATO-samarbeidet. Den norske kritikken av brudd på menneskerettigheter begrenset seg til få land. Norske myndigheter ville nødig ta opp menneskerettighetsspørsmål med Sovjetunionen, og dette kom godt til syne under KSSE-forhandlingene hvor Norge valgte «stille diplomati» i frykt for å irritere russerne. Norge kritiserte allikevel enkelte andre land, og norske myndigheter kritiserte Nigeria i 1967 for brudd på menneskerettighetene under Biafra-krigen. Også Chile, Tsjekkoslovakia og Argentina var gjenstand for norsk kritikk for mangel på sivile og politiske rettigheter.

Avkoloniseringen i Afrika på begynnelsen av 1960-tallet førte til at Norge valgte å gi bistand til afrikanske land. Norge valgte å fokusere på de engelskspråklige landene, og Kenya, Tanzania, Zambia og Uganda ble valgt som nye mottakere av norsk bistand. Stortingsmelding nr. 36 fra 1984 tok opp forholdet mellom bistand og menneskerettigheter, og slo fast at grove og vedvarende brudd på menneskerettighetene ville føre til at samarbeidet ble tatt opp til vurdering. På tross av grove brudd på sivile og politiske rettigheter i samarbeidslandene, var det ingen tilfeller hvor Norge avviklet bistanden. I de tilfellene hvor bistanden ble avviklet, skjedde dette av andre årsaker enn brudd på menneskerettighetene. Det fantes allikevel ett tilfelle hvor bistanden ble holdt tilbake. I Sri Lanka ble bistanden brukt som et pressmiddel for å få myndighetene til å stanse overgrepene mot tamilene. Bistanden ble allikevel ikke stanset da situasjonen ble forverret.

For norske myndigheter var det vanskelig å skulle avvikle bistand til nylig avkoloniserte land som mange nordmenn følte sympati med. I tillegg fantes det politiske partier i Norge som var veldig sterkt engasjert i bistand til Afrika. Samtidig var det en beskjeden interesse blant norske politikere for å følge opp menneskerettighetsbrudd i den tredje verden. Dermed ble dette punktet overlatt til de ansatte i utenrikstjenesten. Den viktigste årsaken til at bistanden ikke ble avviklet var frykten for at nøden ville bli størst for de menneskene som trengte den mest. Formålet med bistanden var den skulle skape vekst og endring i mottakerlandene, samtidig som den skulle hjelpe de fattigste. Dersom man avviklet bistanden ville det bli

vanskeligere å hjelpe den delen av befolkningen som befant seg i størst nød. Stans i bistand ville derfor virke mot sin hensikt. Menneskerettighetene skulle fremmes gjennom dialog, og ikke gjennom straffetiltak som avvikling av bistand. Dette var et grunnleggende prinsipp som ble delt av både venstre- og høyresiden på Stortinget, men her var Frp unntaket. Frp var motstandere av bistand, og tok ofte til orde for at bistanden til enkelte land skulle avvikles. De andre partiene reiste allikevel kritikk mot regimer som begikk brudd på menneskerettighetene mens de satt i opposisjon, og tok til orde for at bistanden måtte avvikles til enkelte land. Den politiske fargen spilte inn, og venstresiden kritiserte menneskerettighetsbrudd i høyreorienterte regimer, samtidig som høyresiden kritiserte de samme bruddene i venstreorienterte regimer. En sittende regjering tok aldri beslutningen om å avvikle bistanden til et mottakerland som ikke respekterte menneskerettighetene.

Bistand var en viktig utenrikspolitisk oppgave for Norge, å fremme menneskerettigheter i andre land var ikke en like viktig oppgave, med mindre det ble helt nødvendig av indrepolitiske årsaker. Med bistand til et utviklingsland kan man tenkes å kunne oppnå utvikling for dette landet. Dersom man skulle utøve press mot myndighetene i et annet land for at regjeringen i dette landet skulle respektere menneskerettigheter, ville dette kunne føre til konflikt med myndighetene i dette landet, og ikke til samarbeid. Dermed havner bistand og menneskerettigheter, som utenrikspolitiske oppgaver, i konflikt med hverandre. Her kommer også verdensanskuelsen inn, for av politikerne, og de ansatte i utenrikstjenesten, ble det viktig å ta hensyn til andre politiske interesser enn menneskerettighetene. Mangelen på dokumentasjon i Utenriksdepartementet når det gjelder kritiske samtaler med regjeringen i mottakerlandet, vitner om at dette i liten grad ble diskutert mellom norske diplomater, og mosambikiske myndigheter. Det som kommer frem i kildene er at Norge må hjelpe Mosambik i kampen mot apartheid, samt å hjelpe landet med utvikling. Menneskerettighetene er derfor ingen prioritet blant de norske utsendingene.

I tilfellet Sri Lanka ble for så vidt bistanden lagt om som følge av myndighetenes menneskerettighetspolitikk. Allikevel kan det være verdt å legge merke til at Sri Lanka ikke hadde noen stor betydning i den kalde krigen. Lignende politikk ble ikke ført overfor Pakistan, hvor bruddene på sivile og politiske rettigheter var like grove som tilfellet på Sri Lanka. Norge hadde en tendens til å hevde at bistandspolitikken hadde som hovedformål å bekjempe fattigdom. Dermed ga Norge bistand til en rekke land som befant seg på den andre siden under Den kalde krigen. Dette førte til irritasjon fra både alliansepartnere og høyresiden i norsk politikk. Både bistanden til Cuba og Vietnam ble kontroversielle tilfeller hvor USA

protesterte. Når det gjaldt bistanden til det marxistiske regimet i Mosambik, var det helt andre politiske hensyn å ta enn den kalde krigen. Det sørlige Afrika var også viktig for aktørene under den kalde krigen, men for Norge var kampen mot apartheid viktigere.

Norge forholdt seg avventende i forhold til spørsmål om avkoloniseringen og avviklingen av apartheid i Rhodesia og Sør-Afrika den første tiden etter den andre verdenskrig. De portugisiske kolonikrigene på 1960-tallet førte etter hvert til en økt interesse blant den norske opinionen. Fra 1969 ga Norge økonomisk bistand til FRELIMO, samtidig som Norge fordømte Portugals kolonipolitikk. Da Portugal trakk seg ut av Mosambik i 1975, tok FRELIMO over makten i landet, og Norge fortsatte bistanden til landet. Mosambik ble ett norsk hovedsamarbeidsland i 1977, det samme året som den norske regjeringen la frem sin stortingsmelding om menneskerettigheter. FRELIMO sørget for at landet forble en ettpartistat, og opposisjonen i landet ble kneblet. Politikken som ble ført av FRELIMO bidro til at mange mosambikere falt utenfor det nye samfunnet, og misnøyen med de nye makthaverne ble stor. Dermed kunne myndighetene i Rhodesia opprette terrororganisasjonen RENAMO.

Avkoloniseringen av Angola og Mosambik bekymret både Rhodesia og Sør-Afrika, ettersom de nylig uavhengige statene kunne brukes som et fristed av frigjøringsbevegelser som kjempet mot regimene i Salisbury og Pretoria. Mosambik valgte å følge FNs oppfordring om å boikotte all handel med Rhodesia, og stengte dermed grensen mellom de to landene. Ettersom Rhodesia ikke var i stand til å angripe eller okkupere Mosambik, satset det rhodesiske militæret på å destabilisere landet ved hjelp av terrororganisasjonen RENAMO.

Terrorbevegelsen innledet en væpnet kamp mot FRELIMO, saboterte infrastruktur og terroriserte sivilbefolkningen. Borgerkrigen førte til store lidelser i Mosambik, og det ble begått grove menneskerettighetsbrudd på begge sider. Ettersom RENAMO ble støttet av regimet i Rhodesia, og senere også av Sør-Afrika, oppnådde Mosambik internasjonal sympati. Menneskerettighetsbruddene som ble begått av FRELIMO, ble satt i sammenheng med borgerkrigen, og Norge fordømte RENAMOs terrorhandlinger. Dette hadde også en viss sammenheng med at RENAMO gikk til angrep på ulike bistandsprosjekter i Mosambik. RENAMO hadde ingen politisk ideologi, og for utenforstående ble organisasjonen ansett for å være utelukkende et instrument for å destabilisere landet. Ettersom medlemmer av RENAMO gjorde seg skyldige i grove overgrep mot sivilbefolkningen, ble den norske kritikken rettet mot RENAMO, og ikke mot regjeringen i Mosambik.

Dette betydde allikevel ikke at det bare var RENAMO som gjorde seg skyldig i menneskerettighetsbrudd. FRELIMO brukte hardhendte metoder mot de som ble mistenkte for å tilhøre terrororganisasjonen. Utenriksdepartementet ble holdt informert om menneskerettighetsbruddene i Mosambik av konsulatet i Maputo. Enkelte av rapportene som ble sendt inn til Utenriksdepartementet, fremhevet at det var borgerkrigen i landet som gjorde at Mosambik manglet elementære menneskerettigheter. Dette kan allikevel ikke alene forklare de grove menneskerettighetsbruddene som ble begått av regjeringen i Mosambik.

Myndighetene begikk også brudd på menneskerettighetene ved å tvangsflytte deler av befolkningen til landsbygda. Dette var på ingen måte en konsekvens av borgerkrigen, men en del av regjeringens politikk for å fjerne «uønskede elementer» fra byene. Også den katolske kirken ble utsatt for overgrep av myndighetene, og prestene i landet avdekket grove brudd på menneskerettighetene. Mangelen på ytringsfrihet, trosfrihet og forsamlingsfrihet, var heller ikke konsekvenser av borgerkrigen, men manglet allerede etter uavhengigheten i 1975.

Innføringen av piskestraffen rammet ikke bare de som samarbeidet med RENAMO, men ble også brukt som straffemetode overfor mennesker som begikk mindre forbrytelser. Det ble aldri satt i verk noen straffetiltak mot Mosambik fra norske styresmakter. Jeg har ikke funnet noe i Utenriksdepartementets arkiv som tyder på at menneskerettigheter var gjenstand for samtaler mellom norske og mosambikiske styresmakter. Menneskerettighetene i Mosambik ble tatt opp av ulike stortingsrepresentanter som satt i opposisjon, men det ble aldri innført tiltak mot Mosambik av noen sittende regjering. Hva kunne Norge eventuelt ha gjort overfor Mosambik, et land som begikk grove og vedvarende brudd på menneskerettighetene?

Som det ble nevnt innledningsvis finnes det en rekke tiltak norske myndigheter kunne ha benyttet seg av når det gjaldt å konfrontere land som begikk brudd på menneskerettighetene. Jeg har ikke funnet noen tilfeller hvor Norge benyttet seg av disse tiltakene overfor sine samarbeidsland. Flere av tiltakene ble imidlertid benyttet overfor Sør-Afrika. Norge kjempet aktivt mot apartheid regimet ved å gi økonomisk støtte til frigjøringsbevegelsene ANC og PAC. Videre innførte Norge handelsrestriksjoner mot Sør-Afrika som kulminerte i full boikott av sørafrikanske varer i 1986. Riktignok ble boikott av transporten av råolje tema for politisk diskusjon, og opinionen hadde liten forståelse for at Norge skulle transportere olje til landet. Av kritikerne har det også blitt hevdet at Norge ivaretok egne interesser ved ikke å innføre full handelsboikott av Sør-Afrika. Det blir allikevel for bastant å hevde at økonomi vant fremfor moral. Norske myndigheter måtte ta hensyn til at norske næringsinteresser var truet av de økonomiske sanksjonene. Ensidige økonomiske sanksjoner ville påføre Norge mer

skade enn Sør-Afrika. Norske arbeidsplasser ville trolig gå tapt, og andre rederier sto klare til å ta over oljetransporten til apartheidregimet. Ettersom andre land kunne transportere olje til Sør-Afrika, ville ikke den norske oljeboikotten hatt noen særlig betydning overfor Sør-Afrika

Kampen mot apartheid var viktig for norske myndigheter, og da spesielt etter Soweto-opprøret i 1976. Mosambik og de andre frontlinjestatene var en del av denne kampen. Den norske bistanden til Afrika ble i begynnelsen gitt til engelskspråklige landene som Kenya, Tanzania, Zambia og Uganda. Da det portugisiskspråklige Mosambik ble tatt opp som hovedsamarbeidsland i 1977, må dette ses i lys av at Mosambik var en frontlinjestat i kampen mot apartheid. Da bistanden til Uganda ble avviklet i 1972, var det naturlig for Norge å sette Botswana på listen over hovedsamarbeidsland. Valgene av Mosambik og Botswana ble begrunnet med at begge landene led som følge av å grense mot Rhodesia og Sør-Afrika. På Stortinget var det Høyre som var mest skeptisk til å gjøre Mosambik til et hovedsamarbeidsland, men dette endret seg da det ble klart at det led under den sørafrikanske destabiliseringen. Allerede da visste Høyre at Mosambik gjorde seg skyldig i menneskerettighetsbrudd, men så bort fra dette da kampen mot apartheid var viktigere.

Kampen som ble ført mot apartheidregimene i Rhodesia og Sør-Afrika, må kunne ses som en kamp for menneskerettighetene i det sørlige Afrika. På den andre siden fantes det grove og vedvarende brudd på menneskerettighetene i de fleste frontlinjestatene med unntak av Botswana. Menneskerettighetsbruddene som fant sted i Rhodesia og Sør-Afrika var imidlertid motivert ut fra en rasistisk politikk som skapte internasjonal fordømmelse. Dette var også noe partiene på Stortinget kunne enes om. De ulike partiene kritiserte i ulike sammenhenger hovedsamarbeidsland for menneskerettighetsbrudd, men denne kritikken var gjerne farget av de politiske partienes tilhørighet. Apartheidpolitikken som ble ført av Rhodesia og Sør-Afrika, førte til kritikk fra en nær sagt samlet opinion. For Norge var det overordnet viktig å få en slutt på rasepolitikken i det sørlige Afrika, og dermed fikk menneskerettighetsbrudd i frontlinjestatene mindre betydning for norske myndigheter.

Litteratur:

Abrehamsson, Hans og Anders Nilsson 1995. *Mozambique: The troubled transition: from socialist construction to free market capitalism*. London og New Jersey: Zed Books.

Andreassen, Bård-Anders 1985. *Menneskerettighetene i Norges hovedsamarbeidsland 1985*. Bergen: Christian Michelsens Institutt.

Andreassen, Bård-Anders og Asbjørn Eide 1988. *Human rights in development countries 1987/88: a yearbook on human rights in countries receiving Nordic aid*. Bergen: Christian Michelsens Institutt.

Britz, Annemi og Josephat Tshuma: «Heroes fall, and oppressors rise: Democratic decay and authoritarianism in Zimbabwe» i de Jager, Nicola og Pierre du Toit (red.) 2013. *Friend or foe? Dominant party systems in Southern Africa*. New York: United Nations University Press.

Brochmann, Grete og Arve Ofstad 1990. *Mozambique: Norwegian Assistance in a Context of Crisis*. Bergen: Christian Michelsens Institutt.

Chabal, Patrick 2002. *A history of postcolonial lusophone Africa*. London: C Hurst & CO.

Chingono, Mark F 1996. *The State, Violence and Development: The political economy of war in Mozambique*. Aldershot, England: Ashgate Publishing Limited.

Cooper, Frederick 2002. *Africa since 1940: the past of the present*. New York: Cambridge University Press.

Donnelly, Jack 2003. *Universal Human Rights: In theory and practice*. New York: Cornell University Press.

Egeland, Jan 1988. *Impotent Superpower-Potent Small State: Potentials and limitations of human rights objectives in the foreign policies of the United States and Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.

Eriksen, Tore Linnè 2000. "The origins of a special relationship: Norway and southern Africa 1960-1975" i Tore Linnè Eriksen (red.): *Norway and national liberation in southern Africa*. Stockholm: Nordiska Afrikainstitutet.

Eriksen, Tore Linnè og Anita Kristensen Krokan 2000. "Fuelling the Apartheid War Machine: A case study of shipowners, sanctions and solidarity movements" I Tore Linnè Eriksen: *Norway and national liberation in Southern Africa*. Stockholm: Nordiska Afrikainstitutet.

Freeman, Michael 2002. *Human rights: An interdisciplinary approach*, Cambridge UK: Polity Press.

Gjerdåker, Svein 1997. "Norsk menneskerettspolitik" i Thorbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbo og Svein Gjerdåker (red.): *Norges utenrikspolitikk*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Goldstein, Judith og Robert O. Keohane 1993. "Ideas and foreign policy: an analytical framework" i Judith Goldstein og Robert O. Keohane: *Ideas and foreign policy: beliefs, institutions and political change*, Ithaca og London: Cornell University Press.

Holst, Johan Jørgen og Daniel Heradstveit 1985. *Norsk Utenrikspolitikk*. Oslo: Tano Aschehoug.

Knutsen, Thorbjørn L. 1997. «Norsk utenrikspolitikk som forskningsfelt» i Thorbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbo og Svein Gjerdåker (red.): *Norges utenrikspolitikk*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Liland, Frode og Kjerland, Kirsten Alsaker Kjerland 2003. *Norsk Utviklingshjelps historie 3: På bred front*. Bergen: Fagbokforlaget.

Lorenz, Wolf 2000. «Norway and «Rhodesia»: 1965-1980.» i Tore Linnè Eriksen: *Norway and national liberation in Southern Africa*. Stockholm: Nordiska Afrikainstitutet.

Lundestad, Geir 2010. *Øst, Vest, Nord, Sør: Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*. Oslo: Universitetsforlaget.

Newitt, Malyn 2002. «Mozambique» i Patrick Chabal: *A history of postcolonial lusophone Africa*. London: Hurst & CO.

Nherere, Pearson og Marina D'Engelbronner-Kolff 1993. *The institutionalisation of human rights in Southern Africa*. Oslo: Nordic human rights publications.

Pharo, Helge 1989. "Norge og den tredje verden" I Trond Bergh og Helge Ø. Pharo: *Vekst og velstand: norsk politisk historie 1945-1965*. Oslo: Universitetsforlaget.

Riste, Olav 2001. *Norway's foreign relations- a history*, Oslo: Universitetsforlaget.

Ruud, Arild Engelsen og Kirsten Alsaker Kjerland 2003. *Norsk utviklingshjelpshistorie 2: 1975-1989: Vekst, velvilje og utfordringer*. Bergen: Fagbokforlaget.

Selbervik, Hilde 1995. *Et lite offer? – En analyse av årsakene til det diplomatiske bruddet mellom Norge og Kenya I 1990*. Rapport R:5. Bergen: Christian Michelsens Institutt.

Selbervik, Hilde 2008. «The Norwegian-Tanzanian Aid Relationship in the 1990s: Still trapped in a Samaritan's dilemma?» i Helge Ø. Pharo og Monika Fraser (red.): *The aid rush. Aid regimes in Northern Europe during the Cold War*. Oslo: Unipub.

Simensen, Jarle 2007. *Afrikas historie*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Simensen, Jarle 2003. *Norsk Utviklingshjelps historie I: Norge møter den tredje verden*. Bergen: Fagbokforlaget.

Skålnes, Tor og Jan Egeland 1986. *Human rights in developing countries: a yearbook on countries receiving Norwegian aid 1986*. Oslo, Bergen, Stavanger og Tromsø: Universitetsforlaget.

Stokke, Olav 1995. *Aid and political conditionality*. London: Frank Cass.

Stokke, Olav 1983. *Mosambik: utvikling og frigjøring i Sør-Afrikas slagskygge*. Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt.

Sølvberg, Erik 2008. *Politikk og menneskerettigheter*. Bergen: Fagbokforlaget.

Sørbo, Gunnar M. 1997. «Norsk bistandspolitikk» i Thorbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbo og Svein Gjerdaaker (red.): *Norges utenrikspolitikk*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Tamnes, Rolf 1997. *Oljealder: 1965-1995*. Oslo: Universitetsforlaget.

Tjønneland, Elling N. 1997. «Norge og Afrika» i Thorbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbo og Svein Gjerdaaker (red.): *Norges Utenrikspolitikk*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Østbye, Eva Helene 2000. «The South African Liberation Struggle: Official Norwegian Support» i Tore Linné Eriksen: *Norway and national liberation in Southern Africa*, Stockholm: Nordiska Afrikainstitutet.

Utrykte Kilder

UD mappe 25/4/187 Bind I-X

Masteroppgaver:

Grøndahl, Jens: *Portugalsaken: Norge og Portugals kolonipolitikk 1961-1974*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo. 1996

Kleva, Anne Elin: *Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa 1975-1989. Øst versus Vest: Konferansediplomati om menneskerettighetene. Norge i grenselandet mellom realpolitikk og idealisme*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo. 2007.

Urdal, Ingvil: *Det forjettede land? En analyse av den norske Tanzania-debatten, med hovedvekt på perioden 1971-1985*, Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2009.

Trykte Kilder:

St. prp. Nr. 191 1975-1976: Om tilleggsbevilgning på statsbudsjettet for 1976 under kap. 165, Bilateral bistand, post 86, Tilskott til Mocambique, kan overføres.

St. prp. Nr. 1 tillegg nr. 11 1976-77: Om endringer i forhold til statsbudsjett for 1977 under kapitlene 165, 185, 194 og 199.

St. prp. Nr. 5 1985-86: Om samtykke om inngåelse av avtale mellom Norge og Mosambik om samarbeid for å fremme den økonomiske og sosiale utviklingen i Mosambik.

Innst. S. Nr. 192. 1975-76: Innstilling fra den forsterkede utenriks- og konstitusjonskomité om Norges økonomiske samkvem med utviklingslandene

S. tid. 3318-3319 11.4.1984: Sp. spm. fra Liv Aasen om en reaksjon på massakren i Wajir i Kenya hvor 1000 mennesker fryktes drept av regjeringssoldater og der norske fredskorpsdeltakere måtte trekke seg ut av området.

S. tid. 755 9.11.1984: Sp. spm. fra Jens Marcussen om det er riktig å gi norske skattepenger til land som ikke respekterer menneskerettighetene.

S. tid. 2987-2989 27.3.1985: Sp. spm. fra Jens Marcussen om at de Nordiske land har anmodet Sør-Afrika om å frigi politiske fanger og hvilke tiltak Norge har gjort overfor hovedsamarbeidsland som bryter menneskerettighetene.

S. tid. 2518 11.3.1987: Sp. spm. fra Kåre Kristiansen om advarsel til Norges samarbeidsland, bl.a. Kenya, om deres forhold til menneskerettighetene.

S. tid. 1019-1020 23.11.1988: Sp. spm. fra Gunnar Skaug om hvordan norske bistandstiltak er tilpasset den spente situasjonen i Mosambik.

S. tid. 697-698 22.11.1989: Sp. spm. fra Paul Chaffey om tiltak for å bruke vår bistand som et redskap for å bedre menneskerettighetssituasjonen i Kenya.

Stortingsmelding nr. 29 1971-72: Om enkelte hovedspørsmål vedrørende Norges samarbeid med utviklingslandene.

Stortingsmelding nr. 93 1976-77: Om Norge og det internasjonale menneskerettsvern.

Stortingsmelding nr. 36. 1984-85: Om enkelte hovedspørsmål i norsk utviklingshjelp.